

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA HISTORIE

Neznalé báby a vzdělaní lékaři.

Konstrukce (ideální) porodní báby a strategie vytváření autority ve spisech autorek a autorů raně novověkých porodnických příruček z německojazyčných oblastí

Mgr. Hana Jadrná Matějková

Dizertační práce

Školitelka: doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.

Olomouc 2015

Prohlašuji tímto, že jsem předloženou dizertační práci vypracovala samostatně na základě pramenů a literatury, jež jsou uvedeny v závěrečném seznamu.

Ve Veselí nad Lužnicí 24. srpna 2015

Hana Jadrná Matějková

PODĚKOVÁNÍ

Tato dizertační práce by nemohla vzniknout bez zkušeností získaných díky řadě institucí, projektů a konferencí, kterým bych ve svém poděkování ráda vyčlenila čestné místo. Lví podíl na vzniku této dizertační práce mají bezesporu badatelské pobyty v Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu, umožněné finanční podporou Filozofické fakulty Univerzity Palackého a grantovými prostředky projektů ESF OPVK *Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého*, reg. č. CZ.1.07/2.2.00/28.0025 a *Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou – Posílení mezinárodního výzkumu na Katedře historie FF UP*, reg. č. CZ.1.07/2.3.00/20.0192. Jen díky nim jsem v této knihovně s rozsáhlými fondy mohla studiem raně novověkých porodnických příruček strávit celkem čtyři velmi plodné a inspirativní měsíce. Rovněž v Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel se v rámci podpory Dorothee Wilms-Stiftung konal doktorandský seminář pod názvem *Die Schriftkultur in der Frühen Neuzeit in der Beziehung zu den Konfessionen (Medien, Themen, Persönlichkeiten)* pod vedením doc. Mgr. Radmily Prchal Pavlíčkové, Ph.D., který poskytl ideální platformu pro prezentaci dílčích výsledků výzkumu, a díky velmi živým diskusím se stal bohatým zdrojem inspirace. Finanční prostředky z projektů Studentské grantové soutěže FF UP *Kontinuita, inovace a zrod moderní společnosti* (č. FF_2010_044), *Konformita a konflikt v kultuře raného novověku* (č. FF_2011_080) a *Tolerance – proměny teorie a praxe* (č. FF_2012_065) mi umožnily získat v našich zeměpisných šířkách jen velmi těžko dostupnou zahraniční odbornou literaturu. Neocenitelným inspiračním zdrojem a příležitostí, která můj výzkum vždy posunula, byly rovněž vědecké konference, jichž jsem měla možnost

se aktivně zúčastnit: *Reprezentace odlišného těla v interdisciplinární perspektivě* (6.–7. 10. 2010) a *Konstrukce mužské identity v minulosti a současnosti* (10.–11. 6. 2011). Skvělý přehled o současném bádání o porodních bábách a porodnictví v raně novověké Francii stejně jako nové podněty mi přinesla účast na mezinárodní konferenci *Enfanter. Discours, pratique et représentation de l'accouchement dans la France d'Ancien Régime* konaná v Paříži (31. 1.–1. 2. 2014). Za všechny tyto příležitosti jsem nesmírně vděčná, neboť významnou měrou přispěly ke vzniku tohoto textu.

Velký dík patří mé školitelce doc. Mgr. Radmile Prchal Pavlíčkové, Ph.D. za cenné rady, nápady, podněty, trpělivost, obětavost a neutuchající optimismus, s nímž mi vždy dodávala chuť k práci.

Největší poděkování patří mým nejbližším, kteří mě bezmezně podporovali, povzbuzovali, dodávali síly a rozptylovali obavy. Bez nich by tato dizertační práce vznikala jen velmi těžko.

OBSAH

1. Úvod	7
2. Předmět výzkumu a cíle práce	10
3. Trendy v bádání o porodních bábách a porodnictví v raném novověku	16
3.1 Domácí historiografie zaměřená na studium porodních bab a porodnictví v raném novověku	17
3.2 Německá, angloamerická a francouzská historiografie zaměřená na studium porodních bab a porodnictví v raném novověku	21
4. Prameny a východiska interpretace	31
5. Porodní báby a jejich činnost od středověku do 18. století	37
5.1 Od pomoci bližnímu k tradičnímu povolání	41
5.2 Úkoly související s činností raně novověkých porodních bab	59
5.3 Porodní bába jako literární topos – výtky namířené proti bábám	65
6. Píšící porodní báby jako raně novověký fenomén	69
6.1 „Fürchte Gott / thue Recht / scheue Niemanden.“ Justina Siegemund a první německá příručka sepsaná porodní bábou	69
6.2 „[...] daß ich auch endlich noch zur Belohnung einen guten Nahmen werde davon tragen.“ Anna Elisabeth Horenburg jako pokračovatelka Justiny Siegemund?	107

6.3 „Neben dem meisten Theil weiblichen Geschlechtes das Talent, Schrifften zu stellen/von Gott nicht empfangen habe.“ Barbara Wiedemann a neviditelná ruka jejího manžela	124
7. Lékaři a chirurgové v zápase o autoritu na poli raně novověkého porodnictví	154
7.1 „Gott erbarme sich über das weibliche Geschlecht/und sende ihnen barmhertzige Aerzte.“ Porodnické příručky sepsané lékaři jako pokračování tradice	155
7.2 „daß das beste und nützlichste unter allen Instrumenten dasjenige seye/welches die Natur uns gegeben/nemlich die Hand.“ Porodnické příručky z pera chirurgů jako píšícíh praktiků	167
8. Závěr	189
9. Seznam pramenů	196
10. Seznam literatury	202
11. Anotace	220
12. Zusammenfassung	222
13. Přílohy	224

1. ÚVOD

Porod a míra kontroly jeho průběhu se v poslední době těší velké pozornosti veřejnosti. Stává se kolbištěm, na němž se utkávají názory laiků – většinou (nastávajících) matek – i některých porodních asistentek a lékařů. Zatímco jedna strana usiluje o to, aby byla rodička vnímána jako individualita, která může plně rozhodovat o tom, jak bude s jejím tělem v průběhu porodu nakládáno, a může tedy i vznést konkrétní nároky na místo, okolnosti a osobu, jež bude při porodu asistovat, druhá strana hájí pozice lékařské vědy, jež je podle jejího názoru jako jediná schopna poskytnout rodičce tu nejkvalitnější péči vedoucí k eliminaci nebezpečí pro matku i dítě. Pokusy o vzájemný dialog stran různých se v nárocích a názorech na priority prozatím nebyly příliš úspěšné, drobné výpady proti odlišnému názoru oponentů jsou časté. Se zmíněným sporem úzce souvisí snaha verifikovat svá tvrzení pohledem do minulosti.

Dlouhou dobu byl širokou veřejností poměrně nekriticky přijímán názor, předkládaný v pracích zaměřených na historii medicíny (a v jejím rámci gynekologie a porodnictví). Dějiny oboru jsou zde představovány jako lineární sled objevů a vynálezů velkých mužů – ženy působící na poli medicíny jsou především pro starší období zmiňovány jako výjimky potvrzující pravidlo – vedoucí ke snížení úmrtnosti, zlepšení péče o pacienta a zkvalitnění jeho života. Dějiny porodnictví jsou nastiňovány jako boj člověka (muže) s úskalími porodního děje, který je jím nakonec ve

velké míře „ovládnut“ a „zkrocen“. Jako navýsost pozitivní je tedy vnímán vývoj, v němž tradiční pomocníci při porodu, porodní bábu, prezentovanou jako starší prostou ženu praktikující celou řadu pověřených úkonů, vytlačuje od lůžka rodičky zkušený muž-porodník v nejlepších letech, přinášející s sebou pokrok, nástroje a naději na hladký průběh porodu. Pokrok vítězí nad tmářstvím.¹

Reakcí na toto pojetí byla kritika vycházející z různých pozic: feministického hnutí, radikální kritiky lékařství a v neposlední řadě filozofie Michela Foucaulta, která dějiny porodu chápe jako dějiny moci – tu získávají díky svému akademickému vzdělání muži-porodníci, postupně vytlačující porodní báby a otevírající cestu k medikalizaci

¹ Typickým příkladem tohoto přístupu v českém prostředí je monografie o dějinách porodnictví z pera lékaře Antonína Doležala, viz Antonín DOLEŽAL, *Od babictví k porodnictví*, Praha 2001. Doležal byl společně s Vítězslavem Kuželkou a Jaroslavem Zvěřinou autorem výstavy *Evropa – kolébka vědeckého porodnictví*, která probíhala v Národním muzeu od 8. května do 30. srpna 2009. K výstavě byl vydán stejnojmenný doprovodný katalog, v jehož předmluvě je čtenář konfrontován s následujícími tvrzeními: „*Lékaři jako by zbavili svět prokletí nemocí, poruch a handicapů. [...] Také v Evropě, kterou dnes vidíme jako kolébku moderního porodnictví, bývaly ještě poměrně nedávno okolnosti, spojené s otěhotněním, porodem a šestineděním, všelijaké. O větší či menší tragédie nebývala nouze.*“ Do aktuálního „kompetenčního sporu“ vnášejí autoři svůj jasný pohled na věc: „*Někteří rádoby odborníci se dnes staví proti takzvané medicinalizaci něčeho prý tak přirozeného, jako je těhotenství a porod. Vždyť podle jejich představ za normálních okolností není porod ničím patologickým, a proto asistenci lékaře nevyžaduje. Tato snaha po „odmedicinalizování“ porodnictví je hlubokým nepochopením historického vývoje této oblasti reprodukční medicíny. Bez usilovné snahy celých generací porodních asistentek, porodníků a pediatriů, pečujících o novorozence, bychom dnes možná neměli porodnice, za to však mnoho zklamaných a nešťastných lidí.*“ Srov. Antonín DOLEŽAL – Vítězslav KUŽELKA – Jaroslav ZVĚŘINA, *Evropa, kolébka vědeckého porodnictví*, Praha 2009, Předmluva, s. 5.

porodnictví.² Tato koncepce vytváří dichotomické radikální protiklady: ženy versus muži, tradice versus věda, příroda versus technika.³

V posledních letech se především zásluhou zahraniční odborné historické produkce ukazuje, že problematika není tak přímočará, jak se snad mohla zdát. Porod, v jehož popředí v raném novověku stojí kulturní a sociální aspekty (rituály, zvyky ap.), byl různě vnímán a prožíván, jeho dějiny jsou tedy „*mnohotvárnou historií kulturních řádů a sociálních praktik*“.⁴ Mezi ženami-porodními bábami a muži-porodníky dochází v různých situacích k různým způsobům vyjednávání pozic, různým druhům konfliktů, ale i k případům spolupráce a vzájemné tolerance.⁵

² Užitečný přehled o Foucaultových konceptech biomoci a medikalizaci společnosti viz Daniela TINKOVÁ, *Biomoc a „politická anatomie lidského a společenského těla“*. Foucaultův koncept „biomoci“ ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století, in: Lucie Storchová (ed.), *Conditio humana – konstanta (č) i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007, s. 115–135; z Foucaultových konceptů také Daniela Tinková vychází v rozsáhlé monografii věnované profesionalizaci porodnictví v 18. a 19. století, srov. TÁŽ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha 2010.

³ Srov. Jürgen SCHLUMBOHM, *Einleitung*, in: Týž (Hrsg.), *Rituale der Geburt. Eine Kulturgeschichte*, München 1998, s. 11–28, zde především s. 12–13 .

⁴ Tamtéž, s. 13.

⁵ Touto problematikou se autorka zabývala ve své studii „*Vzdávej lékaři patričníou úctu, neboť i jeho stvořil Hospodin.*“ *Tolerance v rámci kompetenčního sporu mezi porodními bábami a lékaři-porodníky v raném novověku?* *Theatrum historiae* 13/2013, s. 93–106.

2. PŘEDMĚT VÝZKUMU A CÍLE PRÁCE

Období raného novověku představovalo pro činnost porodních bab významný předěl.⁶ Zatímco v předcházejících staletích se o reglementaci jejich konání snažily především církve a města, vstupuje v 16. století na scénu další významný hráč – lékař. Od chvíle, kdy byla tiskem vydána první příručka pro těhotné a rodící ženy a porodní báby, sepsaná lékařem z Wormsu Euchariem Rösslinem⁷ a během krátké doby přeložena do několika jazyků a mnohokrát reeditována,⁸ dochází k postupným pokusům nejprve lékařů a učenců, později pak také chirurgů o opanování

⁶ Práce záměrně neoperuje termínem *babictví*, užívaným některými autory (viz například již citovaný Antonín Doležal). Důvodem k tomuto postoji je skutečnost, že porodní báby nebyly v německojazyčných oblastech, jimiž se práce zabývá, až do poloviny 18. století institucionalizované tak jako chirurgové či lékaři, tzn. že netvořily cechy či korporace a především nezískávaly unifikované vzdělání. Znalosti, jichž se bábám dostávalo, byly značně individuální, nabyté praktickým učením u zkušenější kolegyně, empirií, vlastními porody a dlouholetou praxí, nemůžeme tedy hovořit o jednotném základu vědění společném všem bábám.

⁷ Eucharius RÖSSLIN, *Der Schwangern Frauwen vnd hebammen Rosegarten*, Straßburg 1513.

⁸ Kniha byla krátce po svém vydání přeložena do angličtiny, francouzštiny, holandštiny a španělštiny, Rösslinův syn její text převekl do latiny. Dodnes je známo celkem přibližně sto vydání, jež tomuto titulu na dalších 250 let zajistila přívlastek nejúspěšnější knihy věnované porodnictví. Nemůžeme ovšem říci, že by Rösslinovo dílo bylo originální – jedná se o kompilaci dvou starších rukopisů jednoho traktátu. Originalita však nepředstavovala metu, o niž by autoři usilovali, spíše naopak, jak ještě ukážeme. Jak je patrné na tomto příkladu, sehrál pro počátky mužských snah o proniknutí na pole porodnictví stejně jako pro jiné oblasti klíčovou úlohu knihtisk. K Rösslinovi a jeho dílu srov. Ortrun RIHA – Ulrich TRÖHLER, *Nachwort zu Eucharius Rößlin: Der schwangeren Frauen und Hebammen Rosengarten*, in: Eucharius Rößlin, *Der Schwangern Frauwen vnd hebammen Rosegarten*, Faksimile-Druck nach dem Original Straßburg 1513 aus der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Wutöschingen 1993; Hildegard Elisabeth KELLER, *Doctores, steinschnyder und warbirer. Überlegungen zu einer Literaturgeschichte der Ärzte*, in: Táž, *Die Anfänge der Menschwerdung. Perspektiven zur Medien-, Medizin- und Theatergeschichte des 16. Jahrhunderts*, Zürich 2008, s. 22–55.

oblasti, která byla až dosud vyhrazena pouze ženám, a uzurpaci pozice autority v otázkách týkajících se zvládnutí pomoci rodící ženě v její těžké hodině.

I přes stále narůstající počet autorů, kteří se ve svých spisech o oblast porodnictví zajímali a nabádali báby, jak zvládnout všechny potřebné úkony, můžeme až do konce 17. století mluvit o téměř neporušeném monopolu porodních bab na poskytování pomoci ženám v těhotenství, při porodu a v šestinedělí a v péči o novorozence. Teprve ve chvíli, kdy bylo mužům-chirurgům či lékařům umožněno asistovat rodiče a získat vlastní zkušenosti, jež se v mnohém neshodovaly s informacemi po staletí přejímanými z antických pojednání o gynekologii a porodnictví (jejichž autory byli Hippokrates, Soranos z Efezu, Galenos, Rhazes či Avicenna) a neustále reprodukovanými, je zahájen proces postupně vedoucí ke vzniku tzv. akademického porodnictví⁹ a větším úspěchům při pronikání mužských porodníků do oblasti vnímané jako tradičně ženské. Jedná se zároveň o období, kdy můžeme mluvit o počátcích tzv. kompetenčního sporu mezi porodními bábami a lékaři, tedy sporu o to, kdo by měl být v porodnictví autoritou a stát na vrcholu pomyslné hierarchie, spor charakterizovaný kromě jiného střetem dvou odlišných koncepcí a přístupů (zkušenosti a vzdělání). Tato kontroverze

⁹ Pojem *akademické porodnictví* označuje institucionalizovanou výuku porodnictví na univerzitách určenou medikům, nikoliv tedy porodním bábám, které jsou vzdělávány v porodnických kurzech. Jako méně vhodný se jeví termín *vědecké porodnictví*, užívaný v pracích o dějinách porodnictví z pera lékařů, neboť je konotován s pokrokem a nadřazeností. Srov. například název již zmiňované výstavy a stejnojmenného katalogu *Evropa – kolébka vědeckého porodnictví* (viz pozn. 1).

se v mnoha ohledech (a nejen v našich zeměpisných šířkách) projevuje i v současnosti.

Právě zmiňované přelomové období druhé poloviny 17. století a první poloviny století následujícího, respektive porodnické texty vznikající v tomto časovém intervalu v německojazyčných oblastech,¹⁰ představují předmět zájmu předkládané dizertační práce. Zvolené geografické vymezení je výhodné hned z několika důvodů: 1) Porodnická literatura má v německojazyčných oblastech dlouhou a bohatou tradici,¹¹ počínající již v druhém desetiletí 16. století vytištěním první porodnické příručky¹² (již zmiňovaného spisu Eucharia Rösslina) a ničím

¹⁰ Myšleny jsou oblasti Svaté říše římské národa německého a území dnešního Švýcarska, stranou zájmu práce zůstávají příručky vzniklé v habsburské monarchii.

¹¹ Důvody pro vydávání tak velkého počtu porodnických příruček (především pak překladů) v německojazyčných oblastech spatřuje francouzský historik Jacques Gélis v určitém zpoždění německého porodnictví oproti vývoji v západní Evropě a v politické rozdrobenosti území, která způsobila, že každý stát chtěl mít svou vlastní příručku. Srov. Jacques GÉLIS, *Regarde sur l'Europe médicale des Lumières: la collaboration internationale des accoucheurs et la formations des sages-femmes au XVIIIe siècle*, in: Arthur E. Imhof (Hg.), *Mensch und Gesundheit in der Geschichte / Les hommes et la santé dans l'histoire* (Abhandlungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften, Heft 39), Husum 1980, s. 279–300, zde s. 281–283.

¹² Pojem porodnické příručky či příručky pro porodní báby zahrnuje velmi heterogenní skupinu porodnických spisů, jejichž autoři příslušeli k různým skupinám působícím na poli lékařství a jež se od 16. století díky zvolenému národnímu jazyku těšily pozornosti čtenářů. Těmi zřejmě většinou nebyly porodní báby, jak často napovídá název spisů, ale především čtenářky a čtenáři z vyšších společenských kruhů, kteří je recipovali jako jeden z druhů raně novověkých příruček. Srov. Helen KING, „*As if None Understood the Art that Cannot Understand Greek.*“ *The Education of Midwives in Seventeenth-Century England*, in: Vivian Nutton – Roy Porter (ed.), *The History of Medical Education in Britain*, Amsterdam 1995, s. 184–198. Nepřímý důkaz tohoto tvrzení přináší také recepty obsažené v řadě porodnických spisů. Příklady zde uváděné jsou nezdělané velmi drahé (např. šafrán), takže si je mohla dovolit jen určitá vrstva obyvatelstva. Viz Christine LOYTVED, „*Es mehret die Milch.*“ *Zum Kräuterwissen in Hebammenbüchern*, in: Bettina Wahrig (Hg.), *Arzneien für das „schöne Geschlecht“*. *Geschlechterverhältnisse in*

nepřerušenu až do 20. století;¹³ 2) Oblasti německých států se rovněž vyznačují širokou recepcí a překlady porodnických děl vzniklých ve Francii¹⁴ a Nizozemí¹⁵ (částečně také v Anglii, která ovšem stála poněkud stranou zájmu německých porodnických autorit, neboť byla kolébkou porodnické školy, jež stála v protikladu ke škole francouzské).¹⁶ 3) Ve zvoleném období vyšla v německých oblastech tiskem díla hned tří literárně činných porodních bab (Justiny Siegemund – 1690¹⁷, Anny Elisabeth Horenburg – 1700¹⁸ a Barbary Wiedemann – 1735¹⁹), jež

Phytoterapie und Pharmazie vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert, Stuttgart 2004, s. 51–59.

¹³ Například v českých zemích je výzkum raně novověkých porodnických příruček významně ztížen skutečností, že dochovaná díla nepokrývají celé období rovnoměrně – zatímco pro 16. a 18. století je možné pracovat s několika tisky ať už překladového charakteru nebo domácí provenience, představuje století 17. počínaje obdobím po bitvě na Bílé hoře zásadní proluku, v níž doposud nejsou známa žádná díla s porodnickou tematikou. Analýze českojazyčných porodnických spisů s akcentem na role a postavení porodní báby ve společnosti raného novověku se autorka věnovala ve své nepublikované diplomové práci Hana MATĚJKOVÁ, *Role a postavení porodní báby v raně novověkého společnosti ve světle naučných, lékařských a církevně normativních pramenů*, Olomouc 2009 a řadě studií (viz závěrečný seznam literatury), z jejichž závěrů předkládaná dizertační práce částečně vychází a interpretaci rozšiřuje.

¹⁴ Do němčiny byla přeložena díla klasiků porodnické literatury z řad chirurgů a lékařů (François Mauriceau, Pierre Dionis, Cosme Viardel, André Levret, Guillaume Mauquest de la Motte), ale i historicky první písíci porodní báby Louise Bourgeois Boursier.

¹⁵ Německého překladu se dočkala rovněž díla Hendrika van Deventera a Cornelia Solingena.

¹⁶ Zatímco anglická porodnická škola byla založena na upřednostňování přirozeného průběhu porodu, byla škola francouzská spíše intervencionalistická a preferovala používání nástrojů. Viz např. Heinrich FASBENDER, *Geschichte der Geburtshilfe*, Hildesheim 1964; Émile PLACET, *L'obstétrique aux XVIIe & XVIIIe siècles: Viardel, Portal & Mauquest de la Motte*, Paris 1892.

¹⁷ Justina SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, Cölln an der Spree 1690. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (dále jen HAB), sig. Xb 8483.

¹⁸ Anna Elisabeth HORENBURG, *Wohlmeynender und nöhtiger Unterricht der Heeb-Ammen*, Hannover und Wolfenbüttel 1700. Bayerische Staatsbibliothek (dále jen BSB), sign. A.

představují ojedinělé doklady o vědění a schopnostech raně novověkých porodních bab.²⁰

Především poslední z uvedených bodů se jeví jako badatelsky velmi zajímavé a nosné téma a vyvolává celou řadu zásadních otázek: Jakým způsobem se porodnické příručky napsané porodní bábou liší od spisů, jejichž autory jsou chirurgové a lékaři? Nakolik se v nich projeví rozdílný způsob získávání znalostí a informací o těhotenství a porodu? Jaké strategie autorky a autoři ve svých dílech používají, aby upevnili vlastní autoritu na poli porodnictví a ukázali, že jejich pomoc je ta nejúčinnější a hodná následování? Na jakou tradici odkazují?

Na tyto a další otázky související s konstrukcí textů příruček pro porodní báby vzešlých z pera porodních bab, chirurgů a lékařů se předkládaná dizertační práce pokusí odpovědět. Její jádro bude tvořit analýza spisů zmíněných tří německých pišících porodních bab, jež prozatím téměř nebyly předmětem badatelského zájmu, a jejich vzájemná komparace. Sledovány budou nejen samotné texty, ale (pokud je to možné) i způsob, jakým se do nich vtiskly životní příběhy jejich autorek. Stranou pozornosti nezůstane ani zařazení jejich děl do kontextu soudobé

obst. 18 m (digitalizováno, dostupné na <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10248153.html>).

¹⁹ Barbara WIEDEMANN, *Anweisung Christlicher Hebammen*, Augsburg 1735. HAB, sign. M: Mr 260.

²⁰ V raně novověké Evropě neexistovalo mnoho případů porodních bab, které by své zkušenosti písemně zaznamenaly a navíc vydaly tiskem. Byly to především Francouzsky a Angličanky, například Margueritte du Tertre de la Marche (1638–1706) a Angélique Margaritte du Coudray (1712–1794), Jane Sharp (1641–1671), Sarah Stone (1701–1737) či Elisabeth Nihell (1723–1776).

vznikající porodnické produkce a komparace s díly německých lékařů a chirurgů vzniklými v téže době a určenými pro porodní báby jako učebnice. Díky skutečnosti, že jednotlivá díla uvedených autorek vznikala s určitým časovým rozestupem, nabízí se možnost sledování vývoje „zápasu o autoritu“ a změn, k nimž v průběhu tzv. kompetenčního sporu mezi porodními bábami a porodníky docházelo. Zohledněny přitom budou také částečně rozdílné přístupy raně novověkých chirurgů a akademicky vzdělaných lékařů, neboť v průběhu tohoto období docházelo rovněž k vymezování pole působnosti a kompetencí mezi těmito skupinami. Cílem práce bude vysledovat strategie při vytváření obrazu porodní báby, jejím etablování na poli „vědeckého“ oboru a při ukotvování vlastní autority na půdě raně novověkého porodnictví, jež se projevují v příručkách porodních bab, chirurgů a lékařů.

Aby bylo možné k analýze přistoupit, považujeme za užitečné krátce nastínit role a povinnosti, které připadaly raně novověkým porodním bábám, a také vývoj jejich postavení a reglementací jejich činnosti v německých zemích.

3. TRENDY V BĀDÁNĪ O PORODNĪCH BĀBĀCH A PORODNICTVĪ V RANĚM NOVOVĚKU

Účelem této kapitoly je podat přehled o vývoji bádání zaměřeného na raně novověké porodní báby, vývoj porodnictví v tomto období a na tzv. kompetenční spor mezi bábami a lékaři, a to jak bádání domácího, tak především zahraničního, neboť právě zahraniční historiografie s tématem pracuje již mnoho desetiletí a poskytla celou řadu velmi přínosných a podnětných prací. Vzhledem k tematickému a geografickému vymezení předkládané dizertační práce bude následující přehled orientován především na historiografii německojazyčnou, stranou zájmu ovšem nezůstanou ani práce angloamerické a francouzské zabývající se problematikou německých oblastí v raném novověku.

Cílem kapitoly není a ani nemůže být podání vyčerpávajícího výčtu všech historiografických prací, jež jsou danému tématu věnovány. Důraz bude naopak kladen na představení trendů v bádání a v jejich rámci na texty, které byly či dodnes jsou podnětné a zajímavé.

Pro lepší přehlednost bude kapitola rozdělena na oddíly věnované domácí a zahraniční historiografické produkci.

3.1 Domácí historiografie zaměřená na studium porodních bab a porodnictví v raném novověku

Česká odborná historická produkce se o tematiku těhotenství, porodů, porodních bab a rituálů spojených s těmito významnými okamžiky v životě raně novověké ženy (a to zpočátku především ženy šlechtické) začala zajímat na samém konci devadesátých let minulého století. Kapitoly věnované šlechtickým těhotenstvím a porodům jakožto okamžikům naděje na zajištění pokračování rodu tak nalezneme v mnoha monografiích věnovaných české raně novověké aristokracii, stejně jako v časopiseckých studiích.²¹ Dalším tématem, které autory zajímalo, byl křest a jeho zvláštní případ, křest z nouze, který mohla (s výjimkou kalvínského prostředí) provádět porodní bába.²²

V prvním desetiletí nového tisíciletí se většímu odbornému zájmu v souvislosti s problematikou porodních bab a porodnictví těšilo závěrečné období raného novověku a jeho přechod do moderní doby, tedy

²¹ Srov. např. Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha – Litomyšl 2002; Václav BŮŽEK, „Tý naděje budou každý čtyři neděle“. *Těhotenství očima šlechty na prahu novověku*, *Dějiny a současnost* 3, 2001, s. 8–13; TÝŽ, *Muž, žena a děti v aristokratické rodině na prahu novověku*, in: Milena Lenderová a kol., *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 45–66; Miroslava MELKESOVÁ, „... ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní...“ *Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století*, *Historický obzor* 10, 1999, s. 122–128; Marie KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha – Litomyšl 2004.

²² Např. Miroslava MELKESOVÁ, *Křtiny a úvod ve venkovském prostředí raného novověku*, *Historický obzor* 14, 2003, s. 262–276; TÁŽ, „...skrze něž Pán Bůh svět, církev i nebe množí...“ *Raněnovověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry*, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie (Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006)*, Pardubice 2006, s. 263–291.

především 18. a 19. století. K nejhojněji zkoumaným jevům patřil v této fázi tzv. kompetenční spor mezi porodními bábami a lékaři. Zástupkyněmi takto zaměřeného výzkumu byly především historičky Milena Lenderová²³ a Daniela Tinková²⁴, jež publikovaly řadu zajímavých časopiseckých statí. Daniela Tinková je rovněž autorkou první české monografie, která se systematicky a komplexně zabývá problematikou profesionalizace porodnictví a vzniku prvních porodnic v osvěcenském období.²⁵ Odbornou produkci věnovanou tématům těhotenství, porodu, šestinedělí, činnosti porodních bab a profesionalizaci porodnictví v tomto období ještě doplnily práce zaměřené etnograficky²⁶ či na dějiny

²³ Srov. např. Milena LENDEROVÁ, *Od magie k porodnici: Porod a porodnictví v období novověku*, in: Mezioborové přehledy. Supplementum: Gynekologie - Perinatologie 2, 2003, s. 26–31; TÁŽ, *Osmnácté století: porodní báby versus akušéři*, *Gynekolog*, časopis ženských lékařů 5, 1996, s. 235–238. TÁŽ, *Porodní bába, akušér, lékař*, *Gynekolog*, časopis ženských lékařů 14, 2005, s. 228–234; TÁŽ, *Porodní bába: od poslání k profesi*, in: Eva Broklová – Marie L. Neudorfllová (ed.), *Věře Olivové ad honorem. Sborník příspěvků k novodobým československým dějinám*, Praha 2006, s. 227–242; TÁŽ, *Od porodní báby k porodní asistentce*, *Theatrum Historiae* 1/2006, s. 129–154. Pasáže věnované těhotenství, porodu, šestinedělí a pomoci porodních bab i lékařů v období raného novověku jsou rovněž obsaženy v monografii Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století*, Praha – Litomyšl 2006.

²⁴ Např. Daniela TINKOVÁ, *Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby*, *Dějiny a současnost* 1, 2004, s. 7–11. Autorka své závěry publikovala rovněž ve studiích určených pro zahraniční časopisy, viz např. TÁŽ, *La (re)naissance de l'obstétricien(ne). Une nouvelle profession dans l'Europe des Lumières? L'exemple de deux régions habsbourgeoises – la Toscane et la Bohème (1750-1820)*, in: Maria Pia Paoli (ed.), *Saperi a confronto. Trasmissione dei saperi nell'Europa dal XIII al XIX secolo*, Pisa, 2009, s. 395–412.

²⁵ TÁŽ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvěcenské Evropě*, Praha 2010. Tinková ve své práci vychází z konceptů biomoci a medikalizace, jež do historické vědy pronikly s díly francouzského filozofa Michela Foucaulta.

²⁶ Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Porodní babičky v Čechách a na Moravě*, *Folia Ethnographica* 33, 1999, s. 79–87; TÁŽ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004. V pasážích věnovaných středověku a ranému novověku se ovšem bohužel nelze ubránit pocitu, že autorka nezdůvodňuje práci s informacemi ahistoricky.

medicíny,²⁷ které byly částečně psány také pro neodbornou veřejnost, čemuž odpovídá jejich populárně naučný styl. Do povědomí veřejnosti se porodnictví a jeho historický vývoj dostaly na konci prvního desetiletí 21. století také díky výstavě *Evropa – kolébka vědeckého porodnictví*, kterou připravilo Národní muzeum ve spolupráci s I. lékařskou fakultou Univerzity Karlovy a Národní lékařskou knihovnou. Výstava byla instalována v historické budově Národního muzea a bylo možné ji navštívit od 8. května do 30. června 2009.²⁸

Na přelomu prvního a druhého desetiletí 21. století se pozornost českých badatelů začala pozvolna obracet k dějinám těla (jako jednomu ze stěžejních témat dějin každodennosti) a jeho reprezentacím. Jednou z prvních vlašťovek tohoto obratu byla konference *Reprezentace odlišného těla v interdisciplinární perspektivě* uspořádaná Katedrou obecné antropologie Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy ve spolupráci s Katedrou genderových studií téže fakulty ve dnech 6.–7. října 2010.²⁹ Roku 2014 pak krátce po sobě vyšly dvě monografie věnované dějinám těla.³⁰

²⁷ DOLEŽAL, *Od babictví k porodnictví*.

²⁸ Výstavu doprovázel již zmiňovaný katalog DOLEŽAL – KUŽELKA – ZVĚŘINA, *Evropa – kolébka vědeckého porodnictví*.

²⁹ Vybrané příspěvky z této konference byly zveřejněny v monotematickém čísle časopisu *Dějiny – teorie – kritika* (2/2011).

³⁰ První ze zmiňovaných publikací představuje přepracované příspěvky ze stejnojmenné volné sekce v rámci X. sjezdu českých historiků 2011 v Ostravě, srov. Milena LENDEROVÁ – Vladan HANULÍK – Daniela TINKOVÁ (eds.), *Dějiny těla – prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2014. V návaznosti na tuto kolektivní monografii připravili její editoři monografii, jež mapuje pohled společnosti českých zemí 19. století na tělo a tělesnost, srov. TÍŽ, *Tělo mezi medicínou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a*

Nastíněný přehled české historiografické produkce zaměřené na tematiku těhotenství, porodu a porodnictví v raném novověku přesvědčivě ukazuje, že zájem badatelek a badatelů směřuje především do 18. a ještě více do 19. století a koncentruje se hlavně na průběh, podoby a vývoj kompetenčního sporu mezi porodními bábami a lékaři a na postupnou profesionalizaci porodnictví. V části těchto textů se pak projevuje koncepce pokroku vědy a neustálého zlepšování podmínek, jinými slovy pozitivní pohled na fakt, že tradiční porodnictví spočívající na bedrech porodních bab bylo postupně nahrazeno institucionalizovaným porodnictvím mužským.

Zatímco výše uvedené odborné práce věnované kompetenčnímu sporu a profesionalizaci porodnictví při své interpretaci vycházejí velkou měrou z pramenů institucionální povahy a všímají si státních reglementací a zásahů do porodnictví, stejně jako role univerzit a jednotlivých velkých porodnických osobností (lékařů), nebyla prozatím věnována příliš velká pozornost staršímu období a textům, jež byly přímo určeny porodním bábám (nebo se tak alespoň prezentovaly), tedy příručkám pro těhotné a rodící ženy a porodní báby a učebnicím pro porodní báby.³¹ Výjimku tvoří studie Lucie Storchové doprovázející závěrečný svazek čtyřdílné ediční řady *Gender v českých preskriptivních diskurzích raného novověku (v literatuře o ženství, panenství, vdovství, manželství a ženském těle)* nesoucí název *Děti*

ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století, Praha 2014. Na rozdíl od *Dějin těla* je v této monografii prostor věnován také tematice porodnictví.

³¹ Otázkou recipientů starších příruček tzv. pro porodní báby se zabývala Radka MARKOVÁ, *Porodní příručky jako pramen poznání těhotenství a porodu v raném novověku*, in: Jiří Kubeš – Radmila Pavlíčková (edd.), *Šlechtic mezi realitou a normou. Miscellanea ze studentských prací k dějinám raného novověku*, Olomouc – Pardubice 2008, s. 37–62.

roditi jest božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku,³² v němž je editováno pět raně novověkých spisů zabývajících se těhotenstvím a rozením.

Z výše nastíněného přehledu vývoje bádání o porodních bábách a porodnictví jasně vyplývá, že česká historiografie zůstává tématu leccos dlužna. Stejně jako v případě recepce některých metodologických konceptů (např. women's history nebo gender history) se zde projevuje určité zpoždění oproti dění v historiografii zahraniční. Právě odsud ale přicházejí zajímavé podněty, které by bádání zaměřené na porodní báby, jejich činnost a porodnictví v raném novověku, mohly významným způsobem obohatit.

3.2 Německá, angloamerická a francouzská historiografie zaměřená na studium porodních bab a porodnictví v raném novověku

Zahraněční odborná produkce si cestu k tematice porodu a porodních bab našla mnohem dříve. Dlouhou dobu (přibližně do šedesátých let 20. století) byla ale spojena s bádáním o dějinách medicíny, kterému šlo především o zdokumentování pokroku lékařské vědy. Takto orientovaný výzkum proto neusiloval o zodpovězení otázek souvisejících například s pozadím sporu mezi porodními bábami, chirurgy a lékaři,

³² Lucie STORCHOVÁ, *Genderování těla v českojazyčných příručkách o těhotenství a porodu 16.–17. století*, in: Jana Ratajová – Lucie Storchová (ed.), *Děti roditi jest božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*, Praha 2013, s. 614–656.

s postojem rodiček k porodníkům nově zaujímajícím místo u jejich porodů či s rozdílnými východisky pro znalosti porodních bab a porodníků. Autory těchto textů byli ve většině případů lékaři bez historického vzdělání, jejichž cílem bylo legitimizovat své privilegované postavení, případně ospravedlnit odstavení svých konkurentů.³³ Ke zmiňované skupině lékařů píšících pojednání o dějinách porodnictví je třeba přiřadit také autora dodnes využívané (i když již hojně korigované) publikace Georga Burckharda editující a komentující nařízení a řády pro porodní báby, jež vydávala jednotlivá německá města a státy.³⁴ Jako určitou výjimku můžeme jmenovat pouze práci Elseluise Haberling, jež jako první publikovala monografii o dějinách porodních bab v německých oblastech, která je ovšem bohužel dovedena pouze do období třicetileté války, plánovaný druhý díl již nebyl realizován.³⁵

Od druhé poloviny sedmdesátých let přispěla druhá vlna feminismu a s ní spojené diskuse o těle, pohlaví, každodennosti a dalších tématech výrazným způsobem k otevření nových témat také v historické vědě. Do zorného pole badatelek a badatelů se v neposlední řadě dostávají

³³ K takovým pracím patří např. FASBENDER, *Geschichte der Geburtshilfe*, Jena 1906 (reprint Hildesheim 1964); Friedrich Carl WILLE, *Über Stand und Ausbildung der Hebammen im 17. und 18. Jahrhundert in Chur-Brandenburg*, Berlin 1934 či Walther SCHÖNFELD, *Frauen in der abendländischen Heilkunde vom klassischen Altertum bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts*, Stuttgart 1947.

³⁴ Georg BURCKHARD, *Die deutschen Hebammenordnungen von ihren ersten Anfängen bis auf die Neuzeit*, 1. Teil, Leipzig 1912. Burckhard zpracoval nařízení pro porodní báby především z 15. a 16. století z přibližně 120 německých archivů. Tzv. *Hebammenordnungen* z jednotlivých německých měst a států tvoří důležitou výchozí základnu pro výzkum postavení a úloh porodních bab. Jedná se normativní prameny, při jejichž interpretaci je samozřejmě nutné mít na paměti, že zachycují ideální stav, který neodráží sociální praxi.

³⁵ Elseluise HABERLING, *Der Hebammenstand in Deutschland von seinen Anfängen bis zum Dreißigjährigen Krieg*, Berlin 1940.

také dějiny porodu a porodnictví. Ve svých začátcích byl takto orientovaný výzkum úzce spjat s francouzskou historickou antropologií, nejzásadnější podněty přinesly práce Jacquese Gélise,³⁶ Mireille Laget³⁷ a Marie-France Morel. Také angloamerická historiografie se v této době začala tématu dějin porodu a porodnictví věnovat, pozornost vzbudily především texty inspirované počínajícím směrem women's history.³⁸ Podobnými východisky jsou ovlivněny také německé monografie vznikající ve stejné době.³⁹

³⁶ K nejzásadnějším pracím Jacquese GÉLISE patří: *L'accouchement au XVIIIe siècle. Pratiques traditionnelles et contrôle médical*, in: *Ethnologie française*, T. 6, No. 3/4, *Languages et images du corps*, 1976, s. 325–340; TÝŽ, *Sages-femmes et accoucheurs. L'obstétrique populaire aux XVIIe et XVIIIe siècles*, in: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 32e année, N. 5, 1977, s. 927–957; TÝŽ, *Regarde sur l'Europe médicale des Lumières: La collaboration internationale des accoucheurs et la formation des sages-femmes au XVIIIe siècle*, in: Arthur E. Imhof (Hg.), *Mensch und Gesundheit in der Geschichte*, Husum 1980, s. 279–300; TÝŽ: *L'Arbre et le Fruit. La Naissance dans l'Occident moderne (XVIe–XIXe siècle)*, Paris 1984; do němčiny byly přeloženy jeho monografie *Die Geburt. Volksglaube, Rituale und Praktiken von 1500–1900*, München 1989; TÝŽ – Mireille LAGET – Marie-France MOREL (ed.), *Der Weg ins Leben. Geburt und Kindheit in früherer Zeit*, München 1980; s německými historiky také spolupracoval na organizaci konferencí a vydávání sborníků, např. TÝŽ – Jürgen SCHLUMBOHM – Barbara DUDEN – Patrice VEIT (Hrsg.), *Rituale der Geburt. Eine Kulturgeschichte*, München 1998. Gélis se rovněž zabýval velkými porodnickými osobnostmi, například také první píšící bábou Louise Bourgeois, srov. TÝŽ, *Louise Bourgeois (1563–1636). Une sage-femme entre deux mondes*, in: *Historie des sciences médicales*, Tome XLIII, No. 1, 2009, s. 27–38.

³⁷ Srov. např. velmi podnětnou studii Mireille LAGET, *La naissance aux siècles classiques. Pratiques des accouchements et attitudes collectives en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, in: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 32e année, N. 5, 1977, s. 958–992.

³⁸ Jmenovat je třeba např.: Jean DONNISON, *Midwives and Medical Men. A History of Inter-Professional Rivalries and Women's Rights*, London 1977; Edward SHORTER, *A History of Women's Bodies*, New York 1982 (německy vyšlo pod názvem *Der weibliche Körper als Schicksal. Zur Sozialgeschichte der Frau*, München 1984).

³⁹ Za všechny jmenujme alespoň texty Esther FISCHER-HOMBERGER, *Krankheit Frau und andere Arbeiten zur Medizingeschichte der Frau*, Bern – Stuttgart – Wien 1979; Ute FREVERT, *Frauen und Ärzte im späten 18. und frühen 19. Jahrhundert – zur Sozialgeschichte eines Gewaltverhältnisses*, In: Annette Kuhn – Jörn Rüsen (Hrsg.), *Frauen in der Geschichte II*.

Práce vznikající od devadesátých let 20. století na téma porodní báby a porodnictví v raném novověku ovlivňovaly a ovlivňují koncepty gender history a svým tematickým záběrem jsou značně heterogenní, přesto mohly být kvůli širokému spektru úloh porodních bab a komplexitě jejich začlenění do dobové společnosti a lékařství zpracovány jen některé dílčí aspekty s nimi související. Zároveň se díky hlubšímu stavu poznání a zajímavým interpretačním pokusům staly kapitoly věnované těhotenství, porodu a roli porodních bab standardní součástí velkých syntéz o ženě, popřípadě šlechtičně,⁴⁰ tematika těhotenství, porodu, potratu a porodních bab je také předmětem několika dodnes inspirativních doprovodných publikací k výstavám a sborníkům.⁴¹

Jedním z okruhů témat, která v posledních desetiletích zaměstnávala badatele na poli raně novověkých porodních bab a porodnictví, je problematika vzdělávání porodních bab,⁴² vznik

Fachwissenschaftliche und fachdidaktische Beiträge zur Sozialgeschichte der Frauen vom frühen Mittelalter bis zur Gegenwart, Düsseldorf 1982, s. 177–210; Gunnar HEINSOHN – Otto STEIGER, *Die Vernichtung der weisen Frauen*, Herstein 1985.

⁴⁰ Srov. např. Heide WUNDER, *Er ist die Sonn', sie ist der Mond. Frauen in der Frühen Neuzeit*, München 1992; Beatrix BASTL, *Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau in der Frühen Neuzeit*, Wien – Köln – Weimar 2000 ad.

⁴¹ Srov. např. Gisela STAUPE – Lisa VIETH, *Unter anderen Umständen. Zur Geschichte der Abtreibung*, Berlin 1993; Barbara DUDEN – Jürgen SCHLUMBOHM – Patrice VEIT (Hrsg.), *Geschichte des Ungeborenen. Zur Erfahrungs- und Wissenschaftsgeschichte der Schwangerschaft 17.–20. Jahrhundert*, Göttingen 2002 ad.

⁴² Christine LOYTVED (Hg.), *Von der Wehemutter zur Hebamme. Die Gründung von Hebammenschulen mit Blick auf ihren politischen Stellenwert und praktischen Nutzen*, Osnabrück 2001; TÁŽ, *Hebammen und ihre Lehrer. Wendepunkte in Ausbildung und Amt Lübecker Hebammen (1730-1850)*, Osnabrück 2002; TÁŽ, *Lehrtochter oder Hebammenschülerin? Zur Verschulung der Hebammenausbildung an Beispielen aus Lübeck, Altona, Flensburg und Kiel im ausgehenden 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts*, NTM, 14, 2006, s. 93–106; Hildegard Elisabeth KELLER – Hubert STEINKE, *Der Doctor fragt, die*

vzdělávacích institucí a porodnic a s tím úzce související otázka svobodných matek.⁴³ Další okruh představuje otázka vnímání vlastního těla během těhotenství a porodu samotnými těhotnými a rodícími ženami a v obecnější rovině vnímání těla v raném novověku. Nejvýznamnější představitelkou tohoto směru, kterou lze označit za průkopnici dějin těla, je německá badatelka Barbara Duden.⁴⁴ Zatímco bádání o porodních bábách dlouhá léta upíralo svůj zájem k bábám působícím ve městech (pádny důvod pro takto orientovaný výzkum představovalo množství a

Hebamm antwortet. Zur Zürcher Hebammenausbildung im 16. und 17. Jahrhundert, in: Hildegard Elisabeth Keller (Hrsg.), *Die Anfänge der Menschwerdung. Perspektiven zur Medien-, Medizin- und Theatergeschichte des 16. Jahrhunderts*, Zürich 2008, s. 214–230.

⁴³ Srov. např. Marita METZ-BECKER, *Der verwaltete Körper. Die Medikalisierung schwangerer Frauen in den Gebäuhäusern des frühen 19. Jahrhunderts*, Frankfurt 1997; Hans-Christoph SEIDEL, *Eine neue „Kultur des Gebärens“. Die Medikalisierung von Geburt im 18. und 19. Jahrhundert in Deutschland*, Stuttgart 1998; Birgitt HELLMANN – Eva SCHMUCKER, *Hebamme oder Entbindungsanstalt? Zur Geschichte der Geburtshilfe in Jena seit 1664*, Rudolstadt – Jena 2002; především pak práce Jürgena Schlumbohma, zaměřující se na vznik göttingenské porodnice a její fungování, viz např. Jürgen SCHLUMBOHM, *Als ledige Magd in der akademischen Entbindungsanstalt*, *Journal Geschichte*, Dezember 1988, s. 34–43; TÝŽ, „Verheiratete und Unverheiratete, Inländerin und Ausländerin, Christin und Jüdin, Weiße und Negerin.“ *Die Patientinnen des Entbindungshospitals der Universität Göttingen um 1800*, in: Hans-Jürgen Gerhard (Hg.), *Struktur und Dimension*, Stuttgart 1997, s. 324–344; TÝŽ, *Lebendige Phantome. Ein Entbindungshospital und seine Patientinnen 1751–1830*, Göttingen 2012; TÝŽ – Claudia WIESEMANN, *Die Entstehung der Geburtsklinik in Deutschland 1751–1850*, Göttingen – Kassel – Braunschweig – Göttingen 2004 ad.

⁴⁴ Barbara Duden ve svých pracích vychází z konceptů gender history a zaměřuje se na oblast sociálních a kulturních dějin. K jejím nejvýznamnějším monografiím patří Barbara DUDEN, *Geschichte unter der Haut. Ein Eisenacher Arzt und seine Patientinnen um 1730*, Stuttgart 1987; TÁŽ, *Der Frauenleib als öffentlicher Ort. Vom Mißbrauch des Begriffs Leben*, Hamburg 1991; TÁŽ, *Die Gene im Kopf – der Fötus im Bauch. Historisches zum Frauenkörper*, Hannover 2002. Další práce k tomuto tématu srov. např. Eva LABOUVIE, *Unter Schmerzen gebären. Gedanken zur weiblichen Empfindung um die Geburt*, in: *Medizin, Gesellschaft und Geschichte. Jahrbuch des Instituts für Geschichte der Medizin der Robert Bosch Stiftung*, 15/1996, s. 79–99; TÁŽ, *Der Leib als Medium, Raum, Zeichen und Zustand. Zur kulturellen Erfahrung und Selbstwahrnehmung des schwangeren Körpers*, in: Paul Münch (Hrsg.), „Erfahrung“ als Kategorie der Frühneuzeitgeschichte, München 2001, s. 115–126 ad.

různorodost dochovaných pramenů pro městské prostředí⁴⁵), odkryly práce Evy Labouvie potenciál venkovského prostředí a naznačily, jak výrazně je odlišné.⁴⁶ Zajímavou badatelskou otázkou také je, z čeho sestávaly a v čem spočívaly znalosti a vědomosti porodních bab⁴⁷ a jak jsou genderovány.⁴⁸ O témata spojená s porodními bábami, jejich

⁴⁵ Jedním z novějších příkladů interpretace německých řádů pro porodní báby je monografie Sibylla FLÜGGE, *Hebammen und heilkundige Frauen. Recht und Rechtswirklichkeit im 15. und 16. Jahrhundert*, Basel – Frankfurt am Main 1998.

⁴⁶ Srov. např. Eva LABOUVIE, *Beistand in Kindsnöten. Hebammen und weibliche Kultur auf dem Land (1550–1910)*, Frankfurt am Main 1999; TÁŽ, *Weibliche Festkultur um die Geburt. Bräuche, Feiern und Riten aus dem Saar- und Moselraum der Pfalz und Lothringen vom 16.–19. Jahrhundert*, in: Eckstein, *Journal für Geschichte*, Bd. 8/1998. Saarbrücken, s. 4–16; TÁŽ, *Weibliche Hilfgemeinschaften. Zur Selbstwahrnehmung der Geburt durch Gebärende und ihre Hebammen in der ländlichen Gesellschaft der Vormoderne (16.–19. Jahrhundert)*, in: Ulrike Jekutsch (Hrsg.), *Selbstentwurf und Geschlecht*, Würzburg 2001, s. 13–32 ad. Eva Labouvie je také autorkou významné monografie věnované kulturní historii porodu, srov. TÁŽ, *Andere Umstände. Eine Kulturgeschichte der Geburt*, Köln – Weimar – Wien 1998. Dále srov. např. Ulrike GLEIXNER, *Die „Gute“ und die „Böse“. Hebammen als Amtsfrauen auf dem Land (Altmark/Brandenburg, 18. Jahrhundert)*, in: Heide Wunder – Christina Vanja (Hrsg.), *Weiber, Menscher, Frauenzimmer. Frauen in der ländlichen Gesellschaft 1500–1800*, Göttingen 1996, s. 96–122; Iris RITZMANN, *Zürcher Landhebammen als Sittenwächterinnen im ausgehenden 18. Jahrhundert*, in: Christoph Meinel – Monika Renneberg, *Geschlechterverhältnisse in Medizin, Naturwissenschaft und Technik*, Stuttgart 1996, s. 199–208.

⁴⁷ Velmi podnětné jsou v tomto ohledu dodnes hojně využívané teze Gernota Böhmeho: Gernot BÖHME, *Wissenschaftliches und lebensweltliches Wissen am Beispiel der Verwissenschaftlichung der Geburtshilfe*, in: Týž (Hrsg.), *Alternativen der Wissenschaft*, Frankfurt 1980, s. 27–53. Otázkou vědění porodních bab na příkladu německé písičnice porodní báby Justiny Siegemund se ve své publikované disertační práci zabývala Waltraud PULZ, *„Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben.“ Das Hebammenanleitungsbuch von Justina Siegemund*, München 1994.

⁴⁸ Srov. např. Lynne TATLOCK, *Speculum Feminarum: Gendered Perspectives on Obstetrics and Gynecology in Early Modern Germany*, *Signs*, Vol. 17, No. 4 (Summer 1992), s. 725–760; Eve KELLER, *The Subject of Touch: Medical Authority in Early Modern Midwifery*, in: Elizabeth D. Harvey (ed.), *Sensible Flesh. On Touch in Early Modern Culture*, Philadelphia 2003, s. 62–80 ad.

znalostmi přírodní medicíny a blízkostí k čarodějnictví se v neposlední řadě opíraly také etnografické práce.⁴⁹

Mnoho podnětů pro bádání o porodních bábách v raném novověku přicházelo také z angloamerické historiografie, a to nejen z té, jež se primárně zabývala situací v německojazyčných oblastech raného novověku,⁵⁰ ale i z textů zaměřených na vývoj porodnictví v jiných částech Evropy, především v Anglii⁵¹ a Francii.⁵²

⁴⁹ Srov. např. Susanne DIETRICH, *Hebamme, Hexe und Doktorin. Zur Kulturgeschichte der weiblichen Heilkunst*, Leinfelden-Echterdingen 2001; Eva LABOUVIE, *Zauberei und Hexenwerk. Ländlicher Hexenglaube in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1991; Hannelore SCHNEIDER, „Unter Mühen sollst du Kinder gebären...“ *Aus der Geschichte der Hebammen in Sachsen-Meiningen*, in: Andrea Jakon (red.), *Hexen und Hexenverfolgung in Thüringen. (Begleitbuch zur Ausstellung Hexen in Thüringen im Schloß Elisabethenbug Meiningen vom November 2003 bis April 2004)*, Meiningen 2003, s. 212–239.

⁵⁰ Merry E. WIESNER, *The midwives of south Germany and the public/private dichotomy*, in: Hilary Marland (ed.), *The Art of Midwifery. Early Modern Midwives in Europe*, London – New York 1993, s. 77–94; Mary LINDEMANN, *Professionals? Sisters? Rivals? Midwives in Braunschweig 1750–1800*, in: Tamtéž, s. 176–191; Judith P. AIKIN, *Gendered theologies of childbirth in early modern Germany*, *Journal of women's history*, 15, 2003, s. 40–67 ad. Stěžejní dílo Justiny Siegemund bylo dokonce editováno a přeloženo do angličtiny, viz Lynne TATLOCK (ed.), *Justine Siegemund. The Court Midwife*, Chicago – London 2005.

⁵¹ Viz např. Adrian WILSON, *The Making of Man-Midwifery. Childbirth in England 1660–1770*, London 1995; TÝŽ, *A memorial of Eleanor Willughby, a seventeenth-century midwife*, in: Lynette Hunter – Sarah Hutton, *Women, science and medicine 1500–1700. Mothers and sisters of the Royal Society*, Stroud 1997, s. 138–177; Helen KING: „As if None Understood the Art that Cannot Understand Greek“. *The Education of Midwives in Seventeenth-Century England*, in: Vivian Nutton – Roy Porter (ed.), *The History of Medical Education in Britain*, Amsterdam 1995, s. 184–198; TÁŽ, *Midwifery, Obstetrics and the Rise of Gynaecology. The Uses of a Sixteenth-Century Compendium*, Aldershot 2007; Doreen EVENDEN, *The midwives of seventeenth-century London*, Cambridge 2000; Caroline BICKS, *Midwiving subjects in Shakespeare's England*, Burlington 2003 ad.

⁵² Viz např. Rolande GRAVES, *Born to Procreate. Women and Childbirth in France from the Middle Ages to the Eighteenth Century*, Baltimore 2001; Wendy PERKINS, *Midwifery and medicine in early modern France: Louise Bourgeois*, Exeter 1996; Nina RATTNER GELBART, *The King's Midwife. A History and Mystery of Madame du Coudray*, Berkeley – Los Angeles –

Územní rozdrobenost současného Německa v raném novověku také zapříčinila, že badatelé k tématu porodních bab a vývoje porodnictví přistupovali a dosud přistupují s přihlédnutím k určité geografické oblasti či jednomu městu. Tento přístup umožňuje redukovat obrovské množství pramenů využitelných pro zpracování tématu na materiály relevantní pro dané území a pojednat tak o vývoji a specifikách hlouběji.⁵³

Ve výčtu témat, kterými se bádání o porodních bábách a porodnictví v raném novověku v současné době zabývá, by bylo možné pokračovat dále. Zajímavé jsou například práce věnující se zobrazení těhotenství a porodu⁵⁴ či obrazovému doprovodu raně novověkých porodnických příruček, jež byl až doposud přehlížen a vnímán pouze jako doprovodné ilustrace.⁵⁵ Dalším polem zájmu historiků a literárních

London 1998; Valerie WORTH-STYLIANOU, *Pregnancy and Birth in Early Modern France: Treatises by Caring Physicians and Surgeons (1581–1625)*, Toronto 2013 ad.

⁵³ Uvádíme zde pouze výběr z široké palety v tomto směru již zkoumaných německojazyčných území a měst. Dagmar BIRKELBACH – Christiane EIFERT – Sabine LUEKEN, *Zur Entwicklung des Hebammenwesens vom 14. bis zum 16. Jahrhundert am Beispiel der Regensburger Hebammenordnungen*, in: *Frauengeschichte. Beiträge zur feministischen Theorie und Praxis*, 5, 1981, s. 83–98; Marianne DEGGINGER, *Zur Geschichte der Hebammen im alten St. Gallen*, St. Gallen 1988; Claudia HILPERT, *Wehemütter. Amtshebammen, Accoucheure und die Akademisierung der Geburtshilfe im kurfürstlichen Mainz 1550-1800*, Frankfurt am Main 2000; Henrike HAMPE, *Zwischen Tradition und Instruktion. Hebammen im 18. und 19. Jahrhundert in der Universitätsstadt Göttingen*, Göttingen 1998; Britta SCHMITZ, *Hebammen in Münster. Historische Entwicklung, Lebens- und Arbeitsumfeld, berufliches Selbstverständnis*, Münster 1994; Daniel SCHÄFER (Hrsg.), *Rheinische Hebamengeschichte im Kontext*, Kassel 2010. Stranou necháváme práce věnující se porodním bábám a vývoji porodnictví na území habsburské monarchie, která není předmětem této dizertační práce.

⁵⁴ V poslední době např. Emmanuelle BERTHIAUD, *Enceinte. Une histoire de la grossesse entre art et société*, Paris 2013.

⁵⁵ Např. Lianne McTAVISH, *Childbirth and the Display of Authority in Early Modern France*, Burlington 2005; Pierre BERTRAND, *Graver la naissance au XVIIe siècle*, *Ethnologie française* 26, 2 (1996), s. 329–339; Marie-France MOREL, *Iconographie des embryons et des*

historiků je výzkum zaměřený na reprezentace porodu, porodních bab a lékařů v raně novověké literatuře.⁵⁶

Z nastíněného přehledu vývoje zahraniční historiografie vyplývá, že se téma dějin porodních bab postupně vyvinulo v samostatný interdisciplinární směr oscilující mezi women's history, gender history, kulturními dějinami, sociálními dějinami a dějinami medicíny a díky významným výstupům se etablovalo na poli historické vědy. Zároveň ovšem můžeme konstatovat, že vzhledem k různorodosti přístupů se dějiny porodních bab často mísí s dalšími oblastmi výzkumu (s obecným bádáním o ženách-rodičkách, o porodu a porodnictví), takže je někdy poněkud komplikované stanovit jasnou dělicí linii mezi přístupy a striktně definovat a přiřadit práce jednotlivých autorů k určitým trendům.

Přestože se nejen historická věda tématu porodních bab a porodnictví v raném novověku věnuje již celá desetiletí, není možné výzkum považovat za uzavřený. Stále se objevují práce, jež se na „staré“ prameny dívají „novýma“ očima, o badatelské atraktivitě a rozmanitosti

fœtus dans les traités d'accouchement et d'anatomie du XVIème au XVIIIème siècle, Histoire des sciences médicales, tome XLIII, N° 1, 2009, s. 15–26.

⁵⁶ Např. Elisabeth SACKS, *Shakespeare's Images of Pregnancy*, London 1980; Robert A. ERICKSON, *Mother midnight. Birth, sex, and fate in the eighteenth-century fiction (Defoe, Richardson, and Sterne)*, New York 1986; Udo BENZENHÖFER, *Die medizinisch-politischen Lehrromane des Dichterarztes Johann Christoph Ettner (1654–1724)*, in: Udo Benzenhöfer – Wilhelm Kühlmann (Hrsg.), *Heilkunde und Krankheitserfahrung in der Frühen Neuzeit*, Tübingen 1992, s. 283–298; Holly TUCKER, *Pregnant Fictions. Childbirth and the Fairy Tale in Early Modern France*, Detroit 2003; Kirk D. READ, *Birthing Bodies in Early Modern France. Stories of Gender and Reproduction*, Burlington 2011 ad.

přístupů k tématu svědčí i zájem o pořádání a účast na mezinárodních konferencích věnovaných této problematice.⁵⁷

⁵⁷ Například přímo na problematiku porodních bab v raném novověku byla zaměřena mezinárodní konference *Enfanter. Discours, pratiques et représentations de l'accouchement dans la France d'Ancien Régime*, kterou ve dnech 31. ledna – 1. února 2014 v Paříži pořádala Société internationale pour l'étude des femmes de l'Ancien Régime (SIEFAR). V roce 2016 se uskuteční mezinárodní konference *Barockkongress 2016 – Der Körper in der frühen Neuzeit: Praktiken – Rituale – Performanz*, pořádaná Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel apod.

4. PRAMENY A VÝCHODISKA INTERPRETACE

Stěžejní prameny pro analýzu a interpretaci, kterou předkládaná dizertační práce nabídne, představují porodnické příručky sepsané raně novověkými německými porodními bábami Justinou Siegemund, Annou Elisabeth Horenburg a Barbarou Wiedemann v časovém rozpětí 45 let. Tyto tři učebnice pro porodní báby, které zachycují know-how významných porodních bab v oblasti těhotenství, porodu, šestinedělí, péče o novorozence a nemocí souvisejících s tímto obdobím života, jsou jediným písemným dokladem o vědomostech raně novověkých porodních bab vzešlým z německojazyčných oblastí.⁵⁸ Jejich autorky byly natolik vzdělané, že své poznatky dokázaly zachytit na papír (zvláštní případ v tomto směru tvoří Barbara Wiedemann, jak ukážeme později), a navíc natolik sebevědomé, že svá díla nechaly vydat tiskem. Jistý podíl na

⁵⁸ Existují sice zmínky o dalších dvou německých porodních bábách, jež údajně sepsaly porodnické příručky, bohužel se je ovšem dosud nepodařilo dohledat. Jednalo se o Veroniku Iber a Elisabeth Margaretu Keil. Záznam o druhé jmenované bábě nalezneme ve spise eisenášského lékaře a učence Christiana Franze Paulliniho pojednávajícím o významných učených německých ženách. Paullini zde uvádí, že Elisabeth Margretha Keilin byla ženou jeho přítele a lékaře Andream von Keil, vyznala se v lékařství a sepsala pěknou příručku pro porodní báby, kterou chtěl její manžel vydat tiskem. Zemřela 10. září roku 1699. Srov. Christian Franz PAULLINI, *Hoch- und Wohl-gelahrtes teutsches Frauenzimmer*, Frankfurt und Leipzig 1712, BSB, sign. H. lit. p. 290 (digitalizováno, dostupné na http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10734361_00001.html), s. 86 n. Z oblasti severozápadního Německa pocházela porodní bába Catharina Schrader, jež si vedla deník, v němž zaznamenala případy porodů, k nimž byla povolána. Protože ale většinu života působila ve Frísku, jsou její poznámky psány holandsky a v raném novověku nevyšly tiskem. Teprve roku 1987 se dočkaly vydání v podobě anglické edice. Viz Hilary MARLAND, „*Mother and Child were saved*“. *The memoirs (1693–1740) of the Frisian midwife Catharina Schrader*, Amsterdam 1987.

sebevědomí Justiny Siegemund při vydání jejího spisu mohlo mít také vědomí, že již dříve vyšlo tiskem dílo Francouzky Louise Bourgeois, dvorní porodní báby královny Marie Medicejské, jež se relativně brzy po svém prvním francouzském vydání (1609) dostalo díky překladu do němčiny také do povědomí lékařů a chirurgů v německojazyčných oblastech stejně jako do (nejen) jejich knihoven.⁵⁹ Skutečnost, že díla tří jmenovaných německých porodních bab vyšla tiskem, je částečně vyděluje z tradice ústního předávání znalostí z jedné generace porodních bab na druhou, přesto se v jejich dílech jasně odráží praktické zkušenosti, které nabyly svou dlouholetou praxí. Autorky se tak pomyslně ocitly na pomezí mezi dvěma světy: ženským světem ústně tradovaných znalostí a empirie a mužským světem univerzitně (nebo v případě chirurgů také prakticky) nabytých vědomostí o anatomii a fyziologii a téměř žádnou zkušeností s porody. Aby se tyto píšící porodní báby mohly začlenit do porodnického, výhradně mužského literárního diskurzu a získat si respekt lékařů a chirurgů, musely texty svých učebnic zčásti vystavět v souladu s principy tohoto mužského diskurzu, proti němuž se ale zároveň vymezují. Jedná se tedy o spisy mimořádně argumentačně propracované, nabízející širokou paletu možností interpretačních přístupů.

V případě Justiny Siegemund, jež díky svým schopnostem dosáhla postu braniborské dvorní porodní báby, je při interpretaci jejího spisu

⁵⁹ Viz Louise BOURGEOIS, *Ein gantz new nützlich vnd nohtwendig Hebammen Buch*, Oppenheim 1619. HAB, sign. A: 38.1 Med. V průběhu první poloviny 17. století bylo toto dílo (sestavající ze 4 knih, jež byly tištěny také samostatně) vydáno ještě několikrát, naposledy roku 1652, viz Louise BOURGEOIS, *Hebammen Buch*, Hanau 1652. HAB, sign. Xb 4798 (2).

možné vycházet z dalších tištěných pramenů, které jsou výstupem její kontroverze s doktorem Andreasem Petermannem působícím na univerzitě v Lipsku.⁶⁰ Při rekonstrukci jejího životopisu lze kromě informací obsažených v předmluvě k jejímu spisu vycházet také z pohřebního kázání, jež bylo proneseno při jejím pohřbu a následně vytištěno.⁶¹

Jak již bylo naznačeno výše, díla německých píšících bab vyšla s určitým časovým rozestupem, a to konkrétně v letech 1690, 1700 a 1735. Je třeba se domnívat, že toto období je pro vývoj postavení porodních bab a obecně porodnictví v německojazyčných oblastech klíčové. Právě tehdy totiž dochází k postupnému vydobývání si místa chirurgů a lékařů u porodů a skutečnému upevňování autority porodníků a jejímu širšímu a praktičtějšímu uplatňování vůči porodním bábám.

Dalším procesem, který lze v těchto klíčových letech vysledovat, je zápas o kompetence probíhající mezi akademicky vzdělanými lékaři a povětšinou prakticky vyučenými chirurgy,⁶² který se projevuje také na

⁶⁰ Spor, odehrávající se roku 1692, tedy dva roky po vydání spisu *Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, se týkal obvinění, jež Petermann vznesl proti některým závěrům publikovaným v Justinině porodnické příručce. Srov. Justina SIEGEMUND, *Wider Herrn D. Andreae Peterman*, Cölln an der Spree 1692. HAB, sign. Xb 8148. Ke sporu se vyjádřila rovněž lékařská fakulta univerzity ve Frankfurtu nad Odrou, viz *Der Medicinischen Facultät Auff der Churfürstl. Brandenb. Universität Zu Franckfurt an der Oder Völlige INFORMATION*, Frankfurt an der Oder 1692. HAB, sign. Xb 8149.

⁶¹ Srov. Daniel BANDECO, *Die Von Gott zu Gott gezogene Kinder Gottes*, Cölln an der Spree 1705. Staatsbibliothek zu Berlin, sign. 7 in: 4" Ee 700-4115 a 19 in: 4" Jb 665 (digitalizováno, dostupné na http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/dms/werkansicht/?PPN=PPN716918226&PHYSID=PHYS_0005).

⁶² V mnoha německých oblastech jsou v průběhu 18. století vrchností vydávána nařízení, jež jasně stanovují povinnosti „řemeslných“ lékařů a vymezují okruh jejich činnosti od

poli porodnictví. Díky blízkosti k praxi a vlastním zkušenostem s asistencí u porodů se k sepisování učebnic pro porodní báby ve větší míře uchylují právě chirurgové, kteří se na stránkách svých spisů nezhřídkava nevybíravě vyjadřují o schopnostech svých univerzitně vzdělaných kolegů.

V kontextu těchto premis se tak nabízí také možnost analýzy porodnických příruček vzešlých z pera mužských autorů, jež byly vydány ve stejném období jako učebnice sepsané porodními bábami. Korpus zkoumaných pramenů tak bude rozšířen např. o původní německá díla Wolrada Huxholtze,⁶³ Johanna Georga Sommera,⁶⁴ Christopha Völtera,⁶⁵ Johanna Storchy,⁶⁶ Johana von Hoorn⁶⁷ či překladové spisy Cosmea Viardela,⁶⁸ Hendrika van Deventera⁶⁹ a další.

okruhu činnosti univerzitně vzdělaných lékařů. Srov. např. Robert JÜTTE, *Ärzte, Heiler und Patienten. Medizinischer Alltag in der Frühen Neuzeit*, München – Zürich 1991, s. 17–32; Jens LACHMUND – Gunnar STOLLBERG, *Patientenwelten. Krankheit und Medizin vom späten 18. Jahrhundert bis zum frühen 20. Jahrhundert im Spiegel von Autobiographien*, Opladen 1995, s. 67–84.

⁶³ Wolrad HUXHOLTZ, *Unterricht der Hebammen*, Kassel 1652. HAB, sign. Xb 7929 (2).

⁶⁴ Georg SOMMER, *Nohtwendiger Hebammen-Unterricht*, Arnstadt 1676. HAB, sign. Xb 2013.

⁶⁵ Christoph VÖLTER, *Neu eröffnete Heb-Ammen-Schuhl*, Stuttgart 1679. HAB, sign. Xb 8599; TÝŽ, *Neueröffnete Hebammen-Schul*, Stuttgart 1687. HAB, sign. M: Mr 254.

⁶⁶ Johann STORCH, *Unterricht vor Heb-Ammen*, Gotha 1747. HAB, sign. M: Mr 30.

⁶⁷ Johan von HOORN, *Die zwo um ihrer Gottesfurcht und Treue willen von Gott wohlbelohnte Weh-muetter Siphra und Pua*, Stockholm und Leipzig 1736. HAB, sign. M: Mr 143.

⁶⁸ Cosme VIARDEL, *Anmerkungen von der weiblichen Geburt*, Frankfurt 1676. HAB, sign. Xb 1897 (1).

⁶⁹ Henricus a DEVENTER, *Neues Hebammen-Licht*, Jena 1704. BSB, sign. A. obst. 8 (digitalizováno, dostupné na <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0007/bsb00075127/images/index.html?id=00075127&groesser=&fip=eayaxsqrxdsydwweayaxssdaseayaeayaqrs&no=5&seite=7>); TÝŽ, *Neues Hebammen-Licht*, Jena 1775. HAB, sign. M: Mr 104.

Název *Neznalé báby a vzdělání lékařů*, zvolený pro předkládanou dizertační práci, odráží literární topoi, s nimiž se na stránkách německojazyčných porodnických příruček v období raného novověku setkáváme.⁷⁰ S těmito topoi ovšem překvapivě nepracují pouze mužští autoři, ale i autorky, jak uvidíme dále. Proto je připojen podtitul *Konstrukce (ideální) porodní báby a strategie vytváření autority ve spisech autorek a autorů raně novověkých porodnických příruček z německojazyčných oblastí*, jenž naznačuje, jakou cestou se interpretace těchto pramenů bude ubírat. Bude se orientovat především na rozkrytí rétorických a argumentačních postupů podporujících vytvoření vlastní autority a jedinečnosti a zároveň k vymezení se vůči jiným skupinám, proti nimž je nutné svou autoritu uhájit (práce se v tomto směru omezí na tři skupiny, a to na akademicky vzdělané lékaře, chirurgy/ranhojiče a porodní báby) a na to, jak jsou tyto strategie genderovány. Další rovinnou interpretace bude tvořit snaha o zodpovězení otázky, zda a případně v jakých bodech se v textech autorek a autorů porodnických příruček projeví odlišný charakter jejich znalostí a praxe. K analyzovaným porodnickým spisům bude primárně přistupováno jako k rétorickým konstruktům bez ambice chápat tato díla jako učebnice v klasickém slova smyslu demonstrující to,

⁷⁰ Literární topoi spojená v porodnické literatuře s demonstrací autorovy intelektuální převahy a denunciací zobecněné, esenciální porodní báby, samozřejmě nejsou spojena jen s německojazyčnými texty, ale s porodnickými příručkami obecně. Srov. např. debatu vedenou na stránkách časopisu *Society for the Social History of Medicine Bulletin*: David HARLEY, *Ignorant Midwives – A Persistent Stereotype*, *Society for the Social History of Medicine Bulletin* 28 (1981), s. 6–9; Adrian WILSON, *Ignorant Midwives – A Rejoinder*, *Society for the Social History of Medicine Bulletin* 32 (1983), s. 46–49; Bernice BOSS – Jeffrey BOSS, *Ignorant Midwives – A Further Rejoinder*, *Society for Social History of Medicine Bulletin* 33 (1983), s. 71.

co jejich autorka či autor v praxi skutečně dělá. Společně s Lianne McTavish můžeme konstatovat, že porodnické příručky 17. a 18. století jsou prozatím málo studovány jako literární žánr spojený s reprezentací a sebereprezentací.⁷¹ Spisy tří německých píšících porodních bab prozatím nebyly z tohoto hlediska hlouběji zkoumány ani navzájem komparovány. Jak již bylo naznačeno v historiografickém přehledu výše, stala se příručka sepsaná Justinou Siegemund předmětem výzkumu Waltraud Pulz, jež se při své interpretaci zaměřila na rekonstrukci znalostí raně novověkých porodních bab a jejich významu pro vývoj porodnictví.⁷² K dílu Anny Elisabeth Horenburg vznikla roku 1998 na Ohio State University dizertační práce Agi RSKO pod názvem „*Gott zu ehren, dem neben=christen zu nutz...*“: *Anna Elisabeth Horenburg's manual for midwives*, která mi ale bohužel nebyla přístupná. Dílem Barbary Wiedemann se prozatím nikdo systematicky nezabýval. Předkládaná dizertační práce si proto klade za cíl tuto mezeru vyplnit a nabídnout nové interpretační přístupy.

⁷¹ McTAVISH, *Childbirth and the Display of Authority in Early Modern France*, s. 12.

⁷² Srov. PULZ, „*Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben.*“ Práce vzniklé v kontextu dějin medicíny zde ponecháváme stranou.

5. PORODNÍ BÁBY A JEJICH ČINNOST OD STŘEDOVĚKU DO 18. STOLETÍ

„Alte, Hebamme, Kinder-Mutter, Wehmutter, Lateinisch Obstetrix, Frantzösisch Sage-femme. Soll ein gottesfürchtiges und ehrbares Weib seyn, so durch Unterweisung und Erfahrung gelernet, Schwangern und Gebährenden, so wohl mit klugen Rath als auch künstlichen Hand-Griffen zu Hülffe zu kommen, und sie glücklich durch die Wochen zu bringen.“⁷³

Tuto definici porodní báby přinesl roku 1732 první svazek velkolepého projektu německojazyčné encyklopedie iniciovaného nakladatelem a knihkupcem Johannem Heinrichem Zedlerem. Heslo dále pokračuje výčtem ctností, které každé porodní bábě přísluší, a staví je do ostrého kontrastu s neřestmi, jimž se musí vyhýbat. Pomocnice při porodu se má pyšnit bohabojností, počestností, znalostmi (pro něž je použito německé slovo *Wissenschaft*, které v té době ještě neoznačuje vědu) a zručností, jichž nabyla zčásti čtením dobrých knih a zčásti používáním svých rukou, dále pak šikovností, hbitostí, pílí a vytrvalostí, zdvořilostí, srdnatostí a dobrým rozumem. Vyhýbat se má naopak neznalosti, užvaněnosti, chlastu (*Soff*), malomyslnosti, chamtivosti a zlobě, jež reprezentují ty nejodpornější prohřešky porodních bab. Další řádky

⁷³ Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, svazek 1, Halle und Leipzig 1732, sloupec 1535–1536 (digitalizováno, dostupné na <http://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=9456&bandnummer=01&seitenzahl=0759&supplement=0&dateifformat=1%27%29>).

informují čtenáře o tom, že v dobrých *Policeyen* je ukotveno nařízení nepřijímat žádnou porodní bábu, která se předtím nepodvolila absolvovat přezkoušení svých znalostí a nebyla shledána zdatnou. Přijatá bába je pak povinna oznamovat vrchnosti podezřelé a zavrženíhodné porody a je povolávána k soudům, aby stanovila, zda se obžalovaná osoba dopustila pohlavního styku nebo krátce předtím porodila. Ve Francii se podle autora hesla v těch nejvznešenějších kruzích k porodům už nevolají ženy, ale muži vzdělaní v chirurgii a anatomii, kteří se proto nazývají akušéri (*Acoucheur*). Řádky věnované představení pojmu *porodní bába* jsou zakončeny seznamem děl, která se zabývají tematikou porodů. Kromě odkazů na latinské dizertace vzniklé na německých univerzitách jsou zde uvedeni francouzští autoři François Mauriceau, Philippe Peu a Ital Scipione Mercurio.⁷⁴ Ze tří zde uvedených německy psaných spisů byly dva napsány ženami – heslo upozorňuje na texty Anny Elisabeth Horenburg, Justiny Siegemund a Christopha Völtera.

První svazek Zedlerova lexikonu nám předkládá obraz porodní báby, jejích vlastností a povinností tak, jak byly definovány v bezpočtu dobových porodnických příruček a učebnic pro porodní báby, a odráží stupeň, jehož profesionalizace porodnictví dosáhla ve třicátých letech 18. století. Charakteristika bab je tvořena dichotomií dobrá – špatná, nechybí ani klasická topoi, jako jsou již zmiňovaná neznalost, hamižnost a

⁷⁴ Zajímavé je, že heslo odkazuje na původní vydání děl ve francouzštině a italštině, ačkoliv spisy Françoise Mauriceau i Scipiona Mercurio byly již v 17. století přeloženy do němčiny a dočkaly se několika vydání. Srov. např. Francisci MAURICEAU, *Tractat von Kranckheiten schwangerer und gebärender Weibspersonen*, Basel 1680. HAB, sign. Xb 7529; Scipione MERCURIO, *La commare dell Scipione Mercurio. Kindermutter oder Hebammen-Buch*, Leipzig 1653. HAB, sign. Xb 4798.

nadměrná konzumace alkoholu (jak ukážeme později). Dále se mluví o nutnosti vzdělávání bab, není ovšem blíže specifikováno, jakou formou by mělo probíhat (systematické teoretické kurzy pro porodní báby vedené lékaři byly horkou novinkou, zahájil je Johann Jakob Fried ve Štrasburku roku 1728⁷⁵) apod. Styl, jakým je toto heslo napsáno, působí neutrálně a nikterak nevybočuje z dobových standardů. Není ovšem bez zajímavosti, že Zedlerova encyklopedie obsahuje ještě další tři hesla vztahující se k porodní bábě a doplňující nové informace. Ve dvanáctém svazku z roku 1735 nalezneme pod heslem *Hebamme* zmínku o dvou spisech vydaných ve Francii v prvním desetiletí 18. století (autorem jednoho z nich byl porodník Guillaume Mauquest de la Motte) a pojednávajících o problematice využívání porodních bab a vhodnosti přítomnosti mužeporodníka u porodů. Pisatel hesla v encyklopedii pak jasně zaujímá postoj stranící mužskému porodnictví a přejímá také jeho dikci:

„Doch heute zu Tage würde unsern Heb-Ammen wenig zu trauen seyn, es sey denn, daß sie ihre eigene Sünden frey heraus bekennen sollten, als die mannmahl eine Frau auf das erst-mahl so zurichten, daß sie weder ans Kinder-bringen, noch an die Herstellung ihrer vorigen Gesundheit jemahls mehr dencken darff.“⁷⁶

⁷⁵ Srov. Axel KARENBERG, *Lernen am Bett der Kranken. Die frühen Universitätskliniken in Deutschland (1760–1840)*, Hürtgenwald 1997, s. 36–41.

⁷⁶ Viz ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, svazek 12, Halle und Leipzig 1735, sloupec 972–973 (digitalizováno, dostupné na <http://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=120360&bandnummer=12&seitenzahl=0501&supplement=0&dateiformat=1%27%29>). Německý zájemce o francouzskou intelektuální debatu na téma porodní bába nebo akušér mohl od roku 1732 sáhnout po německém překladu díla Guillaumea Mauquest de la Motte, srov. Johann Gottfried SCHEID, *Herrn de la Motte*

Jaký vývoj však prodělalo postavení a povinnosti porodních bab od středověku až do doby, kdy autoři encyklopedických hesel zachytili výše představený obraz? Jaké subjekty zasahovaly do pravomocí bab a jaký charakter a dopad měly jejich reglementační zásahy? Následující řádky si kladou za cíl stručně nastínit situaci v německojazyčných oblastech a představit hlavní úkoly a povinnosti, z nichž práce porodních bab sestávala. Takto koncipovaná přehledová pasáž sice nepřinese významně nové poznatky, připraví ale půdu pro následující kapitoly věnované analýze konkrétních porodnických příruček a umožní tak lépe vnímat kontext, v němž tyto spisy vznikaly. Pozornost přitom bude věnována primárně městskému prostředí, v němž procesy probíhají rychleji a jsou díky dochovaným pramenům lépe vysledovatelné.

... *Tractat von Kranckheiten Schwangerer und Gebärender Weibs-persohnen*, Strasburg 1732. HAB, sign. M: Mr 172.

Další informace podává heslo *Kinder-Mutter* v patnáctém svazku z roku 1737, jež mluví o povinnostech porodních bab vůči rodičím ženám a novorozeňatům včetně výsady nošení dítěte ke křtu. Viz ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, svazek 15, Halle und Leipzig 1737, sloupec 651 (digitalizováno, dostupné na [http://www.zedler-](http://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=144748&bandnummer=15&seitenzahl=0341&supplement=0&dateiformat=1%27%29)

[lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=144748&bandnummer=15&seitenzahl=0341&supplement=0&dateiformat=1%27%29](http://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=144748&bandnummer=15&seitenzahl=0341&supplement=0&dateiformat=1%27%29)).

Poslední spojitost s porodními bábami má nejobsáhlejší heslo *Wehe-Mütter* obsažené v padesátém třetím svazku z roku 1747. Zde čtenář získá řadu právních informací souvisejících se statusem porodních bab, nechybí ani vysvětlení etymologie výrazů, kterými se v němčině porodní bába označuje, a odkazy na biblické a antické texty pojednávající o bábách. Srov. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, svazek 53, Halle und Leipzig 1747, sloupec 1959–1967 (digitalizováno, dostupné na [http://www.zedler-](http://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=474159&bandnummer=53&seitenzahl=0993&supplement=0&dateiformat=1%27%29)

[lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=474159&bandnummer=53&seitenzahl=0993&supplement=0&dateiformat=1%27%29](http://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=474159&bandnummer=53&seitenzahl=0993&supplement=0&dateiformat=1%27%29)).

Hesla vysvětlující pojem porodník (*Geburtshelfer*, *Accoucheur*) se v Zedlerově lexikonu nevyskytují.

5.1 Od pomoci bližnímu k tradičnímu povolání

Německý filozof a historik Gernot Böhme představil ve své dodnes velmi podnětné studii *Wissenschaftliches und lebensweltliches Wissen am Beispiel der Verwissenschaftlichung der Geburtshilfe* svou periodizaci dějin porodních bab v Evropě.⁷⁷ Podle Böhmeho je možné v rámci procesu profesionalizace porodních bab mluvit celkem o čtyřech fázích, z nichž tři spadají do předmoderního období.⁷⁸ Samozřejmě nelze mluvit o zcela jasně vymezených časových úsecích, jednotlivé fáze do sebe volně přecházejí a překrývají se.

První z těchto vývojových fází je *solidární pomoc v rámci ženského společenství*. O tom, že zkušené ženy asistovaly u porodů těch méně zkušených již dávno v minulosti, nemůže být pochyb.⁷⁹ Míra zkušenosti se

⁷⁷ Viz pozn. 47.

⁷⁸ Čtvrtou vývojovou fází Böhme označuje jako „moderní povolání“, o němž je možné mluvit až ve 20. století. Charakteristické pro tuto fází je, že porodní báby jsou od počátku vzdělávány na školách spjatých s porodnicemi, nejsou kladeny žádné specifické nároky na jejich morální kvality, vykonávání činnosti porodní báby je ohraničeno pevně stanovenou pracovní dobou a nezasahuje do soukromého života báby.

⁷⁹ Přesto se někteří autoři porodnických příruček snažili podpořit svou autoritu také vynalézavými pokusy o prokázání tvrzení, že prvním povoláním v dějinách lidstva byl chirurg následovaný porodníkem a že úřad porodníka je tedy daleko starší než úřad porodních bab: „*Allem Vermuthen nach ist die Genesung der Wunden noch wohl etwas älter als die Geburts-Hülffe. Dan wan wir der Meynung der besten Gottes-Gelehrten Glauben zustellen wollen, so sind unsere erste Eltern nur eine gar kurtze Zeit im Paradeys gewesen, worauf sie so gleich heraus gejaget und von Gott dem Herrn zum Ackerbau und andere ihnen ungewohnte Arbeit verwiesen worden; weil nun dergleichen Hand Arbeiten von einem, der sie nicht versteht, nicht wohl ohne sich zu verletzen verrichtet werden können, hat solches schon den Anfang zur Chirurgie gegeben; Da hingegen die Eva wenigstens 8. oder 9. Monat warten müssen, wann auch gleich ihr erster Beyschlaff fruchtbarh gewesen wäre, ehe sie der Geburts-Hülffe bedurfft hätte, weil auch zu der Zeit noch sonst kein Mensch auf der Welt gewesen, der ihr in der Geburt hätte zu Hülffe kommen können, als ihr Man Adam, so folget hieraus gantz ungezwungen, daß die Geburts-Hülffe am ersten von einer Mans-Person verrichtet worden, und das Amt der Geburts-*

povětšinou odvozovala od počtu vlastních porodů, v druhé linii pak od pomoci jiným. Již v době řeckého a římského starověku pak můžeme mluvit explicitně o porodních bábách, jak vyplývá ze zmínek v klasických dílech antického porodnictví.⁸⁰

Pro období raného a vrcholného středověku nemáme příliš mnoho písemných dokladů o činnosti porodních bab. Zřejmě nejznámějším svědectvím o středověkém porodnictví a podílu porodních bab je spis pocházející ze Salerna ze 12. století, jehož autorkou je fiktivní Trotula.⁸¹ Až do pozdního středověku byly zřejmě z ženského společenství založeného na sdílených zkušenostech s porody a na znalostech rituálů a praktik s porodem souvisejícími jako porodní báby vybírány ty ženy, které byly označeny za nejzkušenější a jež se také těšily největší důvěře a respektu.⁸²

Teprve v pozdním středověku začala do činnosti porodních bab větší měrou zasahovat církev, jež z nich zavedením povinnosti vykonání

Helffer älter sey, als das Amt der Heb-Ammen.“ Johannes Timmius, *Vermehrter und erläuteter Dionis*, Franckfurt und Leipzig 1733. HAB, sign. M: Mr 107, s. 635.

⁸⁰ Srov. např. Owsein TEMKIN, *Soranus' Gynecology*, Baltimore 1991; Helen KING, *Hippocrates' Woman: Reading the Female Body in Ancient Greece*, London 1998. Jednou z nejzásadnějších antických autorit, jež významným způsobem ovlivnila utváření obrazu porodní báby v učeneckém diskurzu středověku a raného novověku, byl Soranos z Efezu, žijící a působící v Římě ve 2. století n. l. Již v Soranově díle totiž nalezneme základ pro katalog vlastností a tělesných předpokladů ideální porodní báby, v němž figuruje i požadavek, aby byla bába gramotná, tedy aby uměla číst a psát. Viz HILPERT, *Wehmütter*, s. 27–29; KING, „As if None Understood the Art that Cannot Understand Greek“, s. 185.

⁸¹ Wolfgang U. ECKART – Christoph GRADMANN (Hrsg.), *Ärztelexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, Heidelberg 2006, s. 324. Dále srov. především Monica H. GREEN, *Making Women's Medicine Masculine. The Rise of Male Authority in Pre-Modern Gynaecology*, Oxford 2008.

⁸² K lidovým praktikám a rituálům kolem porodu srov. např. GÉLIS, *Die Geburt. Volksglaube, Rituale und Praktiken 1500–1900*; LABOUVIE, *Andere Umstände*, s. 198–260.

křtu z nouze učinila osoby „polocírkevní“, zodpovědné za spasení duše novorozeněte.⁸³ První normativní prameny zacílené na porodní báby vznikly na území dnešního Německa na počátku 14. století – jedná se o výnosy církevních synod týkající se nutnosti provést císařský řez u žen, které zemřely před narozením dítěte, aby mohlo být dítě pokřtěno a mohlo tak dojít spásy.⁸⁴ Přibližně ze stejné doby pocházejí také první světské zmínky o porodních bábách na německém území.⁸⁵

Další krok na cestě k přechodu do druhé fáze a vytvoření *úřadu porodní báby* představuje podle Böhmeho zavedení přísah pro porodní báby. Přísahy dokládají, že města již systematicky zaměstnávala pomocnice při porodu, a zároveň již stanovovala některé úkoly a povinnosti, které můžeme souhrnně označit jako určitou etiku porodních bab. Patří sem především požadavky, aby báby stejným způsobem

⁸³ Problematikou křtu z nouze, jeho provádění a změn, jež s sebou přinesla reformace, se zabývá např. Eckhard STRUCKMEIER, *„Vom Glauben der Kinder im Mutter-Leibe.“ Eine historisch-anthropologische Untersuchung frühneuzeitlicher lutherischer Seelsorge und Frömmigkeit im Zusammenhang mit der Geburt*, Frankfurt am Main 2000, zejm. s. 87–187. Dále srov. např. Marion KOBELT-GROCH, *Selig auch ohne Taufe? Gedruckte lutherische Leichenpredigten für ungetauft verstorbene Kinder des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: Marion Kobelt-Groch – Cornelia Niekus Moore (Hrsg.), *Tod und Jenseits in der Schriftkultur der Frühen Neuzeit*, Wiesbaden 2008, s. 63–78. Autorka této dizertační práce analyzovala v této souvislosti raně novověké českojazyčné prameny, srov. Hana JADRŇÁ MATĚJKOVÁ, *„Ob es hier um des Kindleins Seele geht?“ Nottaufe und die Rolle der Hebammen in tschechischsprachigen Quellen der frühen Neuzeit*, *Czech and Slovak Journal in the Humanities*, řada *Historica*, 2 (2014), s. 58–70.

⁸⁴ Viz Daniel SCHÄFER, *Embryulkie zwischen Mythos, Recht und Medizin. Zur Überlieferungsgeschichte von Sectio in mortua und Embryotomie in Spätantike und Mittelalter*, *Medizinhistorisches Journal*, Bd. 31, Heft 3/4 (1996), s. 275–297. V průběhu středověku a 16. století byly postupně pravomoci porodní bab související s prováděním císařského řezu na mrtvých ženách oklešťovány a úkon přecházel do kompetence chirurgů.

⁸⁵ Na konci 13. století je jako majitelka domu v Koblenci zmiňována jistá *obstetrix Aleyt*, viz HABERLING, *Der Hebammenstand in Deutschland*, s. 29.

přistupovaly jak k bohatým tak k chudým rodičkám, neopouštěly jednu rodičku kvůli vidině příjmu z dalšího porodu apod. Požadavky na chování a vlastnosti porodních bab byly pak dále rozšiřovány a ukotvovány nejprve v církevních a později také ve světských řádech pro porodní báby.⁸⁶ Typické je, že církevní a světské autority při kontrole porodních bab úzce spolupracují.

Požadavky na vzezření a vlastnosti porodních bab přijímaných vrchností se pak až do období 18. století víceméně nemění. Patří k nim především bohabojnost a zbožnost ženy, která je (nebo se chce stát) porodní bábou, bába by měla být starší se zkušeností s vlastními porody (nejlépe vdova nebo vdaná žena s odrostlými dětmi, u níž se nepředpokládá, že ještě bude mít další), často se také objevují nároky na její vzhled (neměla by být ani příliš hubená, ani tělnatá, neboť oboje má vliv na fyziognomii jejích rukou – ty mají být štíhlé, s dlouhými prsty, krátkými nehty a bez ozdob), samozřejmostí je předpoklad naprostého zdraví, síly a zdravého rozumu.⁸⁷

Porodní báby působící ve městech byly do svého „úřadu“ přijímány na základě morálních kvalit, v 15. století pak přibylo také přezkoušení jejich dovedností. To nejprve prováděly tzv. počestné ženy (*Ehrbare Frauen*), později městský lékař, kterému také příslušela kontrola

⁸⁶ Prvním doloženým řádem pro porodní báby je řád pocházející z roku 1452 z Řezna, badatelé se ovšem domnívají, že pro něj existovala nedochovaná předloha. Srov. HABERLING, *Der Hebammenstand in Deutschland*, s. 38. Také pozdější řády pro porodní báby vznikající v jednotlivých německých městech se opíraly o dřívější předlohy, takže nemůžeme vycházet z předpokladu originality každého města. Požadavky na porodní báby jsou naopak napříč německojazyčným územím téměř totožné.

⁸⁷ Srov. HILPERT, *Wehemütter*, s. 35–38.

činnosti bab.⁸⁸ Nemůže být ovšem pochyb o tom, že většina městských lékařů měla ještě v 18. století o těhotenství, porodu a šestinedělí či o péči o novorozence jen teoretické povědomí a opravdovým „expertem“ byla u přezkoušení právě zkoušená porodní bába.

Zatímco až do konce 15. století zůstávalo porodnictví téměř výlučně doménou žen, začala se situace od 16. století pozvolna měnit. Nové poznatky na poli medicíny, především pak anatomie, byly důvodem pro zvýšený zájem lékařů o získání vědomostí souvisejících také s ženským tělem a jeho specifiky v době těhotenství a porodu. Akademicky vzdělaní lékaři své znalosti o porodnictví ovšem nezískávali praktickou cestou, ale upevňovali své teoretické know-how studiem spisů porodnických autorit a postupně také díky názornosti pitev. Anatomie se pak stává klíčovým bodem, který nejen charakterizuje odlišnost vědění porodních bab od znalostí (studovaných) chirurgů a lékařů, ale představuje také jeden z hlavních argumentů používaných v mužských příručkách k denunciaci porodních bab – jejich nevzdělanost v oblasti anatomie a často neschopnost takové vědění pojmout vedou podle lékařů a chirurgů k závažným omylům a nezřídka i k tomu nejhoršímu, tedy ke smrti matky, dítěte či obou.⁸⁹ Paradoxem ovšem je, že ačkoliv je bábám

⁸⁸ Viz Daniel SCHÄFER, *Zwischen Disziplinierung und Belehrung. Reformversuche der akademischen Hebammenausbildung in der „aufgeklärten“ Reichsstadt Köln*, in: Týž (Hrsg.), *Rheinische Hebammengeschichte im Kontext*, Kassel 2010, s. 13–28, zde s. 15.

⁸⁹ Např. Christoph Völter tvrdí, že důvodem, proč báby nedokážou správně určit polohu dítěte před začátkem porodu, je neznalost anatomie. Viz VÖLTER, *Neueröffnete Hebammen-Schul*, s. 154. Jako nejdůležitější ze všech znalostí porodní báby uvádí anatomii také Cornelius Solingen, viz Cornelius SOLINGEN, *Hand-Griffe der Wund-Artzney*, Wittenberg 1712. HAB, sign. M: Mr 233, s. 583.

v nejrůznějších vrchnostenských nařízeních, řádech a příručkách důrazně doporučováno, aby navštěvovaly pitvy,⁹⁰ nemají k nim báby v německojazyčných oblastech až do poloviny 18. století prakticky přístup. Lékaři a chirurgové tedy od bab vyžadují něco, čeho nemohou dosáhnout.⁹¹

Významnější změny pro činnost porodních bab pak přineslo především 17. století a je nutné je vnímat v kontextu reglementací lékařských profesí ve městech.⁹² Lékaři, nově se sdružující v lékařských kolegiích, si postupně vyhrazují právo na kontrolu průběhu vzdělávání porodních bab⁹³ a především usilují o získání monopolu na jejich zkoušení. Zásadním způsobem se tak mění rozložení sil činitelů, kteří mají nad porodními bábami pravomoci – zatímco v dřívějším období to byla církve a město, ustupují nyní do pozadí a rozhodující slovo v záležitostech bab získávají lékaři. S tím úzce souvisí také nový způsob výuky porodních bab, který se lékařská kolegia pokoušejí zavádět v průběhu 17. století. Kromě praktické části, která je i nadále přenechána v kompetenci zkušených porodních bab, se čím dál častěji objevuje požadavek po výuce

⁹⁰ Tento apel obsahuje dokonce i francouzské i německé vydání příručky Louise Bourgeois, srov. BOURGEOIS, *Observations diverses*, Paris 1652. Bibliothèque Nationale Française, sign. 8- TD122- 3 (B) (digitalizováno, dostupné na <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k57339j/f1.image.r=louise%20bourgeois.langEN>), s. 123. TÁŽ, *Hebammen Buch* (1619, 1652), s. 152.

⁹¹ Viz BÖHME, *Wissenschaftliches und lebensweltliches Wissen*, s. 42.

⁹² Srov. např. JÜTTE, *Ärzte, Heiler und Patienten*, s. 17–32.

⁹³ To v této době probíhá v rámci skupiny městských porodních bab hierarchizované podle délky výkonu praxe a zkušeností a jeho délka je předepsána městskou radou. Nová generace porodních bab získává své znalosti a dovednosti ústní formou od svých starších a zkušenějších kolegyň a učí se napodobováním jejich úkonů.

teoretické, kterou vede městský lékař.⁹⁴ Ačkoliv v tomto období již přibývá mužů, kteří mají s porody praktickou zkušenost, jsou to stále ještě výjimky, a to především v okruhu akademicky vzdělaných lékařů. Přesto lékaři na základě svých teoretických znalostí anatomie a fyziologie usilují o post porodnických autorit. Potřeba teoretické výuky porodních bab s sebou pro lékaře přináší nutnost opory v podobě porodnické příručky, jež pro univerzitní učence či chirurgy, kteří se porodnictvím nijak nezabývají, ale byli vrchností pověřeni sepsat učebnici pro porodní báby v dané oblasti,⁹⁵ představuje penzum „ověřených“ informací, které suplují jejich vlastní poznatky. Proto v tomto období můžeme hovořit o jakémsi boomu porodnické literatury. Vzhledem k nastíněné situaci pro mnohé z příruček platí, že vznikly jako kompiláty jiných textů, v německojazyčných oblastech také vzniká nejvyšší počet překladů porodnické literatury vydané především ve Francii. Charakter spisů s porodnickou tematikou publikovaných od druhé poloviny 17. století se vzhledem k jejich účelu liší od příruček starších. Zatímco produkce 16. a první poloviny 17. století má spíše charakter učených textů, jejichž recipienty byli nejspíše v největší míře sami lékaři a vzdělanější

⁹⁴ SEIDEL, *Eine neue „Kultur des Gebärens“*, s. 89.

⁹⁵ Typickým příkladem je v tomto ohledu porodnická příručka sepsaná schwarzburským osobním lékařem z Arnstadtu Johannem Georgem Sommerem *Nohtwendiger Hebammenunterricht* a vydaná roku 1676, dále pak například anonymní spis *Die Sächsische Weh-Mutter*, Franckfurt und Leipzig 1701. Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen (dále jen SUB), sign. 8 MED. CHIR. III., 61347 (1):1 (digitalizováno, dostupné na http://gdz.sub.uni-goettingen.de/dms/load/img/?PPN=PPN666710317&DMDID=&LOGID=LOG_0004&PHYSID=PHYS_0001).

chirurgové⁹⁶ (vzpomeňme zde alespoň již zmiňovanou příručku z pera Eucharia Rösslina, český spis Matouše Philomatese Walkmberského *Zahrádka růžová žen plodných*⁹⁷ či dílo Davida Herlitze *De cura gravidarum*⁹⁸) a pouze malý vzorek byl využíván jako učebnice či jako podklad pro zkoušení porodních bab,⁹⁹ jsou porodnické texty vznikající na sklonku 17. století (bez ohledu na svou originalitu či vlastní zkušenost autora) koncipovány systematicky jako učebnice pro porodní báby a opory pro zkoušející lékaře.

Vzhledem k požadavku doplnění systému vzdělávání porodních bab o prvek teoretické výuky došlo v 17. století také k určitým změnám v katalogu vlastností vyžadovaných od žen snažících se o získání postu porodní báby. Do výčtu tělesných a mentálních charakteristik a morálních kvalit přibyl apel na to, aby porodní bába uměla číst a psát – pro lékaři nově koncipovaný program výchovy bab bylo důležité, aby se teoretické základy porodnictví k pomocnicím u porodu dostávaly nejen z výuky (která byla v praxi nejspíš velmi nárazová a sporadická), ale především z porodnických příruček, které sami psali. Tyto texty se měly stát dalším

⁹⁶ Naznačuje to kupříkladu zařazování kapitol o početí a prenatalním vývoji plodu, jež dokazují rozhled autora příručky, pro porodní báby ovšem naprosto nejsou podstatné. Právě tyto pasáže z porodnických textů od konce 17. století mizí.

⁹⁷ Matouš Philomates WALKMBERSKÝ Z WALKMBERKU, *Zahrádka růžová žen plodných*, Praha 1577, in: Jana Ratajová – Lucie Storchová (ed.), *Děti roditi jest božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*, Praha 2013, s. 245–418.

⁹⁸ David HERLITZ, *De cura gravidarum, puerperarum, et infantum*, Stettin 1618. HAB, sign. Xb 7929.

⁹⁹ Např. Jakob RUF, *Ein schön lustig Trostbüchle*, Zürich 1569. HAB, sign. A: 26.10 Med. Tytéž otázky a odpovědi, které předkládá Rufova práce, poprvé vydaná roku 1554, používá o více než sto let později ve svém díle další z curyšských chirurgů a lékařů Johannes Muralt. Srov. Johannes MURALT, *Kinder und Hebammen-Büchlein*, Basel 1697. HAB, sign. Xb 2361.

prostředkem k posílení autority mužů-lékařů a chirurgů na poli porodnictví – vědění získané z knih stojí v raném novověku na pomyslném žebříčku výše než znalosti nabyté praxí.¹⁰⁰ Vzniká tak poměrně paradoxní situace, kdy se teoretikové snaží ukázat svou převahu v porodnictví na úkor praktiček. Komunikace mezi oběma skupinami je navíc ztížena používáním jiného kódu. Zatímco porodní báby jsou zvyklé vycházet především z informací, které jim poskytuje hmat, a zrak využívají při pomoci těhotné a rodící ženě daleko méně, mají poznatky lékařů spíše vizuální charakter. Kromě četby se s ženským těhotným tělem setkávají jen v rámci pitev, takže jsou schopni popsat, co vidí. Přesně v tomto duchu jsou pak koncipovány jejich učebnice. Aby uspěly u přezkoušení a mohly vykonávat svůj „úřad“, jsou porodní báby nucené přijímat jiný diskurz než ten, v němž se běžně pohybují.¹⁰¹ Z pozdějšího období, kdy je na porodní báby vyvíjen daleko větší tlak v souvislosti s četbou a studiem z učebnic, máme doklady o tom, že báby textu příručky nerozuměly a pro potřeby přezkoušení se ho učily nazpaměť. Typickým příkladem je v tomto směru již zmiňovaný důraz na anatomii, jejíž terminologie je porodním bábám zcela cizí. Báby nepochybně

¹⁰⁰ PULZ, „Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben“, s. 154. Můžeme ovšem předpokládat, že většina porodních bab v raném novověku měla se čtením značné potíže. Na základě některých poznámek v pramenech se zdá, že poměrně běžná mohla být praxe předčítání z těchto knih. Srov. TAMTÉŽ, s. 67–68. Např. Justina Siegemund v předmluvě ke svému spisu uvádí, že o jeho obsahu diskutovala s učenými lékaři a celé pasáže z něj předčítala urozeným ženám. Viz SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, předmluva, II. oddíl, nepag.

¹⁰¹ Eva LABOUVIE, *Frauenberuf ohne Vorbildung? Hebammen in den Städten und auf dem Land*, in: Eva Kleinau – Claudia Opitz (Hrsg.), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. Band I. Vom Mittelalter bis zur Aufklärung, Frankfurt – New York 1996, s. 218–233, zde s. 224.

používaly svá vlastní jiná označení pro různé části těla.¹⁰² Třetí plochy ve vztahu mezi porodními bábami a lékaři a chirurgy tak začínají být daleko znatelnější – právě v tomto období můžeme vysledovat počátky kontroverze, kterou označujeme jako kompetenční spor. Pro období 17. a první poloviny 18. století však můžeme konstatovat, že porodní báby sice podléhají kontrole lékařů, ale stále ještě ne jejich odborné kompetenci.¹⁰³

Jak bylo naznačeno výše, hlavním nástrojem porodní báby jsou její ruce, přesto báby v určitých situacích používaly různé nástroje, od provázků a „vodících hůlek“ (které najdeme například v návodech Justiny Siegemund)¹⁰⁴ až po háky a jehlice potřebné v případě vyndání mrtvého dítěte z matčina těla. Až do poloviny 18. století se v mnoha příručkách setkáme s popisem těchto nástrojů porodních bab a návodem, jak a k čemu se mají používat, přestože vrchnostenská nařízení postupně omezovala kompetence bab související s používáním nástrojů a předepisovala jim, aby se v těchto případech obrátily na pomoc chirurga.¹⁰⁵ Nikdy však v repertoriu nástrojů porodní báby nefigurují kleště, jež jsou pevně a neodmyslitelně spjaty s mužským porodnictvím¹⁰⁶ a dlouhou dobu vyvolávaly strach ze smrti a bolesti. Důvodem pro asociaci kleští se smrtí je skutečnost, že jejich původním účelem bylo

¹⁰² Srov. SCHNEIDER, „*Unter Mühlen sollst du Kinder gebären...*“, s. 218.

¹⁰³ SEIDEL, *Eine neue „Kultur des Gebärens“*, s. 89.

¹⁰⁴ Postup při použití „vodících hůlek“ ilustruje například mědiryt č. 17 v Justinině příručce *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*.

¹⁰⁵ SEIDEL, *Eine neue „Kultur des Gebärens“*, s. 88.

¹⁰⁶ K „mystériu“ porodnických kleští podle Chamberlenů viz Ann OAKLEY, *Wisewoman and Medicine Man: Changes in the Management of Childbirth*, in: Juliet Mitchell – Ann Oakley (ed.), *The Rights and Wrongs of Woman*, Harmondsworth 1976, s. 17–58, především s. 36; Roland GRAVES, *Born to Procreate*, především s. 107–153.

vytáhnout mrtvé dítě z ženina těla. Porodnické kleště, údajně vynález původem francouzské hugenotské rodiny Chamberlanů, jež se usadila v Anglii a jejíž členové byli významnými chirurgy, byly podle „porodnické legendy“ střeženy jako rodinné tajemství a odborné veřejnosti představeny až dlouho po svém vynalezení. Není ovšem snadné Chamberlany jednoznačně určit jako vynálezce kleští, neboť řada chirurgů používala nástroje podle vlastního návrhu, jež se kleštím velmi podobaly. Překotný vývoj mužského porodnictví přibližně od poloviny třicátých let 18. století kromě jiného dokresluje také množství variant porodnických kleští, jež byly neustále upravovány a „zdokonalovány“ téměř každým z významných akademických „profesionálů“, nesly jeho jméno a vystupovaly jako prostředek jeho sebe prezentace.¹⁰⁷

Jeden ze zásadních zlomů ve vývoji mužského porodnictví a v jeho vymezování se vůči tradiční ženské pomoci při porodu lze pak spatřovat v momentě, kdy se chirurgům podaří pomocí kleští vytáhnout živé dítě. Čím častější takové případy byly, tím více se narušovala představa o tom, že pokud se k porodu zavolá chirurg, signalizuje to komplikace a nebezpečí, a tím více také rostlo sebevědomí chirurgů, kteří začínají usilovat o to, aby byli k porodům voláni stejně jako porodní báby.¹⁰⁸ Tento vývoj ale již charakterizuje nástup třetí fáze podle Gernota Böhmeho, přechod porodních bab k *tradičnímu povolání*. Ten je podle něj vyvolán

¹⁰⁷ K vývoji porodnických kleští srov. Marion Maria RUISINGER (Hg.), *Auf Leben und Tod. Zur Geschichte der Entbindungskunst*, Ingolstadt 2009, s. 68; Walter KUHN – Ulrich TRÖHLER (Hrsg.), *Armamentarium obstetricium Göttingense. Eine historische Sammlung zur Geburtsmedizin*, Göttingen 1987.

¹⁰⁸ WILSON, *The Making of Man-Midwifery*, s. 97–101; DONNISON, *Midwives and Medical Men*, s. 42.

především třemi faktory. Prvním z nich je sekularizace života společnosti, druhým zavádění specifického vzdělávání pro porodní báby a třetím pak konkurence s mužským porodnictvím.¹⁰⁹ Významnou úlohu v tomto procesu ale bezesporu sehrál také vývoj uvnitř skupiny lékařských povolání, jasnější vymezení pravomocí a kompetencí jejich jednotlivých aktérů a především rozvolňování po staletí fungující hierarchizace. Důsledkem jasně definovaných okruhů působnosti lékařů a chirurgů byly snahy vrchnosti lépe připravit chirurgy na jejich zodpovědné úkoly, jež vedly k jejich postupné akademizaci.¹¹⁰ Zatímco v předchozím období někteří univerzitně vzdělaní lékaři absolvovali také řemeslnou výuku chirurga a byli tak všestrannější (v případě porodnictví např. Hendrik van Deventer), měli již chirurgové v 18. století možnost navštěvovat univerzitu a získat titul doktor chirurgie. I tato okolnost vedla k výraznému zvýšení jejich sebevědomí a zvětšovala konfliktní potenciál, vedoucí ke kontroverzím a k zápasu s lékaři o místo na výsluní. Právě chirurgové činní na poli porodnictví pak jako první vznášejí nárok na to, aby nebyli vnímáni obecně jako chirurgové, ale jako porodníci, mužský ekvivalent porodních bab.¹¹¹

¹⁰⁹ BÖHME, *Wissenschaftliches und lebensweltliches Wissen*, s. 37.

¹¹⁰ LACHMUND – STOLLBERG, *Patientenwelten*, s. 80–81; Joachim DEETERS, *Der Fall Arnold. Eine missglückte Enbindung in Köln (1786) und ihre juristischen Folgen*, in: Schäfer, *Rheinische Hebammengeschichte im Kontext*, s. 29–48, zde s. 43.

¹¹¹ Podle Adriana Wilsona nalezneme první zmínky o porodnicích v Anglii (označovaných termínem *man-midwife*) okolo roku 1720, srov. WILSON, *The Making of Man-Midwifery*, s. 164. Ve Francii tento vývoj můžeme vysledovat již dříve, v druhé polovině 17. století. Jako zakladatel „moderního vědeckého porodnictví“ zde platí François Mauriceau, jehož dílo *Les Maladies des Femmes grosses et accouchées* vyšlo roku 1668, viz GÉLIS, *Regard sur l'Europe médicale des Lumières*, s. 280. V německých oblastech

S naznačeným vývojem úzce souvisí změny, k nimž dochází ve vztahu mezi chirurgy-porodníky, lékaři a porodními bábami. Pokud jsme v předchozím období mohli konstatovat, že teoretická výuka porodních bab byla sice zakotvena v řadě nařízení a vrchnostenských reglementací, ale do praxe nebyla víceméně převedena,¹¹² mění se v 18. století vzdělávání porodních bab zcela zásadním způsobem. Chirurgové a lékaři si nyní totiž vyhrazují právo na veškerou výuku porodních bab, tedy i tu praktickou. Aby tak mohli učinit, bylo nutné, aby se s praktickým porodnictvím sami seznámili. Jednu z mála příležitostí, kde bylo možné se k praxi dostat, představovala pařížská porodnice Hôtel Dieu, kde údajně už od roku 1630 probíhala systematická výuka porodních bab (učitelkami ovšem byly samotné porodní báby, muži sem bez souhlasu francouzského krále neměli přístup).¹¹³ Prvním německým porodníkem (pro něhož

můžeme o porodnicích mluvit přibližně od počátku třicátých let 18. století – jak je patrné, mají tyto oblasti určité zpoždění za vývojem v západní Evropě, které ovšem překonávají poměrně radikálně, a to přímo vznikem akademického porodnictví.

¹¹² A to především z několika základních důvodů: První z nich tvořila porodnická neznalost a nezkušenost lékařů pověřených výukou bab, dále pak velká nechuť bab, jež byly přesvědčeny o svých kvalitách a neviděly důvod, proč by měly být seznamovány s teorií, kterou ve své činnosti nepotřebovaly, a jež argumentovaly svou dlouholetou praxí, z níž čerpají svou autoritu, a v neposlední řadě také jejich negramotnost či skromné majetkové poměry, které jim nedovolovaly si pořizovat doporučované porodnické příručky a číst je.

¹¹³ V této instituci byla činná například Marguerite du Tertre de la Marche, druhá francouzská porodní bába, která sepsala a tiskem vydala porodnickou příručku. Vyšla roku 1677 pod názvem *Instruction familiere et utile aux sages-femmes* a údajně se v Hôtel Dieu používala pro výuku bab. Také další významné porodní báby vzešly z této porodnice. Francii patří jasné prvenství v počtu žen, které jsou autorkami spisů s porodnickou tematikou. Mezi lety 1677 až 1800 to bylo celkem 11 porodních bab, k nejznámějším patří Félicité Reffatin, Madame de Lunel, Madame Bellami, Angélique du Coudray či Marie Lachapelle. Tomuto tématu se ve svém dosud nepublikovaném příspěvku *Un nouveau critère d'évaluation de „genre“ en obstétrique: les opuscles d'accouchement écrits par les femmes aux XVIIe et XVIIIe siècles* na pařížské konferenci

němčina používá výrazy *Geburtshelfer* nebo z francouzštiny přejaté slovo *Accoucheur*), který absolvoval výuku v pařížském Hôtel Dieu, byl Johann Jakob Fried (1689–1769), lékař ze Štrasburku. Fried se poté vrátil do svého rodného města a otevřel zde kurzy, v nichž nejprve vyučoval porodní báby, krátce nato ovšem začal přijímat také zájemce o studium porodnictví z řad mediků. Ve Štrasburku tak roku 1728 vzniklo významné centrum, v němž se setkávali studenti různých národností a jež se stalo jakousi mateřskou školou pro všechny školy postupně se etablující v německých oblastech.¹¹⁴ Porodníci, kteří absolvovali porodnický kurz, procházeli teoretickou i praktickou výukou, jež však častěji probíhala na

Enfanter. Discours, pratiques et représentation de l'accouchement dans la France d'Ancient Régime věnovala Adeline Gargam. Tato francouzská historička se zabývá vzdělanými a literárně činnými ženami v období francouzského osvícenství. Srov. Adeline GARGAM, *Les Femmes savantes, lettrées et cultivées dans la littérature française des Lumières ou la conquête d'une légitimité (1690–1804)*, Paris 2013.

¹¹⁴ GÉLIS, *Regard sur l'Europe médicale des Lumières*, s. 289. Většina zakladatelů prvních německých porodnických škol, tedy první generace „akademických“ porodníků, studovala právě ve Štrasburku u Frieda. Byl to například i Johann Georg Roederer (1726–1763), jenž stál u zrodu jednoho z prvních porodnických kurzů otevřeného v nově zřízené porodnici v Göttingen, která byla navíc jako vůbec první na německém území přímo napojena na univerzitu. Roedererova latinská úvodní přednáška, kterou pronesl roku 1751 při svém uvedení do funkce, je dodnes považována za jeden z nejuvýstižnější formulovaných programů mužského porodnictví (ačkoliv zcela neodpovídá stavu a možnostem, jež v danou dobu mělo). Roederer porodníka charakterizuje takto: „*Wie bejammernswert ist der Anblick der zahrten Frau, die in ihrem Blut schwimmt! [...] Wie entsetzlich, wenn das Kind, ohne sich zu bewegen, aus dem Körper hängt! [...] diesen Übeln beugt ein erfahrener vor, er vermindert, ja, beseitigt sie. [...] Als heilbringender Engel fliegt er herbei [...], rettet Mutter und Kind das Leben. [...] ihm ist es möglich, durch eine Handlung öfter zwei Leben zu retten.*“ Johann Georg ROEDERER, *Über den hervorragenden Wert der Hebammenkunst, deren Ausübung durchaus die Aufgabe eines Gebildeten ist 1751 (Oratio de artis obstetricae praestantia quae omnino eruditum decet quin imo requirit)*, in: Wilhelm Ebel (Hg.), *Deutsche Universitätsreden aus zwei Jahrhunderten, 1737–1934*, Göttingen 1978, s. 33–43, zde s. 40–41. K osobnosti Johanna Georga Roederera viz Lina RAMSAUER, *Johann Georg Roederer: der Begründer der wissenschaftlichen Geburtshilfe*, in: *Vorarbeiten zur Geschichte der Göttinger Universität und Bibliothek 22*, Göttingen 1937, s. 5–30.

tzv. fantomu, modelu ženského těhotného podbřišku,¹¹⁵ než na živých rodičkách. Aby byl odstraněn i tento nedostatek, rozhodly se některé osvícené vlády zakládat nová zařízení, porodnice, v nichž hledaly (nebo byly nuceny hledat) útočiště zvláště svobodné matky.¹¹⁶ Zároveň byla pro báby ustanovena povinnost navštěvovat kurzy a na jejich konci absolvovat zkoušku, která jediná je opravňovala k legálnímu vykonávání povolání.¹¹⁷

¹¹⁵ Také fantomy se kromě porodnických nástrojů a křesel staly předmětem neustálého zlepšování a pozměňování a nesly jména svých zdokonalitelů. Takto popisuje „svůj“ fantom marburský univerzitní profesor Georg Wilhelm Stein Starší: „*Diese Maschine [...] hat zu ihrer Grundlage ein natürliches Frauengerippe, gänzlich ausgestopft und mit Leder bezogen. In dem Becken ist eine künstliche lederne Gebärmutter von natürlicher Größe angebracht, in welcher vermittelt ledernen Puppen, von ordentlicher Größe neugeborner Kinder, welche mit natürlichen Kinderköpfen versehen sind, alle Arten widernatürlicher und schwerer Geburten, sie mögen einzig und allein mit der Hand, oder mittelst der Instrumenten operirt werden müssen, verrichtet werden können. Ja ich pflege oft allerley schwere Geburtsoperationen mit wirklich neugebornen, aber todtten Kindern, in dieser Maschine vorzunehmen und verrichten zu lassen.*“ Citováno podle Raphaela GMEINER, *Lernen am „ledernen Kind“*. Die Hebammenausbildung im Erzstift Köln und in angrenzenden Gebieten von 1740 bis zur französischen Besetzung, in: Schäfer (Hg.), *Rheinische Hebammengeschichte im Kontext*, s. 49–64, zde s. 55. Fantom zhotovený podle vlastního návrhu používala při svých porodnických kurzech po celé Francii porodní bába Angélique du Coudray, srov. Nina GELBART, *Midwife to a nation. Mme du Coudray serves France*, in: Hilary Marland (ed.), *The Art of Midwifery*, s. 131–151.

¹¹⁶ Fenomén vzniku porodnic (nejen) v německých oblastech nemůže být vzhledem ke své obsáhlosti a komplexnosti předmětem této dizertační práce. Odkazujeme proto na odpovídající a dnes již dosti širokou odbornou literaturu, např. TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*; SCHLUMBOHM, *Lebendige Phantome*; METZBECKER, *Der verwaltete Körper*; Stefan WOLTER, „... zwinget mich nicht dahin zu gehen, wo ich aller Schamhaftigkeit vergessen sein soll.“ *Aus den Anfängen der Jenaer Entbindungsanstalt*, in: Christina Loytved (Hg.), *Von der Wehemutter zur Hebamme*, s. 79–96; HAMPE, *Zwischen Tradition und Instruktion* ad.

¹¹⁷ Nezáleží na tom, jak dlouhou a úspěšnou praxi za sebou porodní bába měla, bez řádně absolvované zkoušky nemohla vykonávat své povolání legálně. Raphaela Gmeiner upozorňuje na případ, kdy porodní bába nesložila zkoušku proto, že neznala všechna latinská pojmenování, a na základě tohoto neúspěchu jí byla zakázána činnost. Srov. GMEINER, *Lernen am „ledernen Kind“*, s. 61.

Zavedením systematické výuky pro porodní báby, která přibližně od třicátých let 18. století nově spadala do kompetence porodníků, byla přerušena staletí trvající tradice předávání zkušeností a dovedností z jedné generace bab na druhou (často dokonce i v rámci rodiny, kdy se porodní bábou po své matce stávala její dcera).¹¹⁸ Porodníci nejen ve svých učebnicích určených pro porodní báby (z nichž se nyní skutečně vyučovalo) postupně stále více omezovali pravomoci a úkony, které báby směly provádět.¹¹⁹ Snad nejevidentnější okleštění pomoci, kterou báby poskytovaly rodičím ženám, představovalo její omezení na případy normálních přirozených porodů.¹²⁰ K veškerým komplikacím pak bylo nutné volat porodníka.¹²¹ Ve spisech porodníků se porodnictví nově rozlišuje na dvě části: *Entbindungskunst* je vnímána jako vyšší porodnické umění, proto je vyhrazeno porodníkům a zahrnuje patologické porody vyžadující zásah nástroji nebo jinou operaci, termínem *Geburtshilfe* s přívlastkem *allgemeine* je myšlen okruh působnosti porodních bab.¹²² Ve

¹¹⁸ Jako nejznámější příklad se uvádí jedna z dcer Louise Bourgeois, pro niž její matka sepsala návod, kde zachycuje své know-how. Srov. Louise BOURGEOIS, *Instruction à ma fille*, in: Françoise Rouget – Colette H. Winn (edd.), Louise Bourgeois, épouse Boursier: Récit véritable de la naissance des messeigneurs et dames les enfans de France, *Instruction à ma fille*, Genève 2000, s. 123–144.

¹¹⁹ Jedním z prvních omezení se již během 16. století stal zákaz provádění císařského řezu na mrtvé ženě, další restrikce se týkaly používání nástrojů a od druhé poloviny 17. století ve zvýšené míře také podávání léků bez vědomí lékaře.

¹²⁰ V porodnických spisech jsou porody klasifikovány a rozdělovány do skupin podle průběhu a způsobu, jímž dítě vstupuje do porodních cest. Už v druhé polovině 17. století se také objevuje terminologie spojená s patologizací porodu, plně rozvinutou o století později – rodička je označována jako pacientka, její těhotenství jako nemoc a poporodní fáze jako uzdravování.

¹²¹ LABOUVIE, *Frauenberuf ohne Vorbildung?*, s. 24–25.

¹²² Srov. Katja REGENSPURGER, *Die Frau als Gegenstand der Geburtshilfe: Accouchierhauspolitik und weibliches Selbstverständnis um 1800*, in: Julia Frindte – Siegfried

srovnání se situací na konci 17. století, kdy svou příručku vydává Justina Siegemund a věnuje ji výlučně výkladu spojenému s těžkými a komplikovanými porody, neboť porody normální mají báby pod kontrolou a není proto třeba je o jejich zvládnutí poučovat, se jedná o skutečně velký posun a ztrátu značné části kompetencí.

Nelze ovšem paušálně říci, že by porodníci usilovali o úplné vytlačení porodních bab od lůžek rodiček a naprosté opanování porodnického trhu. Spíše se jedná o snahu o vydobytí si postu oficiálních porodnických autorit, upevnění svého postavení a větší podřízení porodních bab v jasně hierarchizovaném vztahu učitel-žačka, autorita-řemeslná vykonavatelka.¹²³ Přestože se úsilí porodníků i osvícenských států v průběhu 18. století stále stupňuje, figurují porodní báby až do počátku 20. století u 90 % porodů.¹²⁴ Vlivem upevňování nových nařízení souvisejících s nutností výuky a zkoušení porodních bab se však stále více rozevírají nůžky mezi bábami ve městech a na venkově. Pro městské pomocnice u porodu přestává existovat možnost, jak se vyhnout systému vzdělání a kontroly, aniž by obětovaly svou „živnost“, báby venkovské je velmi těžké podřídít kontrole a „novinky“ se zde prosazují daleko složitěji a pomaleji. To samozřejmě souvisí také s méně vyvinutou sítí lékařské

Westphal (Hrsg.), *Handlungsspielräume von Frauen um 1800*, Heidelberg 2005, s. 77–90, zde s. 80.

¹²³ SEIDEL, *Eine neue „Kultur des Gebärens“*, s. 275.

¹²⁴ Marita METZ-BECKER, *Von der „Weiberkunst“ zur Kunsthilfe. Zur Medikalisierung und Pathologisierung der Geburt im 19. Jahrhundert*, in: Kornelia Grundmann – Irmtraut Sahmland (Hrsg.), *Consertino. Ensemble aus Kultur- und Medizingeschichte. Festschrift zum 65. Geburtstag von Prof. Dr. Gerhard Aumüller* (Schriften der Universitätsbibliothek Marburg 131), Marburg 2008, s. 138–148, zde s. 148.

péče na venkově. Tento vývoj pak vede ke vzniku jakési dvoukolejnosti systému a dvou „druhů“ porodních bab, tzv. zkušných a nezkušných (řada venkovských bab se z různých důvodů odmítala podvolit novým nařizením, ať už proto, že neměla čas či peníze na to, aby mohla odcestovat do města, nebo proto, že se bála ztráty klientely, jež by po dobu, kdy bude nepřítomna, musela vyhledat pomoc jiné báby). Mezi nimi nezřídka dochází ke konfliktním situacím a tenzím, do nichž jako aktérky přirozeně vstupují také samotné rodičky, jež se staví na stranu „své“ známé a léty prověřené zkušné báby, která odpovídá jejich představám (je starší a má za sebou vlastní porody) a brání ji proti nové, vesměs mladé anonymní bábě, jež přichází z městského kurzu.¹²⁵

Koncem 18. století už je systém vzdělávání a zkoušení porodních bab (alespoň ve městech) relativně ukotven a starý typ porodní báby začíná být nahrazován typem novým. Zatímco tradiční pomocnice při porodu je v souladu s po staletí tradovanými katalogy vlastností a požadavků na báby spíše starší a zkušná osoba, je cílem porodníků získávat pro své kurzy mladé adeptky bez předešlé praxe a zkušenosti, které mohou formovat podle svých představ. Takto vyškolené mladé porodní báby jsou pak zcela vzdáleny tradičním představám svázaným s tímto povoláním, neznají rituály, jež k období porodu patří, a nepřísluší jim kompetence, jež jsou s bábou starého typu pevně svázány. Naopak jsou nositelkami mužského porodnického diskurzu, který jim byl

¹²⁵ Srov. např. případ, který líčí Oliver STENZEL, *Moderne Hebammen, traditionelle Wirklichkeiten: Probleme auf der Mikroebene*, in: Loytved (Hg.), *Von der Wehemutter zur Hebamme*, s. 35–52.

vštěpován během jejich vzdělávání, vychovávány k poslušnosti vůči mužským autoritám a nezanedbatelnou měrou se podílejí na vývoji směrem k „profesionalizaci“ porodnictví.

5.2 Úkoly související s činností raně novověkých porodních bab

Citát z Zedlerova lexikonu, jenž uvozuje tuto kapitolu, charakterizuje porodní bábu jako ženu, která moudrými radami a šikovnými hmaty pomáhá těhotným, rodičkám a šestinedělkám. Její další úkol pak podle tohoto hesla představuje poskytování svědectví a expertízy u soudů vedených proti ženám obviněným například ze zabití novorozence (infanticidia). Úkoly, jež porodním bábám příslušely, zahrnují ovšem daleko širší spektrum činností a demonstrují jejich význam pro raně novověkou společnost. Komplexnost povinností a „služeb“, jež se od bab očekávaly a vyžadovaly, spočívá v tom, že pokrývaly nejen oficiální požadavky vycházející z nařízení církve, vrchnosti a lékařů (ukotvené v řádech pro porodní báby i porodnických příručkách), ale i neoficiální poptávku své klientely.

Úkoly porodních bab, jež vycházely z oficiálních požadavků, můžeme pro větší přehlednost rozdělit do několika skupin.¹²⁶ Upozorníme zde pouze na ty nejčastější a stranou ponecháme činnosti bezprostředně související s „řemeslnou“ pomocí při zvládnutí porodu a další lékařské kompetence porodních bab.

¹²⁶ Srov. HILPERT, *Wehemütter*, s. 37–38.

K církevním úkolům porodních bab patřilo bezesporu provedení zvláštního případu křtu, tzv. křtu z nouze. Již učení Tomáše Akvinského s sebou přineslo představu o oduševnění plodu v matčině těle, k němuž u mužského plodu dochází 40. den od početí, u ženského pak přibližně 80. až 90. den od početí.¹²⁷ V důsledku toho bylo nenarozené dítě v matčině těle již obtěžkáno dědičným hříchem, který z něj mohl smýt pouze křest. Dítě, jež by zemřelo bez svátosti křtu, totiž nemohlo být spaseno a jeho duše musela dlít v předpekli, na místě zvaném *limbus infantum*. Církev, jež pečovala o blaho a spásu věřících, se proto snažila zajistit, aby křtu došly i ty děti, které byly natolik slabé, že zemřely dříve, než je stačil pokřtít kněz. Z toho důvodu delegovala jednu ze svých pravomocí na porodní báby, jež tak v případě nutnosti mohly a musely křest poskytnout.¹²⁸ K této povinnosti až do 16. století patřilo také provedení císařského řezu na mrtvé ženě, jež zemřela s ještě nenarozeným dítětem v těle, aby i toto dítě mohlo být pokřtěno a nemusela mu být odepřena spása.¹²⁹ Křest z nouze představuje jednu z mála činností porodních bab, jež se od 16. století konfesionalizují, neboť pojetí křtu z nouze se stalo jedním z jablek sváru

¹²⁷ Viz Günter JEROUSCHEK, *Zur Geschichte des Abtreibungsverbots*, in: Gisela Staube – Lisa Vieth (Hrsg.), *Unter anderen Umständen. Zur Geschichte der Abtreibung*, Berlin 1993, s. 11–26, zde s. 14.

¹²⁸ Náзор na to, kdy je možné dítě z nouze pokřtít, měl svůj vývoj. Zatímco ve starším období bylo nutné, aby dítě bylo narozeno, i když jen částečně (bylo tak možné křtít také jeho části – nejprve pouze hlavu, poté i končetiny), později bylo povoleno křtít dokonce i ještě nenarozené dítě *in utero*. Srov. STRUCKMEIER, „*Vom Glauben der Kinder im Mutter-Leibe*“, s. 87–187

¹²⁹ SCHÄFER, *Embryulkie zwischen Mythos, Recht und Medizin*, s. 282. K roli porodních bab při provádění císařského řezu na mrtvých a nařízením s tím spojeným srov. TÝŽ, *Geburt aus dem Tod. Der Kaiserschnitt an Verstorbenen in der abendländischen Kultur*, Hürtgenwald 1999, s. 38–54, 80–83.

mezi nově se profilujícími konfesemi.¹³⁰ Porodním bábám také příslušela starost o křest dítěte za normálních podmínek – většinou ho ke křtu nosila. V porodnických příručkách 16. a 17. století i v příručkách koncipovaných duchovními jsou pak ukotveny další apely související s „duchovní“ činností porodních bab: mají svou zbožností působit na rodičku, napomínat ji k bohabojnému chování v průběhu porodu, utěšovat ji a v případě nutnosti připravovat na dobrou smrt. Stejnou autoritu má představovat i ve vztahu k ostatním ženám účastnícím se porodu (o tomto ženském společenství se zmíníme později).¹³¹

Další skupinou povinností souvisejících s úřadem porodní báby jsou povinnosti *právní*. Sem spadají především expertízy vyžadované

¹³⁰ Srov. JADRŇÁ MATĚJKOVÁ, „*Ob es hier um des Kindleins Seele geht?*“; o tom, že drobné konfesijní výpady související s křtem z nouze můžeme v porodnických příručkách nalézt ještě v polovině 18. století, svědčí případ Johanna Storch. Luterán Storch varuje porodní báby před tím, aby prováděly křest z nouze na ještě nenarozených dětech (zcela v souladu s požadavky luteránské teologie), a upozorňuje na zcestnou praxi katolíků zdařilou karikaturou: „*Von der Noth-Taufe erinnere hier noch, wie bey denen Catholischen es gemein sey, daß sie die in schwerer Geburt stehende Kinder noch im Mutter-Leibe zu taufen pflegen, und das Wasser mit Löffeln an sie giessen, oder, wenn auch nur ein Arm oder Bein hervor hanget, das Wasser daran bringen: Ja sie pflegen sogar mit Condition zu taufen, daß sofern das Kind noch das Leben habe, so solte die Taufe gültig seyn, wo es aber tod wäre, so möchte es darbey sein Bewenden haben. Wenn dieses geschehen, so hat hernach der Operateur, welcher etwa Instrumenten anzulegen gesonnen ist, seine Freyheit, das Kind todt oder lebendig hervor zu ziehen. Weil aber dieses Taufen ledige und zum öftern junge Mönche verrichten, so kan es leicht seyn, daß sie es um deshalb erfunden, und auch darüber halten, damit sie nur Gelegenheit haben, weibliche Geburts-Glieder zu sehen, und ihre Fleisches-Lüste zu kützeln. Welches aber weder bey Lutheranern noch bey Reformirten gebräuchlich ist: Ich eröfne es aber unsern Heb-Ammen um deshalb, damit, wenn sie etwa davon in solchen Büchern lesen, die von Catholischen Geburts-Helfern geschrieben sind, sie sich nicht etwa zu diesem Unternehmen verleiten lassen.*“ STORCH, *Unterricht vor Heb-Ammen*, s. 287.

¹³¹ Srov. JADRŇÁ MATĚJKOVÁ, „*A tak mají báby rodícím ženám kazatelkyně býti*“.

soudy a vrchností.¹³² Báby určovaly, zda je žena těhotná, oznamovaly vrchnosti případy mimomanželských těhotenství, v některých oblastech měly dokonce za úkol působit na rodičku přímo během porodu a v těch nejtěžších chvílích se snažit z ní vyloudit jméno otce nemanželského dítěte.¹³³ Dále vyšetřovaly ženy obviněné z infanticidia, aby zjistily, zda byly tyto v poslední době těhotné a rodily,¹³⁴ a posuzovaly, zda žena ztratila panenství či nikoliv.

Vedle těchto povinností, které přímo vyplývaly z úřadu porodní báby a byly vyžadovány církví a vrchností, existovala v raném novověku řada schopností, znalostí a dovedností, jež od bab vyžadovaly rodičky a jejich okolí. Až hluboko do 19. století totiž porod nebyl intimní záležitostí rodičky, na níž by se podílela pouze porodní bába, ale naopak kolektivní událostí „ženského společenství“,¹³⁵ tvořeného ženskými příbuznými, přítelkyněmi a sousedkami nastávající matky. Podmínkou účasti u cizího porodu bylo pouze to, aby byla taková účastnice již vdaná – znalosti o těle

¹³² Až do 18. století tak báby figurovaly jako „prodloužená ruka vrchnosti“ a příslušely jim „policejní“ funkce. Viz GLEIXNER, *Die „Gute“ und die „Böse“*, s. 106.

¹³³ S tímto nařízením se lze často setkat ve švýcarských kantonech, a to kalvínských i katolických. Zrušeno bylo až roku 1815. Srov. RITZMANN, *Zürcher Landhebammen als Sittenwächterinnen im ausgehenden 18. Jahrhundert*, s. 205.

¹³⁴ K problematice infanticidia v raném novověku srov. např. Daniela TINKOVÁ, *Předcházet či trestat? Problém infanticidia v osvícenské společnosti*, ČČH 101, 2003, č. 1, s. 27–76; William David MYERS, *Death and a Maiden. Infanticide and the Tragical Story of Grethe Schmidt*, Illinois 2011; Ulinka RUBBLACK, *The Crimes of Women in Early Modern Germany*, Oxford 1999; Richard van DÜLMEN, *Frauen vor Gericht. Kindsmord in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1991; Katharina SCHRADER – Gerda MAYER – Helga FREDEBOLD – Irene FRÜNDT (Hrsg.), *Vorehelich, außerehelich, unehelich. ... wegen der großen Schande. Kindstötung im 17. und 18. Jahrhundert in den Hildesheimer Ämtern Marienburg, Ruthe, Steinbrück und Steuerwald*, Hildesheim 2006 ad.

¹³⁵ K ženskému společenství a jeho významu v průběhu porodu srov. GÉLIS, *Die Geburt*, s. 157–176; LABOUVIE, *Andere Umstände*; TÁŽ, *Weibliche Hilfgemeinschaften*.

a sexualitě byly ve vnímání společnosti přípustné pouze a jedině v kontextu manželství.¹³⁶ Tyto ženy sdílely představy o „správném“ průběhu porodu a všech náležitostech, kterým je třeba učinit zadost, a vyžadovaly je od porodní báby. Šlo o celou řadu rituálů, praktik a postupů, jež částečně vycházely z křesťanského základu,¹³⁷ částečně obsahovaly prvky lidové magie a nezřídka dílem odrážely učený diskurz 16. a první poloviny 17. století, reprodukcující informace převzaté od klasiků antického porodnictví.¹³⁸ Ženy účastnící se porodu však kromě povzbuzování rodičky a pomoci porodní bábě¹³⁹ měly ještě jednu zásadní funkci, figurovaly totiž jako svědkyně, které byly v případě nutnosti volány k podání informací o průběhu porodu. Tyto neoficiální úkoly porodních bab demonstrují sociální dimenzi porodu a dění kolem něj.

Z nastíněného stručného přehledu úkolů spojených s činností porodních bab vyplývá, že jejich role v raně novověké společnosti byla

¹³⁶ STORCHOVÁ, *Genderování těla*, s. 654.

¹³⁷ Např. předcítání legendy o svaté Markétě v katolických oblastech, viz Peter BURKE, *Žebráci, šarlatáni, papežové. Historická antropologie raně novověké Itálie. Eseje o vnímání a komunikaci*, Jinočany 2007, s. 309–310. Markétino jméno v německé formě *Margaretha* figuruje ovšem také v příručce luteránky Anny Elisabeth Horenburg, jak ukážeme později.

¹³⁸ Jedná se například o některé úkony spojené s pupečníkem (zjišťování počtu a pohlaví budoucích potomků ze záhybů pupečníku).

¹³⁹ S jejich aktivním zapojením do zvládnutí porodního dění počítá celá řada porodnických příruček, jež detailně popisují, co přesně mají ženy dělat a jak mohou být nápomocné. Od konce 17. století se ovšem v některých příručkách objevují narážky na konzervativnost „ženského společenství“ u porodu a jejich zatvrzelost ve vyžadování úkonů, které postrádají jakýkoliv rozumný základ a mohou rodiče ublížit. I Justina Siegemund ve svém spise takové „hloupé“ a „pověrečné“ činnosti či prostředky uvádí jako příklad, někdy ovšem s dovětkem, že to či ono lze provést, neboť je to pro rodičku neškodné a okolo stojící ženy to uspokojí. Srov. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, s. 126–129.

velmi důležitá a navýsost komplexní.¹⁴⁰ V souvislosti s tím je však nezbytné si uvědomit, že úřad raně novověké porodní báby neodpovídá naší moderní představě o povolání. Nejde totiž o „zaměstnání na plný úvazek“, ale o činnost, kterou báby vykonávaly vedle dalších prací, neboť jinak by nebyly schopné se uživit.¹⁴¹ Navíc úřad báby nebyl pro mnohé ženy v raném novověku výběrem, ale jedinou možností, jak uniknout bídě.¹⁴² Proto také báby často provozovaly léčitelství, aby zvýšily své příjmy.¹⁴³ Toho, z jakých sociálních poměrů většina bab pochází a jak náročná je jejich činnost v poměru ke skromnému výdělku, si byli vědomi dokonce i někteří autoři porodnických příruček ze 17. století. Například Christoph Völter ve svém spisu *Neu eröffnete Heb-Ammen-Schuhl* staví výši odměny porodní báby do přímé souvislosti s jejími schopnostmi.¹⁴⁴ Ve svém úsilí a argumentaci ve prospěch bab dále dodává, že on (jako

¹⁴⁰ Tato charakteristika se ovšem týká tradiční porodní báby, nikoliv báby nového typu, která je „produktem“ lékařského vzdělávacího systému.

¹⁴¹ Srov. Robert JÜTTE, *Bader, Barbieri und Hebammen. Heilkundige als Radgruppen?*, in: Bernd-Ulrich Hergemöller (Hg.), *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft*, Warendorf 2001, s. 90–121.

¹⁴² Připomeňme alespoň nejznámější případ, francouzskou porodní bábu Louise Bourgeois. Její manžel – hlavní živitel rodiny – pobýval jako vojenský chirurg mimo domov a vojska Jindřicha IV. dobývající Paříž, na jejímž předměstí Louisa s několika dětmi a matkou žila, vyrabovala jejich dům, takže se sama musela postarat o početnou rodinu. Úřad porodní báby představoval vhodnou variantu. Srov. BOURGEOIS, *Hebammen Buchs ander Theil* (1652), s. 82–87 (*Welcher Gestalt ich anfänglich zu dem Ampt und Beruff einer Hebammen kommen/und wie ich diese Kunst begriffen hab*).

¹⁴³ HAMPE, *Zwischen Tradition und Instruktion*, s. 18.

¹⁴⁴ „Dannenhero und umb so viel wichtig und nothwendiger Ursachen willen/wäre sehr nützlich und gut/wann unmaßgeblich den Hebammen oder Wehmüttern rechte erkleckliche Besoldungen geschöpfft/und mit bessern Beynutzungen begabt würden. Auff solche weiß zweiffelte mir nicht/es möchte geschehen/daß sich tapffere/ehrliche Weiber finden würden/welchen in Schreiben/Lesen/und in denen hierzu dienlichen Büchern/sich trefflich unterrichten, und mit Lust zu solchem Ampt gebrauchen lassen dörrften.“ VÖLTER, *Neu eröffnete Heb-Ammen-Schuhl* (1679), s. 247–248.

praktik) za dvanáct nebo dvacet čtyři hodin strávených u rodičky dostane tolik, co porodní bába za rok.¹⁴⁵ O sto let později je však nízký sociální status porodních bab využíván porodníky k jejich denunciaci a zhoršení jejich obrazu v obecném povědomí.¹⁴⁶

5.3 Porodní bába jako literární topos – výtky namířené proti bábám

Vyjdeme-li naposledy z Zedlerova citátu uvozujícího tuto kapitulu, můžeme si povšimnout ještě jednoho aspektu, a to vlastností porodních bab, jež stojí v opozici k vyžadovaným kvalitám, tedy jejich neřestí. Heslo v lexikonu uvádí jen některé z nich, není v jejich výčtu ovšem nikterak originální. Stejně jako zůstává katalog dobrých vlastností a předpokladů pro dráhu porodní báby od spisu Eucharia Rösslina až po příručky 18. století po celé období raného novověku téměř stejný, nemění se výrazně ani jejich opozita. Obraz porodní báby, jež nám poskytují řady

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 245.

¹⁴⁶ Ve vyšších společenských kruzích nejprve ve Francii, v Anglii a poté také v německých oblastech se využívání služeb porodníka namísto porodní báby (která je asociována se skromnějšími poměry) stává jedním z prostředků vymezení se vůči nižším vrstvám obyvatel, jednoduše řečeno, porodník je drahou módní novinkou, kterou si nemůže dovolit každý. Srov. např. LACHMUND – STOLLBERG, *Patientenwelten*, s. 69; WILSON, *The Making of Man-Midwifery*, s. 191–192; Christine LOYTVED, *Einnischung wider Willen und gezielte Übernahme. Geschichte der Lübecker Hebammenausbildung im 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts*, in: Bettina Wahrig – Werner Sohn (Hrsg.), *Zwischen Aufklärung, Polizey und Verwaltung. Zur Genese des Medizinalwesens 1750–1850*, Wiesbaden 2003, s. 131–145, zde s. 139; Siegbert RUMMLER, *Die Medikalisierung von Geburt und Geburtshilfe in Brandenburg-Preussen. Ein Beleg für die Effektivität der Administration?*, *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte*, Band 23, Heft 1, 2013, s. 91–107, zde s. 95 ad.

pro báby a především pak porodnické příručky (a to nejen ty sepsané muži), proto nelze považovat za realistické vykreslení tradičních pomocnic u porodu, ale naopak za literární topos. Přestože v některých porodnických spisech nalezneme vsutku originální obraty označující porodní báby, mají všechny společný základ. Následující pasáž se pokusí podat stručný přehled nejzákladnějších přívlastků spojovaných s bábami.¹⁴⁷

Nejčastější výtkou namířenou proti porodním bábám je jejich neznalost, hloupost a pověřčivost, jež vedou k zmaření života rodičky, dítěte, nebo dokonce obou (velmi časté je pak zdůrazňování skutečnosti, že na šikovnosti či neschopnosti báby záleží hned dva životy). Již výše bylo naznačeno, že tyto očerňující poznámky lze přičíst na vrub dvěma odlišným pohledům na tutéž věc, pohledu lékařsko-teoretickému a prakticko-empirickému. Proto nelze nekriticky vycházet z povzdechů nad tím, že báby nevědí nic.

Druhou skupinu výtek tvoří výrazy charakterizující počínání báby v době porodu. Báby jsou obviňovány buď z přílišné aktivity a nucení ženy do zbytečné „práce“, nebo z neodpušitelné liknavosti a spoléhání na sílu přírody.¹⁴⁸ K jejich špatným vlastnostem patří také přílišná řečnost až

¹⁴⁷ Srov. HAMPE, *Zwischen Tradition und Instruktion*, s. 126–129; HILPERT, *Wehemütter*, s. 48–50.

¹⁴⁸ Ať už báby udělají cokoliv, nikdy to není správně. Připomeňme ovšem, že ani sami lékaři a chirurgové si dlouho nejsou jisti, který z přístupů je ten správný. Na základě opačných přístupů se pak také konstituují porodnické školy francouzská, intervencionalistická a používající v hojně míře nástroje (k tomuto přístupu se přiklání také německé porodnictví, především pak göttingenská škola) a anglická, spoléhající na

„užvaněnost“, která rodičku nadměru rozptyluje a bábu odvádí od podstatné činnosti.

Téměř ve všech příručkách jsou špatné porodní báby charakterizovány jako hašteřivé ženy, jež se nechtějí nechat poučit ani od lékaře či chirurga, ani nepřijímají rady svých kolegyň. Ty kvůli své tvrdohlavosti, pýše a strachu z konkurence nevolají ani při komplikacích, kdy si samy nevědí rady. V 18. století tuto argumentaci ještě doplňuje poznámka, že proti porodníkům vedou očerňující kampaň, aby neztratily svou klientelu, pokud by se ukázalo, že porodníci jsou schopnější než ony. K jejich nejhorším, ale nejčastějším vlastnostem pak patří hamižnost, která je vede k tomu, že od jedné rodičky odbíhají k druhé, jen aby si vydělaly více, nebo že před rodičkou, jež je zavolá jako první, dávají přednost jiné, která je bohatší a slibuje větší odměnu.¹⁴⁹ Tradičním nešvarem porodních bab má také být sklon k pití přes míru, který opět vede k zanedbání péče o rodičku a novorozeně a jejich případné smrti.

V předešlém výkladu jsme nastínili, s pomocí jakých literárních topoi je v raně novověkých porodnických příručkách konstruován obraz anonymní porodní báby. Následující kapitoly se na základě analýzy a interpretace vybraných německojazyčných příruček pokusí předesťt, jaký obraz sebe sama v nich vytvářejí jejich autorky a autoři, jak jsou jejich strategie genderovány a jakými prostředky se etablují jako porodnické

přírodu (o ni se opírá také porodnictví v habsburské monarchii, zvláště vídeňská škola). Srov. SCHLUMBOHM, *Als ledige Magd in der akademischen Entbindungsanstalt*, s. 38.

¹⁴⁹ Vzhledem k nízkému výdělku porodních bab se tento argument jeví jako uvěřitelný, přesto je při interpretaci porodnických příruček nutné ho vnímat jako součást literárního toposu.

authority. Zohledněna bude také otázka, zda a jak se v textech psaných ženami-praktičkami a muži-teoretiky i praktiky projeví rozdílné koncepce jejich porodnického vědění.

6. PÍŠÍCÍ PORODNÍ BÁBY JAKO RANĚ NOVOVĚKÝ FENOMÉN

6.1 „Fürchte Gott / thue Recht / scheue Niemanden.“ Justina Siegemund a první německá příručka sepsaná porodní bábou

Citát uvozující tuto podkapitulu a pocházející ze spisu *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*,¹⁵⁰ jak se zdá, dokonale vystihuje život a dílo jeho autorky Justiny Siegemund (1636–1705).

Její životní příběh lze relativně dobře zrekonstruovat, neboť ho Justina jednak sama zachytila v předmluvě ke svému spisu a jednak je součástí pohřebního kázání proneseného 13. listopadu 1705 nad její rakví.¹⁵¹ Z obou těchto zdrojů víme, že Justina se narodila ve městě Rohnstock ve slezském knížectví Javor jako dcera luteránského kazatele Eliase Dittricha (Dietricha) a získala na ženu výborné vzdělání spočívající ve schopnosti číst a psát. V devatenácti letech se provdala za Christiana Siegemunda, písaře ve službách „vznešeného slezského šlechtice“¹⁵² a o dva roky později čekala své první dítě. Alespoň to jí tvrdily všechny porodní báby. Právě zde se ocitáme u klíčového příběhu, který určil směr Justinina života a předznamenal kariéru, která ji později vynesla až

¹⁵⁰ SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, s. 15. Pokud nebude uvedeno jinak, pocházejí následující citace z tohoto spisu a budou uváděny jen jménem autorky.

¹⁵¹ BANDECO, *Die von Gott zu Gott gezogene Kinder Gottes*, s. 73–76.

¹⁵² Tamtéž, s. 73.

k braniborskému dvoru. Sama autorka tento příběh líčí následovně: Po uplynutí obvyklé doby těhotenství porodní bába očekávala přirozený porod a nutila Justinu k „práci“. Protože se ale dítě nemělo k vyjití a bába si nevěděla rady, zvala postupně další báby (nakonec byly čtyři). Všechny byly přesvědčeny, že dítě je na správné cestě, a „mučily“ Justinu celých 14 dnů, až to vypadalo, že při porodu nevyhnutelně přijde o život.¹⁵³ Teprve zkušená žena vojáka, kterou k ní nakonec přivolali, odhalila, že Justina není těhotná ale nemocná,¹⁵⁴ a za asistence lékaře ji vyléčila. Falešné těhotenství umocněné omylem a neobratností porodních bab se pro Justinu stalo impulzem ke studiu porodnické literatury, aby se, jak sama uvádí, z vlastního nebezpečí něco naučila.¹⁵⁵ Díky jejím znalostem ji brzy začaly vyhledávat porodní báby, které ji s sebou braly k porodům, kde se Justina brzy osvědčila jako velmi schopná. Po dvanácti letech působení na venkově dolehl její věhlas až do Lehnice, kde se stala městskou bábou, pomáhala chudým i bohatým a prohlubovala své zkušenosti. Přelomový okamžik pro ni představovala pomoc vysoce urozené ženě (její jméno není v textu předmluvy uvedeno, ale je obsaženo v pohřebním kázání nad Justinou – odsud se dozvídáme, že se jednalo o Luisu z Anhalt-Dessau,

¹⁵³ „[...] müßte also nach ihrer Meynung in die 14. Tage gequälet und auf die Marter-Banck gehalten werden / und wäre mir ehe die Seele ausgetrieben / als ein Kind abgebracht.“ SIEGEMUND, předmluva, I. oddíl, nepag.

¹⁵⁴ O stanovení Justininy diagnózy se – snad pod vlivem profesionální deformace – snažila řada historiků medicíny. Přehled jejich názorů viz PULZ, „Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben“, s. 23–24.

¹⁵⁵ „Diese Gefahr nun [...] war die erste Stufe zu meinem Beruff, daß wie ich mich wieder erholete/begierlich war/in den Büchern und Abrissen/die ich von dieser materie mir schaffete/mich zu üben/um eines und das andere auf meinem Zustand zu lernen.“ SIEGEMUND, předmluva, I. oddíl, nepag.

vdovu po vévodovi lehnickém, břežském a volovském Christianovi¹⁵⁶), která byla postižena nádorem v děloze a již Justina svým zásahem zachránila život.¹⁵⁷ Poté se stala vyhledávanou porodní bábou urozených žen, takže mnoho cestovala, až ji braniborský kurfiřt Friedrich Wilhelm učinil dvorní porodní bábou.¹⁵⁸

Vylíčení těchto peripetií a kariérního postupu tvoří první oddíl předmluvy k Justininu spisu. Druhý oddíl je věnován samotnému vzniku jejího díla. Autorka uvádí, že ve volných chvílích si pro lepší zapamatování a pro vlastní potřebu vedla zápisky o jednotlivých porodech a znalostech, které při nich nabyla. Pak odcestovala do Fríska a Haagu, neboť o její služby požádala princezna Nasavská. Právě jí Justina ukázala své zápisky, stejně jako jejím osobním lékařům, a všichni ji nabádali k tomu, aby je vydala tiskem.¹⁵⁹ Justina se tedy rozhodla, že v Haagu nechá pro svůj spis zhotovit mědiryty, a na zpáteční cestě

¹⁵⁶ Srov. BANDECO, *Die von Gott zu Gott gezogene Kinder Gottes*, s. 74.

¹⁵⁷ Justina svůj postup při zákroku nechala pro názornost zvěčnit v podobě prvního z mnoha mědirytů obsažených v jejím spise.

¹⁵⁸ Představujeme zde pouze hrubý náčrt Justinina životopisu, vycházející z výše zmíněných pramenů. Pro detailní rekonstrukci jejího původu, informace o manželství a popis jejího života srov. PULZ, „*Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben*“, s. 25–60; Lynne TATLOCK, *Volume Editor's Introduction*, in: Táž (ed.), *Justine Siegemund: The Court Midwife*, Chicago 2005, s. 1–26, zde s. 3–11. Krátkou přehledovou studii Justině věnovala Sonja SCHUBERT, *Justine Siegemund – Hebamme und Hofwehemutter*, in: Antje Flüchter-Sheryari – Maria Perrefort (Hrsg.), *Die Vergessene Geschichte. 775 Jahre Frauenleben in Hamm*, Hamm 2001, s. 223–225.

¹⁵⁹ „[...] und die Gnade hatte/Ihro Maiestät der jetz-regierenden Königin in Engelland/diese von mir zusammen getragene und mit einigen Abrissen schon versehenen Schrift zu weisen. Erzeigten nicht allein Ihre Maiestät hierüber ein gnädigstes Gefallen/sondern haben mich auch angemahnet/dieses fordernsamst zum Druck zu verfertigen; über das/weil auch/unterschiedliche Doctores; sonderlich die Hochfürstl. Naßowische Leib-Medici, mir eben dieses riethen/und darzu ihre Hülffe antrugen/nahm ich diesem Schluß [...]“, SIEGEMUND, předmluva, II. oddíl, nepag.

požádala lékařskou fakultu univerzity ve Frankfurtu nad Odrou, aby se k jejímu dílu vyjádřila. Fakulta dílo doporučila k tisku a Justina ho následně vydala vlastním nákladem.¹⁶⁰

Poslední třetí oddíl předmluvy autorka koncipovala jako předestření důvodů, proč svou knihu vydala:

*„Ist also Drittens mein einziger Zweck in dieser Arbeit/und bey diesen Unkosten dem allgemeinem Wesen zu dienen; Und zu dem Ende sonderlich den Wehe-Müttern ein Liecht zu geben.“*¹⁶¹

Pro svůj spis¹⁶² Justina zvolila dialogickou formu, „učební“ rozhovor mezi dvěma porodními bábami, Justinou a Christinou, učitelkou a její žačkou. Tato forma podobná katechismu, kdy jedna žádá o poučení a klade otázky a druhá na ně odpovídá a podává obsírný výklad, byla u píšících bab, zdá se, velmi oblíbená.¹⁶³ Důvodem může být skutečnost, že evokuje učební proces praktikovaný mezi porodními bábami – starší bába ústní formou předává mladší adeptce své zkušenosti. Také někteří

¹⁶⁰ Dílo vyšlo za Justinina života pouze jednou, a to v roce 1690. Další vydání následovala v letech 1708, 1715, 1723, 1724, 1741, 1752 a 1756, což svědčí o neobyčejné oblíbě této příručky. Srov. PULZ, „Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben“, s. 65, 105, 116.

¹⁶¹ SIEGEMUND, předmluva, III. oddíl, nepag.

¹⁶² Jeho celý název, který supluje zkrácený obsah, zní *Die Chur-Brandenburgsiche Hoff-Wehe-Mutter/Das ist: Ein höchst-nöthiger Unterricht/Von schweren und unrecht-stehenden Geburten/In einem Gespräch vorgestellt/Wie nehmlich/durch Göttlichen Beystand eine wohl-unterrichtete und geübte Wehe-Mutter/Mit Verstand und geschickter Hand/dergleichen verhüten/oder wanns Noth ist/das Kind wenden könne. Durch vieler Jahre Übung/selbst erfahren und wahrbefunden/Nun aber/Gott zu Ehren und dem Nechsten zu Nutz/Auch/auf Gnädigst- und inständiges Verlangen/Durch-lauchtigst- und vieler hohen Standes Personen Nebst Vorrede/Kupfer-Bildern/und nöthigem Register auf eigene Unkosten zum Druck befordert.*

¹⁶³ Pro svou příručku ji zvolila také Anna Elisabeth Horenburg a Marguerite du Tertre, u níž však není patrné, kdo otázky klade a kdo na ně odpovídá, i když se můžeme domnívat, že se jedná o rozhovor dvou žen.

chirurgové a lékaři koncipovali své porodnické příručky stejným způsobem, jejich východiska byla ale vesměs jiná.¹⁶⁴

Text Justininy příručky je rozdělen na dvě části. V první z nich Christina žádá Justinu, aby jí odpovídala na otázky a rozšířila tak její znalosti o těžkých porodech (právě jim se totiž autorka výlučně věnuje), což Justina dělá a figuruje tak jako zkušená učitelka. Tato část přirozeně zabírá větší díl celého spisu. Otázky jsou relativně stručné, odpovědi naopak velmi obšírné, mnohdy zabírají celé strany a zahrnují kromě vysvětlujících pasáží také hojné příklady z Justininy praxe. V druhé části se optika obrací – Justina zjišťuje, nakolik Christina pochopila její výklad a zkouší ji.

Již z předmluvy ke spisu *Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter* je patrné, že jeho autorka byla v mnoha ohledech výjimečnou osobností a odlišovala se od většiny svých současnic působících jako porodní báby. Prvním z důvodů je její rodinné zázemí. Jako jediná z německých autorek porodnických příruček (a jako jedna z mála píšících porodních bab v evropském měřítku) nepocházela z rodiny chirurga nebo jiného zástupce lékařského personálu, její matka nebyla porodní bába, a navíc se

¹⁶⁴ Takto koncipovány jsou například spisy Johanna Muralta *Kinder und Hebammen-Büchlein* (1697), Johanna von Hoorn *Die zwo Weh-Mütter Siphra und Pua* (1736) či Johanna Philippa HAGENA, *Versuch eines allgemeinen Hebammen-Catechismus*, Berlin 1786. HAB, sign. M: Mr 125. Zatímco autorky volí jako „hrdinky“ svých porodnických spisů porodní báby, jejichž vztah budí dojem rovnocenného postavení, jsou rozhovory navržené mužskými autory vedeny v intencích hierarchizovaného vztahu lékař – porodní bába (zkoušející – zkoušená). Výjimku představuje pouze Hoornovo dílo, které je v mnoha směrech specifické, jak ukážeme později.

do takové rodiny ani nepřivdala.¹⁶⁵ Z jejího kariérního postupu, tak jak ho sama načrtla, není zřejmé, že by se učila od nějaké porodní báby, kromě zmínky o studiu porodnické literatury nalezneme pouze odkazy na to, že své znalosti zdokonalovala během svých cest u různých lékařů.¹⁶⁶ Působí tak jako autodidaktička stojící mimo ženskou tradici. Jak ukážeme později, na studium z knih se odvolává také druhá z německých píšicích porodních bab, Anna Elisabeth Horenburg.¹⁶⁷

Druhým faktorem, který Justinu odlišoval od většiny jejích kolegyň a který stojí v protikladu k očekáváním, jež s osobou porodní báby spojovaly nejen vrchnostenské reglementace, ale i obecně vžitě představy,

¹⁶⁵ Otec Anny Elisabeth Horenbug (mimořadně pocházející z Čech, jak Anna uvádí v předmluvě ke své knize) byl vojenský chirurg (felčar), manželem Barbary Wiedemann byl městský chirurg a ranhojič v Augsburgu. Již jsme uvedli, že Louise Bourgeois byla provdaná za chirurga, jenž studoval u Ambroise Paré, a své umění předala nejen ústně, ale i v podobě psaného návodu své dceři. Mnoho porodních bab pocházelo z rodin, kde se jejich úřad předával z generace na generaci, nebo z rodin chirurgů a lékárníků, od nichž nezdědka získávaly některé znalosti, pomáhaly jim či je v určitých záležitostech zastupovaly.

¹⁶⁶ SIEGEMUND, předmluva, I. oddíl, nepag.

¹⁶⁷ HORENBURG, *Wohlmeynender und nöhtiger Unterricht der Heeb-Ammen*, předmluva, nepag. Stejným způsobem postupuje již první představitelka píšicích bab Louise Bourgeois, jež uvádí, že četla knihy Ambroise Parého: „*Da rieth mir ein gut ehrlich Weib/welche mir zu meinen Kindern in Kindsnöthen beygewohnet hatte/ich solte mich unterstehen/auch ein Hebamme zuwerden/sagte dabey/wann sie so wol hätte lesen unnd Schreiben können/wie ich/sie wolte wunderding auß gerichtet haben: Es dünckte sie auch/wie ihr Hertz sagte/wann ich mich dieser Kunst unterfangen wolte/ich solte in kurtzer Zeit die fürnembste Amme in der Stadt werden/zu dem/daß mein Haußwirth/welcher sich zwantzig gantzer Jahr in dem Hauß unnd Dienst weyland Herrn Ambrosii Parei, deß Königs in Franckreich fürnemsten Chirurgi auffgehalten/mir viel Dings weisen und lehren könnte. Ich köndte mich darauff so bald nichts gewisses erklaren/wann ich daran gedacht/das ich alsdann die Kinder zum Tauff müste tragen. Zu letzt als ich beförchtel/ich würde mit meinen Kindern manglen müssen/hat mich dis Noth gelehret/das ichs angenommen/und Ja darzu gesagt hab. Darauff fieng ich an/in deß obbesagten Parei Schrifften fleissig zulesen und zustudiren/biß ich endlich so keck ward/das ich anbot unsers Taglöhners Weib in Kindsnöthen an einer Ammen statt beyzuwohnen.*“ BOURGEOIS, *Hebammen Buchs ander Theil* (1652), s. 84–85.

je skutečnost, že sama nikdy neměla děti. Pro začátek její praxe to nejspíše mohlo představovat jisté komplikace v podobě ústrků od ostatních porodních bab, jež mohly být jedním z důvodů, proč se rozhodla se plamenně obhajovat a ospravedlňovat hned v prvních řádcích předmluvy k svému spisu. Tyto pasáže patří k argumentačně nejpropracovanějším částem Justinina textu, neboť na jejich obratnosti a přesvědčivosti závisí uznání autorčiny legitimacy.

Základní pilíř argumentace tvoří přesvědčení o božském vyvolení a povolání. Vše, co se Justině přihodilo v souvislosti s jejím domnělým těhotenstvím a trápením, které podstoupila kvůli nešikovným a nekvalifikovaným bábám, bylo božím záměrem, jenž ji přivedl k úřadu porodní báby a požehnal jí v něm, i když o takovém životě nikdy nepřemýšlela:

„So kan ich nicht anders/als Gott die Ehre geben/der mich wunderbahrlich darzu beruffen/und reichlich dabey gesegnet: daß ob ich selbst zwar kein Kind getragen/viel weniger zu Welt gebracht/dennoch durch Gottes Gnade manchen bey schweren Geburten helffen müssen. [...] wann nicht Gott mir dazu hätte Gelegenheit gegeben/und zugleich einem Trieb aus Christlicher Liebe und Andencken meiner ausgestandenen Noth/meinem Nächsten zu dienen/ja gleichsam ohne mein Gedencken darzu beruffen.“¹⁶⁸

Ačkoliv jsou takto explicitně formulované pasáže součástí předmluvy, prostupují celým spisem a neustále obnovují a podtrhují Justininu povolanost k tomu být jedinou porodnickou autoritou. Čtenář je

¹⁶⁸ SIEGEMUND, předmluva, I. oddíl, nepag.

například několikrát konfrontován s příběhem Justinina falešného těhotenství,¹⁶⁹ který je pro autorku evidentně jedním z nejpodstatnějších referenčních bodů nejen v souvislosti s odkazy na boží předurčení, ale také při vymezování se vůči špatným bábám. Autorka svůj postoj vůči takovým bábám explicitně představuje již v předmluvě, konkrétně v jejím třetím oddílu: podle Justiny jsou nezvdělané, hloupé, násilnické a nelze je omlouvat, pokud nemají snahu se zlepšit. Díky boží prozřetelnosti a daru, který od něj získala, však takové báby mohou být napraveny a vzdělány¹⁷⁰ a nakonec pochopí, jaké kvality v sobě skrývá, a přijmou ji mezi sebe. Justina se tímto způsobem již na začátku svého textu profiluje jako vyvolená autorita, od níž se ostatní báby mohou jen učit.¹⁷¹ Již v předmluvě je tedy jasně patrné, že autorka využívá stejná literární topoi o neznalých, hloupých a tmářských porodních bábách, s jakými se setkáváme v porodnických příručkách sepsaných muži. Toto zjištění je na první pohled možná poněkud překvapivé, uvážíme-li, že se jedná o text sepsaný porodní bábou. Dalo by se předpokládat, že se vůči svým kolegyním nebude vyhrazovat, ba naopak že s nimi bude sympatizovat. Pokud ovšem bylo autorčiným záměrem etablovat se v mužském

¹⁶⁹ Ten je obsažen nejen v předmluvě, ale znovu v textu první části a ještě jednou v druhé části. Viz SIEGEMUND, s. 37, 222.

¹⁷⁰ „In allen sey auch Ihm die Ehre/wann mein Nechster mit dieser Arbeit kan erbauet werden.“ Tamtéž, předmluva, III. oddíl, nepag.

¹⁷¹ „Sie werden solchen Unterricht/wo ja nicht öffentlich mit Ihrem Mund/jedoch als in Ihrem Hertzen und Gewissen überzeuget/Beyfall geben/Ihre bißherige unbedachtsame blinde Feindschaft zum theil/in einstimmige Freundschaft wandeln/und mich als eine tüchtige Wehe-Mutter unter Ihrer Gesellschaft nehmen/ob ich gleich keine Kinder gehabt/in dem ich erwiesen/daß es wenig zur Wissenschaftt helfen oder schaden könne [...]“ Tamtéž. Z citovaného úryvku vyplývá, že autorka se vnímá jako stojící mimo společenství porodních bab, s nimiž je zároveň v konfliktu.

literárním porodnickém diskurzu, bylo nutné pracovat se zažitými konvencemi.

Druhou rovinu strategie ospravedlnění Justinina vstupu na pole mužského literárního porodnického diskurzu tvoří zdůrazňování vlastní zkušenosti, která definuje autorčinu kvalifikaci pro post porodnické autority, a to i bez nutnosti splnění základního předpokladu pro legitimizaci činnosti porodní báby – vlastního porodu. Zkušenost a dlouholetá praxe s pomocí rodícím ženám jsou s použitím racionalitě založených argumentů naopak vyzdvihovány na úkor „pouhého“ vlastního tělesného prožitku.¹⁷² Justina neváhá přirovnat situaci, kdy se porodní bábě vyčítá, že sama nerodila, k případu, kdy by nemohl být dobrým lékařem nazýván ten, který sám neprožil nemoci, jež léčí, nebo dobrým chirurgem ten, který sám neutrpěl zranění, jež ošetřuje. A zachází ještě dále:

„Haben wir nicht Exempel/daß kluge und verständige Medici und Chirurgi, durch gründliche Wissenschaft und Erfahrung in schweren Geburten selbst Hand anlegen/und die Kreissenden glücklich erlösen helfen; Wo bleibt dann der grundlose Vorwurf: Die selbst keine Kinder gebohren/kan auch nicht in schweren Geburten helfen.“¹⁷³

Pokud optiku obrátíme, tvrdí Justina, mnohonásobné mateřství z ženy automaticky neudělá dobrou bábu, která by si uměla poradit i s případy

¹⁷² „[...] eine Heb-Amme/ob sie Gott zwar nie zu Kinder zu gebären in ihrem Ehestande hat beruffen wollen/doch durch vieler Jahren Erfahrung/schweren Geburten zu rathen geschickt und tüchtig machen könne.“ SIEGEMUND, předmluva, I. oddíl, nepag.

¹⁷³ SIEGEMUND, předmluva, I. oddíl, nepag.

těžkých porodů. To, co Justinu kvalifikuje jako porodní bábu, která má právo sepsat porodnickou příručku poskytující návod, jak se nejlépe zachovat při pomoci u těžkých porodů, a být uznávána jako autorita, jsou následující vlastnosti a okolnosti: milost boží, pilné přemýšlení, mnohaletá praxe, bohabojnost a zbožnost. Kromě zkušenosti založené na praxi Justininu výjimečnost podtrhuje rovněž důraz na přemýšlení o jednotlivých případech a nikoliv pouhé reprodukování frází z porodnické literatury, jež se vyžadovalo po porodních bábách. To je ovšem umožněno opět pouze a jedině její zkušeností. Z tohoto výčtu je také již více než patrné, nakolik je Justinin spis prochnut jejím silným náboženským cítěním. To se zrcadlí také ve volbě jména své literární žákyně Christiny, jež odkazuje na křesťanské ctnosti porodní báby.

S autorčinou luteránskou identitou nejspíše také souvisí snaha o „napravení“ svého nedostatku vyplývajícího z protestantského chápání božího řádu. Žena se v něm ideálně realizuje jako manželka a především matka, což Justina nebyla schopna splnit. Jak naznačuje Waltraud Pulz, pokouší se Justina nahradit lidského potomka potomkem obrazným a prezentuje spis jako své dítě.¹⁷⁴ Přestože jí nebylo dáno stát se matkou, byla povolána k tomu, aby vytvořila podobný „produkt“, jenž přispěje k rozšíření lidského pokolení.¹⁷⁵ Tím je kniha, která je naplněna těmi nejlepšími radami a zkušenostmi, jak předcházet komplikacím při porodu

¹⁷⁴ „Solchergestalt ist dieses Buch/das lange/wie in einer Geburt gesteckt/ans Liecht gekommen/und sol/weil ich keine Kinder zur Welt gebohren/das seyn/was ich der Welt hinterlasse.“ SIEGEMUND, předmluva, II. oddíl, nepag.

¹⁷⁵ PULZ, „Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben“, s. 38–39.

a případně je řešit, aby se eliminovalo nebezpečí pro rodičku a dítě mohlo být pro svět zachráněno.

Vraťme se ale ještě krátce k tomu, co Justinu odlišovalo od mnoha jejích kolegyň. Byl to její sociální status, jehož projevy se částečně odráží v předmluvě k porodnické příručce. Jak již víme, propracovala se Justina od venkovské porodní báby přes Lehnici až k bábě, již vyhledávala urozená klientela a nakonec dokonce příslušníci vládnoucích rodů. Svůj status demonstruje již v názvu svého spisu: ačkoliv se v něm nedozvíme vůbec nic o porodech a narození na braniborském dvoře,¹⁷⁶ zvolila autorka název odkazující na své postavení coby braniborské dvorní porodní báby. Její porodnická autorita je na první pohled legitimizována tím, že právě ji si zvolili ti nejurozenější a svěřili jí navýsost důležitý úkol zajištění bezpečnosti urozené rodičky a především očekávaného pokračovatele rodu. Zároveň nám autorka sděluje, že pro své dílo nechala v Haagu vytvořit mědiryty, jejichž zhotovení bylo jistě velmi drahé, a že spis vydala vlastním nákladem.

Justinina předmluva k její porodnické příručce je nesmírně zajímavým textem, který nám umožňuje poodkrýt legitimizační strategie, které autorka jako doposud literárně nikterak činná porodní bába používá pro ospravedlnění své činnosti a svého vstupu na pole doposud výlučně mužského porodnického literárního diskurzu. Již v předmluvě jsou také naznačeny některé strategie vytváření vlastní autority na poli porodnictví:

¹⁷⁶ Také Louise Bourgeois působila jako dvorní porodní bába a asistovala u všech porodů Marie Medicejské. Na rozdíl od Justiny však narození královských dětí ve svém spisu popsala. Srov. BOURGEOIS, *Hebammen Buchs ander Theil* (1652), s. 108–137.

upozornění na boží vyvolení, z něhož vyplývá také boží požehnání, odkaz na četbu porodnických příruček a prohloubení znalostí studiem u věhlasných lékařů a především důraz na dlouholetou úspěšnou praxi, která slouží jako nejpádnější argument pro Justininu legitimitu coby nejlepší „učitelky“ a rádkyně porodních bab.

Podívejme se nyní na to, jakým způsobem Justina svůj „učební“ text koncipovala, jaký obraz o sobě samé v něm zanechala a jaké strategie použila, aby se etablovala jako porodnická autorita a byla jako taková také přijímána. Důležité přitom je zamyslet se nad tím, kdo mohl být recipientem jejího spisu. Dá se jen těžko soudit, nakolik byla Justinina příručka rozšířena mezi samotnými porodními bábami. V potaz tu musíme vzít zvláště míru jejich gramotnosti a materiální zajištění, jež by jim umožňovaly si knihu pořídit a číst. Vyloučit to však nelze. Teprve od druhé poloviny 18. století můžeme soudit, že si báby s ohledem na měnící se podmínky v porodnictví pořizovaly učebnice ve větší míře.¹⁷⁷ Můžeme se však domnívat, že tvořila součást knihoven některých chirurgů a lékařů, kteří ji mohli využívat jako jeden ze svých informačních zdrojů. Nabízí se totiž otázka, z jakých informací o porodech a jejich zvládnutí vycházeli chirurgové a lékaři v 17. století, kteří se porodnictvím zabývali aktivně. Jejich teoretické znalosti získané četbou aktuální literární produkce s porodnickou tematikou musely být nedostačující, je proto nasnadě vyslovit domněnku, že praktické zkušenosti čerpali od porodních

¹⁷⁷ Hannelore Schneider upozorňuje, že učebnice pak mezi bábami kolovaly po celé generace, takže ještě roku 1828 se hojně používala příručka Justiny Siegemund. Srov. SCHNEIDER, „*Unter Mühen sollst du Kinder gebären...*“, s. 229.

bab. Ideální rámeček pro předávání takových informací by pak mohly tvořit rodiny, v nichž muž působil jako zástupce některého z lékařských povolání a žena byla činná jako porodní bába. Výměna know-how tedy mohla probíhat obousměrně. Justinina příručka by pro chirurga či lékaře mohla skýtat několik výhod: jako porodní bába a praktička par excellence totiž pro zprostředkování svých zkušeností používá formu, na niž jsou zvyklí, formu písemnou. Ve prospěch této domněnky mluví také fakt, že řada autorů porodnických příruček na Justinin spis odkazuje, někdy ho dokonce doporučuje porodním bábám jako studijní literaturu. Například Johann Storch na Justinu Siegemund a její dílo odkazuje ve své příručce z roku 1747 hned několikrát. Využívá ji ovšem jako příklad zdařile „formované“ porodní báby, který by ostatní báby měly následovat, proto v hutné zkratce předestírá její životopis a na několika dalších místech (např. u kapitoly věnované podávání léků) na Justininu příručku přímo odkazuje. Dodává také:

„Welches Buch noch bis daher in gutem Andencken bleibet, und werth ist, von allen Heb-Ammen mit Aufmercksamkeit gelesen zu werden.“

Knihu vedle Deventerova spisu doporučuje jako nejlepší pro vzdělávání porodních bab.¹⁷⁸ Zvláštní případ pak představuje zmínka o korespondenční výměně názorů mezi Justinou Siegemund a švédským

¹⁷⁸ Srov. STORCH, s. 36–38, 73, 254 ad.

V řadě porodnických příruček jejich autoři také upozorňují na spis Louise Bourgeois. Kromě Johanna Storcha (s. 44) najdeme takové odkazy v následujících dílech: Cornelius SOLINGEN, *Hand-Griffe der Wund-Artzney*, s. 582; Georg SOMMER, *Weiber und Kinder Pfleg-Büchlein*, Arnstadt 1676, s. 22. HAB, sign. Xb 8869.

lékařem a porodníkem Johanem von Hoorn.¹⁷⁹ Hypotézu směřování příručky spíše do mužských porodnických kruhů podporuje opakované odkazování na primární způsob získání znalostí prostřednictvím četby porodnické literatury (jež je v té době s jedinou výjimkou Louise Bourgeois výlučně psána muži) a také snaha o zvýšení prestiže vydávané příručky získáním dobrozdání lékařské fakulty univerzity ve Frankfurtu nad Odrou. Oba tyto aspekty nejspíše pro prakticky založené porodní báby představovaly zbytečnosti.

Justina svou příručku koncipovala jako naučení o předcházení a zvládnutí těžkých porodů, zvláště pak o umění otáčení dětí. Tímto zacílením představuje její spis v kontextu dobové porodnické literatury vzácnou výjimku. Obě její následovnice, Anna Elisabeth Horenburg i Barbara Wiedemann, pojednávají stejně jako jejich mužské protějšky o případech normálních i těžkých porodů. Teprve přibližně od poloviny 18. století autoři své učebnice pro porodní báby upravují v souladu s novou koncepcí jejich výuky a zaměřují se na instrukce ke zvládnutí přirozeného porodu, neboť komplikované případy vyhražují své kompetenci. Justina považuje přirozené porody (kterých je ostatně

¹⁷⁹ Hoorn na kontakt s Justinou upozorňuje v desátém z celkem třiceti vylíčených případů těžkých porodů z vlastní praxe. Tvrdí, že Justinu prostřednictvím dopisu upozornil na řešení problému vysoké úmrtnosti dětí při jejich obratu na nožičky a požádal ji o doplnění instruktáže o práci rukou porodní báby. Podle jeho vlastních slov mu Justina na dopis odpověděla: „*Schrieb ihr also hierauf zu [...] und bekam von ihr zur Antwort, wie ich den ihre Briefe annoch habe, und selbige unter meinen Praetiosis ihr zum Andencken aufhebe [...]*“ Srov. HOORN, *Die zwo Weh-Muetter Siphra und Pua*, s. 209–210. Hoornovo tvrzení dokládá zmínky v pohřebním kázání nad Justinou Siegemund, kde se v životopisné části připomínají celkem dva dopisy od lékaře ze Stockholmu Hoorna. Srov. BANDECO, *Die von Gott zu Gott gezogene Kinder Gottes*, s. 75.

většina¹⁸⁰) za něco, co porodní báby zvládají hravě, neboť Bůh a příroda vykonají vše za ně a není potřeba žádných speciálních znalostí.¹⁸¹ Naopak v těžkých situacích si báby jen stěžívědí rady, málokterá uspěje. Justina se však prezentuje jako velmi zkušená expertka,¹⁸² která je schopna takové porody úspěšně zvládnout, a právě v tom tkíví její převaha nad ostatními bábami a z toho také vyvěrá její profesní sebevědomí.

K tomu, aby efektivně předeštrěla své vědomosti a zkušenosti, Justina zvolila formu dialogu mezi učitelkou Justinou a žačkou Christinou. Na význam Christinina jména jsme již upozornili, v postavě Justiny autorka vytvořila své alter ego. Je tedy v díle přítomna hned dvakrát – jako jeho autorka a jedna z hrdinek. Zatímco postava Justiny se v průběhu výkladu nemění a zůstává své žačce stále nadřazena, prodělává její partnerka v rozhovoru Christina zásadní vývoj. Čtenář ji poznává jako porodní bábu,¹⁸³ jež už má za sebou asistenci u bezmála 200 porodů.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Adrian Wilson uvádí statistiku, z níž je patrné, že přibližně 95 procent porodů, k nimž byly porodní báby volány, bylo přirozených a nekomplikovaných, proto měly báby nejspíše málo zkušeností s těžkými případy. Statistika je sice sestavena z dat pocházejících z Anglie 17. století, lze ovšem předpokládat, že v jiných zemích tomu nebylo jinak. Srov. WILSON, *A Memorial of Eleanor Willughby*, s. 145.

¹⁸¹ „Die so viel beschriebene schwere Fälle bey und unter den Geburten/so ich dir zeigen werde/sollen dich darum nicht abhalten. Ich zeige sie dir nicht zum Schrecken/sondern nur zur Warnung und Vorsichtigkeit. So sind sie auch so gemein nicht/und kommen wol viertzig auch mehr glückliche Geburten/ehe dergleichen eine kommt/sonst würden so viel unerfahrene Wehe-Mütter nicht können zu rechte kommen/die/wenn sie solten untersucht werden/nicht mehr Wissenschaftt haben/als ein Kind zu lösen.“ SIEGEMUND, s. 15.

¹⁸² Podle údajů v pohřebním kázání nad Justinou pomohla na svět 6199 dětem, mezi nimiž bylo 20 knížecích potomků. Srov. BANDECO, *Von Gott zu Gott gezogene Kinder Gottes*, s. 75.

¹⁸³ Autorka ji stejně jako Justinu označuje adjektivem *Friedliebend*, což může navozovat dojem, že koncepce dialogu nebude konfrontační. Srov. SIEGEMUND, s. 1.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 2.

Uvědomíme-li si, jak probíhalo předávání znalostí a zkušeností z jedné generace porodních bab na druhou, dojdeme k názoru, že Christina je načrtnuta jako již aktivně a bez dozoru činná pomocnice při porodu. Přesto literární Justina prostřednictvím otázek pokládanych v ostrém tónu zjistí její fatální neznalost v problematice těžkých porodů a na její prosby se uvolí ji vzít do učení. Autorka tak již v prvních několika řádcích textu své porodnické příručky pokračuje ve strategii denunziace porodních bab nastíněné v předmluvě a mezi neznalé a špatné báby řadí zprvu také Christinu. Skutečnost, že je Christinu stále třeba vychovávat a usměrňovat, dokreslují rétorické postupy, které autorka používá a které přesvědčivě ukazují, že partnerky v rozhovoru nejsou rovnocenné, ale že mezi nimi existuje jasně hierarchizovaný vztah podobný tomu, jaký známe z mužských dialogických porodnických příruček. Christina je literární Justinou několikrát obviněna z toho, že je hloupá, nic nepochopila, nedává pozor a vychází z mylných představ.¹⁸⁵ Christininý otázky jsou nezdědka formulovány tak, že demonstrují obecně špatné

¹⁸⁵ Kromě již nastíněné Christininý úvodní blamáže se jedná například o s. 64: „*Du mußt meine Beschreibung noch nicht mit Bedacht gelesen haben/sonst würdest du so nicht fragen. Ich habe vermeinet/ich hätte es so ausführlich und deutlich beschrieben/daß es eine iede Wehe-Mutter/so dieses lesen möchte/gleich fassen könnte. Weil du es aber noch nicht fassen kanst/und deines gleichen wohl mehr seyn möchten: So wil ichs um desto besserer Nachricht wegen/noch einmahl wiederholen.*“ Další příklad denunziace Christiny nalezneme na s. 104–105: „*Hier sehe ich deinen Verstand. Du warnest und wiederredest mir den Haaken/und den Mutter-Spiegel wilt du mir rathen/zum Aufschrauben der Frauen/da doch das Aufschrauben den Frauen mehr Schmertzen und weniger Hülffe bringet/als der Haaken.*“

postupy porodních bab. Justina svými odpověďmi uvádí tyto omyly na pravou míru.¹⁸⁶

To, jakým způsobem je načrtnut vývoj Christiny postavy a její vztah k literární Justině, nejplastičtěji dokumentuje používání oslovení. Zatímco Christina svou partnerku v rozhovoru důsledně oslovuje souslovím „*liebste Schwester*“, které evokuje ženské společenství a dává tušit jakousi rovnost mezi jeho členkami, Justina toto oslovení téměř v celé první části neopětuje. Teprve ke konci tohoto oddílu Christinu poprvé osloví stejně, a to ve chvíli, kdy je její učební proces téměř u konce.¹⁸⁷ Na tomto místě literární Justina vypráví příběh sporu mezi fiktivními postavami lékaře Sempronia a porodní báby Titie. Ve skutečnosti se jedná o spor, který Justina Siegemund vedla s lehnickým lékařem Martinem Kergerem.¹⁸⁸ V druhé části, kdy Justina kontroluje, co si Christina z její výuky odnesla, je vztah mezi oběma protagonistkami rozhovoru

¹⁸⁶ „*Christ. Liebe Schwester/sage mir doch/ob es wahr und gut ist/bey harter Geburt/daß man der Frauen Leib ausdehne durch den Angriff/oder denselben aufeinander spanne/ehe und wenn die Kinder eintreten und zum Durchbruche kommen/auff daß sie zu letzt nicht stecken bleiben/wenn die Geburt zu strengel/und das Kind zu groß wäre? Just. Wenn die Geburt hart ist/und keine andere Ursache der harten Geburt verhanden/als die Enge- und Strengikeit des Leibes/nemlich der vorderen Schoß/so muß du der Frauen Zeit lassen/und ja nichts durch deine Finger ausdehen/oder auseinander spannen/wie der allgemeine Irrthum ist/denn dieses scharffe ausdehnen macht der Frauen Leib wund/und bringet Schwulst [...]*“ Tamtéž, s. 13. „*Ich wil es dir und meinem Nechsten zum besten/so viel mir bekandt worden/ausführlich machen. Weil du denn meinst/daß offte die Frauen einen Tag kreisten/da doch nichts zu fühlen ist: Als bist du hierin irrig. [...]* Ich wil auf die allgemeine Geburt kommen/und dir deinen Irrthum zeigen [...]“ Tamtéž, s. 24.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 194.

¹⁸⁸ Srov. PULZ, „*Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben*“, s. 85–89. Tyto pasáže jsou zajímavé především ze dvou důvodů. Jednak je zde Justina přítomna hned třikrát (jako autorka, literární Justina vyprávějící o sporu a jeho protagonistka, fiktivní Titia) a jednak zde autorka Justina poprvé naznačuje důležitost semknutí porodních bab proti útokům ze strany lékařů, a to právě oslovením Christiny souslovím „*liebste Schwester*“.

vykreslen již daleko rovnocenněji – Christina ukončila svůj vzdělávací proces a dokazuje, že se z ní stala dobrá a rozumná porodní bába. Tím překračuje hranici panující mezi dichotomicky načrtnutými skupinami porodních bab (špatné, nerozumné, nešikovné – dobré, rozumné, šikovné) a nově stojí na Justinině straně. Tuto změnu ovšem umožnila jen a pouze literární (a potažmo také skutečná) Justina, neboť ona je autoritou, jejíž vědění je výjimečné a hodné následování.

Významnou roli pro vytváření Justininy autority na poli porodnictví hraje její opakovaně zdůrazňované knižní vzdělání. Skutečnost, že vybočuje z tradičního učebního procesu porodních bab spočívajícího v imitaci činnosti zkušenější báby a své know-how získává primárně z porodnické literatury, kterou doplňuje praxí, ji staví mimo společenství porodních bab a pomyslně na vyšší stupeň, blíže představám o ideální porodní bábě reprodukováným v porodnických příručkách sepsaných lékaři a chirurgy. Jejich koncepci hierarchizace vytváření autority však nepřijímá. Justina se ve svém spise nikde necharakterizuje jako přísežná či zkoušená porodní bába, jak tomu je u dalších písícih bab Anny Elisabeth Horenubg i Barbary Wiedemann, ačkoliv jí vzhledem ke své činnosti v Lehnici musela být.¹⁸⁹ Autorka se však o svém závazku a především skutečnosti, že se v rámci svého přezkoušení musela podrobit jiné autoritě (byť ne porodnické), cíleně nezmiňuje a identifikuje se

¹⁸⁹ Informaci o tom, že Justina byla přísežnou bábou, získáváme pouze z osvědčení o náboženské nezávadnosti a absenci pověrečných praktik v jejím spise, které jí udělili dvorní kazatelé a jež je kromě osvědčení lékařské fakulty ve Frankfurtu nad Odrou přiloženo k předmluvě Justininy příručky.

výlučně s titulem braniborské dvorní porodní báby, který jí dodává na větší vážnosti a opět ji staví mimo skupinu „průměrných“ porodních bab.

Kromě předmluvy, kde skutečná Justina uvádí příčiny, které ji dovedly k myšlence studia porodnické literatury, se o práci s knihami zmiňuje také její alter ego při líčení svého prvního případu:

„Mein allererstes Kind/welches ich ausbaden oder greiffen helfen/war ein Kind/das mit dem Arm und Händlein 14. Stunden in der Geburt gestanden/und der halbe Arm sambt dem Händlein vor dem leibe heraus gewesen; die Frau lage schon an den dritten Tag im Kreisten/nur daß sich das Händlein nicht bald mit gewiesen hatte. Weil denn die Gefahr groß zu seyn schien/so zweiffelte die Wehe-Mutter an Erhaltung Mutter und Kindes. Die Wehe-Mutter war der Kreysterin Schwieger/die ihr gantz Vertrauen auf mich setzten/in dem vor ihren Augen alle menschliche Hülffe aus zu seyn schiene. [...] Die Weh-Mutter/als die Schwieger/bath mich umbs Gottes Wilen umb Rath/weil sie bey mir solche Bücher gesehen/darinnen Konterfeyte mit unterschiedenen Geburten waren. Nahm also die Bücher vor/und suchte darinnen/da denn unterschiedliche Stellungen zu sehen waren. Weil aber dieser Wehe-Mutter unmöglich war zu unterscheiden/nach welcher Art Konterfeyt dieser Kreysterin Kind stehe/so war bey ihnen alle Hoffnung verlohren. Die Schwieger aber hatte ein fürtreffliches Vertrauen zu mir/weil ihr bewusst/daß ich die Bücher ziemlich durchlesen hatte/Gott würde ihrem Kindt durch mich helfen. Ich aber war noch iung/und möchte wol sagen/tum zu dergleichen Versuch/denn ich war 23. Jahr meines Alters und hatte noch kein Kind gehabt [...] Solches wuste nun die Wehemutter/gedachter Kreisterin Schwieger/und war auch selber bey meinem

leeren Kreisten gewesen. Weil sie mir denn aus denen gelesenen Büchern viel Gutes zutrauete/und ich auch große Lust hatte/was sonderliches zu erfahren/und es bey armen Bauers-Leuten war/die keine andere Hülffe zu suchen wusten/und doch ihrer Meinung nach/die Kreisterin vor aller Augen sterben müßte/ließ ich mich bereden/zu fühlen [...].“¹⁹⁰

Do příběhu je zakomponováno opětovné vyličení domnělého těhotenství, které spojuje literární Justinu s autorkou spisu. Snad nejzajímavější část této pasáže tvoří obraz, kdy se porodní bába s pomocí vyobrazení v knihách pokouší určit, v jaké poloze dítě do porodních cest sestoupilo, zatímco to Justina bez předešlých zkušeností rozpozná hmatem. K této problematice se ještě vrátíme v části věnované charakteru znalostí a vědomostí ukotvených v této porodnické příručce. Nyní se soustředíme na jinou část výpovědi, a sice na stylizaci Justiny do „učence mezi porodními bábami“. Porodní bába-praktička si uvědomuje sílu vědění skrytého v knihách, které Justina prostudovala a stala se tak jeho majitelkou, a staví je nad veškerou praxi, neboť je známo, že Justina ještě žádnou nemá. Přesto v ní má bába plnou důvěru a dokonce ji přemlouvá, aby rodiče zkusila pomoci (není ovšem od věci si povšimnout, že gramatická stavba odkazuje na Justininu aktivitu – to ona se nechala přemluvit). Uvědomíme-li si, jak nejspíše vypadala dobová realita, tedy že teoretické knižní vědění bylo bábám nejspíše cizí a vnucované vrchností a lékaři a stálo v určitém kontrastu k jejich praktickým dovednostem a schopnostem, nelze k Justinou líčené situaci přistupovat bez ostražitosti.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 36–37.

Lze se domnívat, že tato pasáž (stejně jako jiná místa textu odkazující na vzdělání získané z knih) je určena především pro čtenáře z řad „odborné“ veřejnosti, především pak pro lékaře a chirurgy, a slouží k upevnění autorčiny pozice jako ženy vstupující do mužského literárního porodnického diskurzu, která sice z formálního hlediska nedosahuje „kvalit“ mužských příruček, ale její postavení je díky stejnému teoretickému základu vzešlému z knih rovnocennější než postavení většiny jejích kolegyně.

Právě z této premisy vychází Waltraud Pulz, když tvrdí, že Justininy odkazy na vzdělání získané z knih jsou pouze strategií, jak upoutat pozornost mužských učených kruhů, vylepšit tak svůj status a být jimi přijímána, a že nejspíše nemají reálný základ.¹⁹¹ Některé rétorické postupy, které autorka používá, však naznačují, že sečtělá skutečně byla, neboť reprodukuje formulace obvykle používané ve všech dobových literárních žánrech a často se proto vyskytující také v porodnických příručkách. Prvním z nich je bezesporu topos skromnosti a přemlouvání k vydání použitý při líčení vzniku a vydání spisu. Justina představuje proces psaní svého díla jako snahu zaznamenat zajímavé případy, s nimiž se během své praxe setkala, a to proto, aby si je zapamatovala a dokázala si vzpomenout, jak postupovala. Nepomyslela na to, že by se z těchto zápisků mohla stát kniha.¹⁹² Později své poznámky ukázala některým

¹⁹¹ PULZ, „Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben“, s. 154–155.

¹⁹² Navíc psaní zápisků prezentuje jako způsob ukrácení dlouhé chvíle: „Daß/weil ich von vielen Jaren hero an unterschiedliche Oerther habe reisen/und bis zu der Niederkunfft derer Frauen/so mich verlanget/aufhalten müssen/fand ich keine bessere Zeit-Vertrieb/als meine Gedancken und Anmerckungen/bey den schwehren Fällen/zu Papier zu bringen: Es war mir leicht

lékařům a předčítala z nich urozeným ženám a všichni ji nabádali k tomu, aby je vydala jako knihu. Poslední impuls k vydání spisu pak, jak už víme, vzešel od princezny nasavské a jejích dvorních lékařů.

Velmi podobné rétorické postupy nalezneme například v předmluvě k německému překladu o něco starší porodnické příručky Cosma Viardela *Anmerckungen von der Weiblichen Geburt* z roku 1676¹⁹³ či příručky Christopa Völtera *Neueröffnete Hebammen-Schul* z roku 1687.¹⁹⁴

eine Feder und Papier zu haben/und den Vorrath hatte ich in meinen Gedancken/aus der angemerckten Erfahrung. Wann ich also ein müßiges Stündchen sahe/schrieb ich etwas zusammen/ohne zu gedencken/daß das solte ein Buch für der Welt werden; Sondern ich schriebe eine und andere Zufälle auf für mir/les nicht zu vergessen/und bey andern desto gründlicher davon zu reden.“ SIEGEMUND, předmluva, II. oddíl, nepag. Není zcela zřejmé, do jaké míry byly ženy v Justinině době zvyklé dělat si profesní zápisky. Např. Marie Sibylla Merianová, dcera slavného umělce a nakladatele Matthäuse Meriana z Frankfurtu nad Mohanem, jež proslula svými grafickými zpodobněními hmyzu, si vedla systematické záznamy o svých pozorováních a zjištěních přímo v „terénu“. Srov. Natalie ZEMON DAVISOVÁ, *Ženy na okraji. Tři životy 17. století*, Praha 2013, s. 150. K problematice žen vzešlých z řemeslného okruhu a působících na poli „vědy“ srov. Londa SCHIEBINGER, *Schöne Geister. Frauen in den Anfängen der modernen Wissenschaft*, Stuttgart 1993, především s. 105–152; dále viz Ludmilla JORDANOVA, *Sexual Visions. Images of Gender in Science and Medicine between the Eighteenth and Twentieth Centuries*, New York 1990.

¹⁹³ „Damit ich aber von diesem Abwege wieder auf mein gegenwertiges Werck komme/als berichte ich den Leser/daß ich nicht auß eitelem Ehrgeitz/oder Verlangen berühmt zu werden/dieses Werck an den Tag geben wollen/sondern einig unnd allein/ihm meine wenige Arbeit mit zu theilen/wie ich dann den freundlichen Leser versichere/daß ich nebenst dem Antrieb meiner guten Freunde/allein hirdurch bewogen worden/etliche wenige meiner Anmerckungen/die mir in Bedienungen bey Geburten/und Heilungen der Kranckheiten/so bey den Frauen und Jungfrauen zum öfftern entstehen/in den Druck zu geben.“ VIARDEL, *Anmerckungen von der Weiblichen Geburt*, předmluva, nepag.

¹⁹⁴ „Als habe alles das jenige/was ich bey dergleichen Casibus erfahren und wahr genommen/Anfangs allein zu meiner selbs eignen oder guter Freund Nachricht aufzuziechnen/niemahls aber/damit ich nicht in der Tadler Verspott- oder Verachtung falle/etwas von meinen Schrifften in öffentlichen Truck zu geben/vil weniger mit meiner ungelehrten Feder jemanden das Geringste zuwider zu schreiben/und deroselben Feindschafft/Haß oder Neid dardurch mir selbst auffzubürden/willens gehabt.“ VÖLTER, *Neueröffnete Hebammen-Schul*, předmluva, nepag.

Stejně jako mužští autoři Justina používá jakousi pózu skromnosti, která ovšem nevychází z obavy reakce nactiutřačů, jak tomu je v případě Viardela nebo Völtera, ani ze skutečnosti, že je žena, která se odvážila napsat knihu, jak tomu je u Louise Bourgeois,¹⁹⁵ ale slouží jako obrana proti možným útokům zaměřeným na styl, kterým píše.¹⁹⁶

Ačkoliv tedy z určitých náznaků můžeme usuzovat, že Justina porodnické příručky skutečně četla, rozhodně na nich nestaví své schopnosti. Prezentuje je jako základ, na nějž navázala praxe, která z autorky udělala zručnou porodní bábu. Praxe a z ní plynoucí zkušenost je hlavním zdrojem Justinina sebevědomí. Zatímco v příručkách, které píší lékaři a chirurgové, se setkáme s častými odkazy na různé porodnické autority (ať už antické či soudobé),¹⁹⁷ je pro Justinu jedinou autoritou ona sama. Z autority, která je definována zkušeností, pak vyvěrá autorčino sebevědomí. Toto sebevědomí se v Justinině porodnické příručce projevuje několikerým způsobem. Tím prvním a nejviditelnějším je autorčin portrét nacházející se přímo za titulním listem příručky a nesoucí

¹⁹⁵ „Damit ich dich aber gütiger Leser über die Zeit nit aufhalte/wil ich dich gebetten haben/du wollest gedencken/daß sich allhie ein Weibsperson stellt und praesentiret, die allen andern ehrlichen Weibern in ihrem Stadt und Beruf zu dienen urbütig ist/deren es zwar an zierlicher geblümbter Rede wol kan mangeln/aber daneben an Gründen/Mitteln/und der Warheit nicht gebresten wird.“ BOURGEOIS, *Hebammen-Buch* (1652), Vorrede der Frawen Louyse Bourgeois an den Leser, s. 16.

¹⁹⁶ „Wenn also mein Zweck und meine Person recht betrachtet wird/da ich als eine Wehe-Mutter andere zu unterrichten suche/wird niemand eine andere Art von schreiben/als diese deutliche und einfältige von mir erwarten/und also deßwegen nicht die darunter vorgestellte nöhtige und nützliche Dinge verachten.“ SIEGEMUND, předmluva, III. oddíl, nepag.

¹⁹⁷ Takový způsob psaní ostatně legitimizuje samotného autora, neboť ho zařazuje do určité tradice a dokazuje jeho vzdělanost.

následující popisku: „*Justina Sigmundin Geböhr. Ditrichin Chur Brand Hof Weemutter*. Následuje její motto:

„An Gottes hilff und Seegen

Geschickten Hand bewegen

Jst all mein Tuhn gelegen.“

Justina tímto krokem následuje příkladu první píšící porodní báby, Louise Bourgeois, jež do své příručky rovněž zařadila svůj portrét.¹⁹⁸ Druhý způsob projevení vlastního sebevědomí představují formulace, které autorku zdánlivě mimoděk řadí mezi slavné a známé porodní báby.¹⁹⁹

Justina také do textu své porodnické příručky zařadila nejen již zmiňovaný příběh o sporu mezi Semproniem a Titií (Martinem Kergerem a Justinou), ale doplnila ho o dobrozdání tří univerzit (univerzity ve Frankfurtu nad Odrou, Lipsku a Jeně), jež dokazují Semproniiův omyl a

¹⁹⁸ Pod portrétem Louise Bourgeois najdeme informaci o jejím věku (*Aagee de 45 ans*) a krátký text, který upozorňuje na to, že portrét může zachytit pouze fyzické vzezření, ale nikoliv ducha („*En ce parfait tableau le defaut de peinture, Se congnoist aujourdhuy clairement a nos yeux, Pource qu'on n'y peut veoir que du corps la figure, Non l'esprit admire pour chef d'oeuvre des cieux.*“). Srov. BOURGEOIS, *Hebammen-Buch*, s. 12.

¹⁹⁹ Např. když Justina mluví o tom, že z boží vůle a přikázání je nutné podstupovat bolesti a nebezpečí porodu a že se jim proto nelze vyhnout. „*Und also gehets auch offers denen Frauen/die eine zu grosse Hoffnung auff berühmte und erfahrene Weh-Mütter setzten/und meinen/sie wollen durch diese/Kinder ohne Schmerzen bekommen/oder auff's wenigste weniger Schmerzen/glückliche Geburten und gesunde Kinder haben. Geschiehet es nun nicht/so wird die Schuld auff die Weh-Mutter geleet. Es ist mir selbst bey meiner vielen Mühe und grossem Fleiß also begegnet.*“ Z této pasáže vyplývá, že Justina nezřídka čelila obvinění rodiček, avšak jaksi „mimoděk“ čtenáři také sděluje, že se počítá mezi slavné a zkušené porodní báby. Srov. SIEGEMUND, s. 16.

Titiiu nevinu.²⁰⁰ Právě tato univerzitní potvrzení lze vnímat jako jeden z dalších projevů autorčina sebevědomí a autority na poli porodnictví. Akademičtí učenci totiž nedávají zapravdu jednomu ze svého středu, městskému lékaři, ale porodní bábě.²⁰¹ Justinina příručka však obsahuje více dokladů o tom, že její autorka byla v průběhu své činnosti jako porodní bába vystavena nutnosti čelit soudnímu sporu ještě jednou. I tentokrát se jednalo o spor s Martinem Kergerem, městským lékařem v Lehnici.²⁰² Pře vznikla s velkou pravděpodobností z osobních pohnutek lékaře, jehož ženě Justina asistovala při porodu, který neměl příliš šťastné vyústění. Kerger obvinil porodní bábu z násilného jednání a svévolného urychlování porodního děje, jež podle něj spočívalo v příliš brzkém protržení vaku blan, vyvolání odtoku plodové vody a následném obrácení dítěte, které pak do porodních cest sestupovalo nohama napřed.²⁰³ Byl přesvědčen o tom, že porod by měl probíhat přirozeně, tedy že porodní

²⁰⁰ Oboje je součástí osmé kapitoly nesoucí název *Von Hauß-Mitteln*, která je celkově koncipovaná jako ospravedlnění toho, že porodní báby v případě nutnosti, kdy není k dispozici lékař, jemuž taková činnost správně přísluší, podávají rodičím ženám různé „domácí prostředky“. Srov. Tamtéž, s. 184–204.

²⁰¹ Musíme však mít na vědomí, že univerzity v této době nepředstavují v oblasti porodnictví žádnou autoritu. Počátky etablování porodnických kurzů na akademické půdě spadají až do doby o čtyřicet až šedesát let později, univerzitně vzdělaní lékaři v německojazyčných oblastech v době vydání Justinina díla nemají s pomocí u porodu téměř žádné praktické zkušenosti a figurují pouze jako dohlížitelé nad porodními bábami. Dobrozdání univerzit je proto třeba vnímat jako vyjádření učených kruhů, které v hierarchii raně novověké medicíny stojí nejvýše.

²⁰² Spor probíhal od září 1680. Případem se podrobně zabývá Waltraud PULZ, *Gewaltsame Hilfe? Die Arbeit der Hebamme im Spiegel eines Gerichtskonflikts (1680–1685)*, in: Schlumbohm – Duden – Gélis – Veit (Hrsg.), *Rituale der Geburt*, s. 68–83.

²⁰³ Zatímco dnešní porodnictví používá pouze tři označení polohy plodu při porodu (poloha podélná hlavičkou, poloha podélná koncem pánevním a poloha šikmá nebo příčná), operují raně novověké porodnické příručky s klasifikací na základě části těla, kterou dítě do porodních cest vstupovalo, nebo jejich kombinace.

bába by měla čekat a nechat přírodu vykonat své dílo.²⁰⁴ Justina se před soudem musela hájit a prokázat, že její jednání nebylo násilné. Rozhodla se proto požádat ženy, kterým asistovala při porodu, aby před soudem vypovídaly o svých dojmech z její pomoci a vnímání jejích zásahů. Výpovědi deseti žen pak zakomponovala do své porodnické příručky.²⁰⁵ Ze všech soudních protokolů jasně vyplývá, že rodičky, jimž byla Justinina skvělá profesní pověst známa již předem, usilovaly o to, aby jim v jejich těžké hodině asistovala právě ona. Ačkoliv zažily komplikovaný a nepochybně velmi bolestivý porod,²⁰⁶ při němž muselo být dítě obráceno a nezřídka se narodilo mrtvé, vyhledávají Justininu pomoc i při dalších porodech. Použitím těchto svědeckých výpovědí ve své porodnické příručce autorka na konkrétních případech (jež mají navíc právní váhu) demonstruje své schopnosti a výjimečnost, jež jsou opět založeny na zkušenosti. Zkušenost a sebevědomí jdou ruku v ruce.

²⁰⁴ Zdá se, že Kerger příliš lpí na představě o léčivé síle přírody a nezhledňuje specifika jednotlivých případů. Justina ovšem volí postup případ od případu, ne vždy je podle jejího uvážení dobré spoléhat na přírodu. Zatímco lékař s teoretickými znalostmi na poli porodnictví se přiklání k stále jednotnému schématu průběhu porodu (vyčkávání a zdůrazňování přirozeného děje bez vnějších zásahů), dokáže zkušená porodní bába posoudit každý případ individuálně a rozhodnout se pro nejlepší postup.

²⁰⁵ Výpovědi jsou obsaženy v sedmé kapitole s názvem *Von dem Wassersprengen*, srov. SIEGEMUND, s. 150–180. Bezprostředně tak předcházejí kapitole o použití léků a domácích prostředků, v níž je vylíčen druhý spor s Martinem Kergerem. Samotné výpovědi svědkyň, které jsou součástí soudních protokolů uložených v lehnickém městském archivu a jež Justina neupravené převzala do svého spisu, dnes představují jednu z mála možností, jak nahlédnout do myslí samotných rodiček, jejich pocitů a vnímání pomoci porodní báby. Srov. PULZ, *Gewaltsame Hilfe?*.

²⁰⁶ Obracení dítěte bez podání anestetik, která se začala používat až od poloviny 19. století, muselo být velmi bolestivé. Srov. METZ-BECKER, *Von der „Weiberkunst“ zur Kunsthilfe*, s. 142.

Popsané konflikty ukazují, že Justina nebyla porodní bába, která by snadno a bez boje přijímala porodnickou autoritu lékaře „jen“ proto, že byl jejím nadřízeným. Začlenění jejich popisu do porodnické příručky naopak dokresluje Justinin sebevědomý postoj. Tak, jako se v textu vymezuje vůči většině porodních bab, jež považuje za špatné a nevědomé,²⁰⁷ zaujímá odstup také k učencům, kterými jsou myšleni právě univerzitně vzdělaní lékaři disponující pouze teoretickými znalostmi. Již v předmluvě upozorňuje:

*„Gelahrte Dinge gehören für die Gelahrte [...] Dafern nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben/will ich mich gerne weisen lassen/und sollte eines und das ander noch besser müssen erkläret werden/auch allzeit dazu willig mich stellen/so weit/als ich aus dem Begrieff und der Erfahrung davon reden kan.“*²⁰⁸

Svůj postoj, který je založen na skálopevném přesvědčení o nadřazenosti praxe a zkušenosti nad teorií, pak ještě jednou podtrhne v reakci na Christininu otázku, zda je možné zachránit rodičku za použití háku v případě, že si bába není jista tím, že dítě je již mrtvé, či zda by se z takového postupu měla zodpovídat. Literární Justina takto nastavenou výměnu přeruší slovy:

²⁰⁷ Také s nimi podle všeho vedla ne jeden spor. Odkazuje na ně v páté kapitole pojednávající o použití háku na vyndání mrtvého dítěte: *„Ich kan auch mit Wahrheit sagen/daß mir keine Geburt so schwer gefallen/auch unter allen Geburtenni cht so viel Frauen verlieren dörrffen/als bey diesen/wenn ich zu langsam zu Hülffe bin geruffen worden. Denn weil die Kinder recht gestanden/so haben allemahl die Wehe-Mütter wider mich gestritten/daß die Kinder könten gebohren werdn/auch wol noch lebeten. Zwischen solchem Streiten sind die Frauen bis zum Tode ohne Hülffe geblieben.“* SIEGEMUND, s. 78–79. Takto popsáný spor neodpovídá běžným literárním topoi, které ostatně používá i Justina, proto se lze domnívat, že se může jednat o vylíčení reálných situací.

²⁰⁸ Tamtéž, předmluva, III. oddíl, nepag.

„Diese Frage ist vor mich zu hoch/und gehöret den Gelehrten zu/darauf zu antworten.“

Dává tak jasně najevo, že filozofování o určitých tématech je pro praktičku zcela zbytečné, neboť je v krizových chvílích třeba jednat.²⁰⁹

Poslední velký spor, který Justina vedla se zástupci lékařského povolání, se odehrál v době, kdy již byl spis *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter* vydán. Konflikt byl založen na kontroverzi vycházející právě z tohoto díla. Roku 1692 na něj reagoval doktor Andreas Petermann působící na univerzitě v Lipsku jako profesor anatomie a chirurgie nejprve *Corollariem*²¹⁰ a poté spisem *Gründliche Deduction vieler Handgriffe*.²¹¹ V něm označil některé postupy braniborské dvorní porodní báby za nesmyslné a dokonce nebezpečné. V reakci na obvinění vznesená Petermannem Justina neváhala kontaktovat univerzitu ve Frankfurtu nad Odrou²¹² a chopit se opět pera, aby sepsala svou obhajobu a taktéž ji

²⁰⁹ Lynne Tatlock v této souvislosti upozorňuje na to, že Justininou příručkou prostupuje postoj, který zastává v případě ohrožení života rodičky. Justina je ochotna ztratit dítě, ale za každou cenu se snaží zachránit matku. Podle Lynne Tatlock se v tomto názoru odráží protestantský náhled na spásu dětí zemřelých bez křtu. Zatímco u katolíků je dítě třeba zachránit za každou cenu, aby mohlo být pokřtěno, čemuž může za oběť padnout matka, protestanti jsou přesvědčeni, že dítě může být spaseno i bez křtu, a proto je život matky, jež může porodit další potomky, důležitější. Srov. TATLOCK, *Speculum Feminarum*, s. 756–757.

²¹⁰ Přídatkem ke svým přednáškám.

²¹¹ Andreas PETERMANN, *Gründliche Deduction vieler Hand-Griffe, die in dem Buche Die Chur- Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter genannt...*, Cölln an der Spree 1692.

²¹² Petermann se totiž ve svém *Corollariu* údajně o této univerzitě nechvalně vyjádřil, neboť Justininu knihu doporučila k vydání. Srov. *Der Medicinischen Facultät Auff der Churfürstl. Brandenb. Universität Zu Franckfurt an der Oder Völlige INFORMATION*, nepag.

vydala tiskem.²¹³ Justinina literární obrana se opět nese v duchu přesvědčení, že praxe je nadřazena teorii. Ptá se svého odpůrce, z čeho usuzuje, že některé její zákroky jsou čistou spekulací, a odkud ví, že jsou v praxi neproveditelné. Znovu pak prezentuje svou dlouholetou praxi a konstatuje:

*„Und ist ja hierinn einer erfahrenen Weh-Mutter/die täglich diese Handgriffe oder vielmehr Angriffe übet/mehr zu glauben als einem Medico, dem diese Handgriffe nicht vor/sondern in der Gebuhrt/und zwar bey der Gefahr angemuthet werden.“*²¹⁴

Autorka ukazuje, že je znalá vedení literární kontroverze a je tedy schopna se kromě žánru katechismu pohybovat také v žánru polemiky – její spis je psán velmi systematicky a je přehledně strukturován. Bere jednu Petermannovu výtku za druhou v přesném pořadí, v jakém je jejich autor zapsal, parafrázuje je a postupně je uvádí na pravou míru. Navíc demonstruje, jak účelově lékař s jejím textem pracoval a jakým způsobem vytváří oporu pro své argumenty. Jedním z jeho hlavních prostředků je nejasné rozlišování dvou základních termínů, s nimiž Justina ve své příručce operuje, termínů *Angriff* a *Handgriff* (k jejich významu se ještě vrátíme). Justina tak svého soka neváhá podrobit výčitce, že její text buď

²¹³ Srov. SIEGEMUND, *Wider Herrn D. Andreæ Peterman*. Stejně jako Petermannův spis *Gründliche Deduction* byla i Justinina odpověď zakomponována do vydání Justininy porodnické příručky z roku 1723.

²¹⁴ Tamtéž, s. 9.

nepochopil, nebo špatně vykládá.²¹⁵ Není zcela jasné, proč se Petermann do kontroverze s braniborskou dvorní porodní bábou pustil.²¹⁶ Přestřelka ovšem přesvědčivě dokazuje, že Justina pro obranu vlastní autority a její opětovnou demonstraci neváhala znovu vstoupit do literárního světa univerzitních učenců a vzdorovat jejich pokusům o uruzpaci převahy na poli porodnictví.

Justina Siegemund založila svou porodnickou příručku a „výuku“ porodních bab na dvou základních úkonech, kterými jsou *Angriff* a *Handgriff* (na rozdíl od Petermanna je používá velmi jasně a důsledně je rozlišuje). Alfou a omegou dovedností porodní báby podle Justiny musí být schopnost dokonale ovládnout znalost změn děložního hrdla a rozpoznat z nich vše potřebné. Termínem *Angriff* označuje postup, kdy porodní bába dvěma prsty ohmatává děložní hrdlo a zjišťuje, k jakým změnám na něm došlo. Zároveň se *Angriff* používá při určování polohy, v níž dítě sestupuje do porodních cest, aby mohla bába provést veškerá další potřebná opatření. S pomocí tohoto „vaginálního vyšetření“ musela být bába schopna stanovit, zda se tělo rodičky již skutečně připravuje na porod a zda nastávající matka opravdu pocítuje porodní bolesti nebo zda

²¹⁵ „Gnug ist es/daß man hieraufß urtheilen kan/wie ungründlich auch hier die Deduction sey/in dem eines in das ander gezogen/und mein Unterricht entweder nicht recht verstanden/oder übel gedeutet wird.“ Tamtéž, s. 25.

²¹⁶ Srov. PULZ, „Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben“, s. 106–116. Justina ve své obraně upozorňuje na to, že Petermann je lékařem již dvacet let a za tu dobu pomohl na svět devadesáti dětem: „Ich wil hier seiner Capacität nicht zu nahe geredet haben/in dem er über 20. Jahr hoch graduirter Doctor, und neunzig Kinder theils lebendig/theils todt genommen/wie er §. 4. anbringet.“ SIEGEMUND, *Wider Herrn D. Andreæ Peterman*, s. 7. Můžeme se domnívat, že Petermannova sice nikterak velká praxe, která ovšem mohla být větší než praxe jeho kolegů z univerzity, mu zavdala podnět k domněnkám o vlastní porodnické autoritě a o právu korekce názorů porodní báby.

se jedná jen o tzv. poslíčky. K tomuto základu Justina přidává manévr zvaný *Handgriff* a používaný při komplikacích či těžkých porodech, kdy je nutné dítě obrátit, aby bylo poroditelné. Bába musí vsunout celou ruku do dělohy a pokusit se změnit polohu dítěte. Speciální případ pak představuje chvat zvaný *gedoppelter Handgriff*, při němž se dítě do polohy nohama napřed obrací za pomoci „vodících“ hůlek (*Wendestäbchen*). Porodnická historiografie tento manévr Justině přisoudila jako její vynález. Vzhledem k tomu, že před ní o svých postupech nezanechala písemnou zmínku žádná porodní bába, je těžké stanovit, zda se skutečně jednalo o Justininu inovaci či o postup, který byl mezi bábami známý.²¹⁷

Již z této charakteristiky základů Justinina know-how je patrné, jaký význam v práci porodních bab přikládala hmatu. Jak jsme již ukázali, nedisponovaly porodní báby na konci 17. století znalostmi anatomie a fyziologie porodu, jejich vědomosti pocházely částečně z prožitků vlastních porodů, ale především z praxe, kdy hmatem zjišťovaly vše

²¹⁷ Pro lepší představu o tomto manévru srov. Willibald PSCHYREMBEL, *Praktische Geburtshilfe für Studierende und Ärzte*, Berlin 1953, s. 405: „Der sehr bemerkenswerte Grundgedanke dieses heute noch sehr wichtigen Handgriffs ist folgender: Die Ausführung, auch jeder schwierigen Wendung wird dadurch stets erreicht, daß man nicht, wie bisher, nur mit einer Hand, sondern jetzt mit zwei Händen im Innern des Uterus arbeitet, um den Kopf in den Fundus zu bekommen. Denn das ist nämlich in sehr vielen Fällen der Grund, weshalb die Wendung nicht „geht“; deswegen nicht, weil die äußere Hand nicht imstande war, den Kopf beweglich zu machen und in den Fundus zu bringen. Die bisher innere Hand bleibt an den Füßen, während die andere (vorher äußere) Hand jetzt von innen her den Kopf funduswärts schiebt, wodurch die Wendung gelingen muß. Der Sinn des Handgriffs besteht also darin, die bisher außen arbeitende Hand, die „äußere“ Hand, auch mit in den Uterus einzuführen, mit der Aufgabe, den Kopf von innen her beweglich zu machen. Da aber zwei Hände praktisch nicht in den Uterus hinein können, wird die eine innere Hand, und zwar die, die an den Füßen zog, durch eine an dem Fuß bzw. den Füße befestigte und nach außen herausgeleitete Wendungsschlinge ersetzt: an ihr zieht diese vorher innere Hand, wodurch sie gewissermaßen zu einer „indirekten“ inneren Hand wird.“

potřebné. Ačkoliv tedy Justina v určitých pasážích upozorňuje na znalosti, které získala z knih, ukazuje charakter jejích vědomostí zachycených v její porodnické příručce převahu zkušenosti založené na hmatovém vjemu. Proto není schopna některé úkony popsat a Christině vysvětluje, že má zatím příliš malou praxi na to, aby pochopila, co jí její učitelka vlastně sděluje. Právě tyto pasáže dokumentují, jak těžké muselo být zpísemnění hmatové zkušenosti.²¹⁸ Hmat je představen jako bábín zrak, bez něho je slepá:

„Item einer rechten Wehe-Mutter zeigt der Angriff alle Gefahr an/die bey einer Geburt vorgehen kan. Wird ihr aber der Angriff verboten/so sitzt sie blind dabey [...]“²¹⁹

Nejmarkantněji se literární Justina ve prospěch hmatu vyslovuje ve chvíli, kdy se jí Christina ptá, proč nepoužívá speculum (vaginální zrcadlo). Justina v tuto chvíli Christinu odkazuje do příslušných mezí s upozorněním na velkou bolest, kterou tento nástroj rodičkám způsobuje. Zároveň ale tvrdí, že takovou pomoc díky své zkušenosti nepotřebuje:

„[...] da hatte ich dieser Hülffe/oder vielmehr doppelten Marter nicht mehr nöthig/denn durch die viele Übung war meine Hand und Finger/sammt der genauen Untersuchung in die natürliche Fühlung oder Erkenntniß

²¹⁸ „Es ist ihnen [rodičkám] wol etwas zu helfen/ich weiß es dir aber/wegen deiner noch Unerfahrenheit/nicht zum Verstande zu bringen/es möchte mehr schädlich als nützlich seyn.“ SIEGEMUND, s. 7; „Dieses aber weiß ich dich nicht zu lehren/wo es die Vernunft dir nicht selber geben wird/weil es schwer ist/in dem weichen Leibe die Nachgeburt zu erkennen. [...] Nach vieler Übung wirst du viel erfahren/wie mir geschehen/daß ich dabey dem höchsten Gott zu dancken Ursach habe.“ Tamtéž, s. 115.

²¹⁹ Tamtéž, s. 217.

*gekommen/daß ich so genaue fühlen und unterscheiden konte/alß wenn ich es vor meinen Augen sehelin was vor einer Stellung das Kind lieget.*²²⁰

Jinak řečeno je to nástroj, který je určen k dívání se, ten ovšem dobrá a zkušená bába nepotřebuje, protože „vidí“ díky hmatu.²²¹ Také další instrumentarium, s nímž Justina pracuje (na mysli má především hák na vytažení mrtvého dítěte), je prezentováno jako druhotné a jako něco, čeho není třeba, pokud je Justina včas zavolána. Pomocí svých zkušených obrátů a postupů je totiž schopna předcházet extrémním situacím. To se ovšem v žádném případě nevyklučuje s obrazem, který o sobě autorka vytváří, neboť se ukazuje jako velmi schopná v práci s nástroji, dokonce schopnější než ranhojiči a chirurgové.²²²

Protože znalosti porodních bab vycházely z hmatu, používá Justina při vysvětlování důvodů pro některé jevy nebo proti používání některých postupů kód založený na jednoduchých a snadno pochopitelných

²²⁰ Tamtéž, s. 105.

²²¹ Takové nástroje jsou vhodné především pro lékaře a chirurgy, kteří jsou díky pitvám zvyklí vnímat lidské tělo zrakem. Navíc v této době ještě není zcela obvyklé, aby chirurgové (a ještě v menší míře lékaři) prováděli vaginální vyšetření. Smějí se tedy jen dívat, ale nesaňají. Srov. TATLOCK, *Speculum Feminarum*, s. 758–759.

²²² Literární Justina například popisuje příběh, kdy se u porodu sešla s francouzským ranhojičem, který se chlubil, že nemusí použít nástroje, protože postačí jeho ruka. Když se mu to ovšem nepodařilo, podal Justině hák se slovy: „Weil ihr euers Haakens besser gewohnt sey/dals ich.“ Autorka se pak táže: „War nun seine Wissenschaft hierbey was anders/dals die meine.“ SIEGEMUND, s. 85. Dalším příkladem Justininy převahy při práci s nástroji, tentokrát nad lékaři, je její postup v případě, kdy se placenta uvolní dříve, než by měla, a vstupuje do porodních cest před dítětem. Autorka uvádí příběh, kdy se jí podařilo takto komplikovanou situaci vyřešit s pomocí jehlice do vlasů: „Dennoch schlug ich dieses Mittel den Hn. Doctor vor [...] Die Hn. Doctores beschlossen/ich solte das thun. So bald es geschehen/gieng das gewöhnliche Kinder-Wasser fort/und das Kind/weil es recht zur Geburt stand/drang mit dem Kopfe ein [...] daß ich bald eine glückliche Geburt hoffete.“ Tamtéž, s. 112.

příměrech z běžného života. Tak například pro předvedení složitosti obracení dítěte v děloze ho přirovnává k obrácení člověka v mokré košili,²²³ nesmyslnost přehazování ženy přes stůl a zaujímání jiných krkolomných poloh, aby se na základě toho dítě obrátilo samo, demonstruje na příměru pytle a v něm uvázaného kusu masa.²²⁴

Ačkoliv je patrné, že Justina ve své porodnické příručce zachytila své znalosti založené na hmatu a že hmatový vjem je pro ni klíčový, doplnila text o názorné mědiryty. Kromě dvou, které pocházejí z díla Reiniera de Graafa a znázorňují polohu plodu v děloze a ženské vnitřní pohlavní orgány, zachycují případy, s nimiž se ve své praxi setkala. Justina pomocí těchto mědirytů detailně vysvětluje, jak v dané situaci postupovala, pro větší názornost je do mnoha z nich zakomponována ruka (či ruce) porodní báby a případně i provázek či „vodící“ hůlky. V souvislosti s vyobrazeními Justina často používá metaforiku světla: *„Die Kupfer geben mir gleichsam das Licht in die Augen/und den Verstand in die Hände.“*²²⁵ Je zajímavé, že autorka vzešla z ženské porodnické tradice

²²³ *„Das Kind lieget in der Mutter wie in einem nassen Tuche/das dem Kinde an dem Leibe anklebet. So dencke doch: wenn ich ein naß Hembde/daß es zugleich über dem Kopff wäre/anhätte/und du soltest mich aus dem Hembde heraus ziehen. Ich wil es verkehrt zeigen: das Hembde mir abzuziehen wäre wohl möglich/mich aber aus dem Hembde zu ziehen/ist zwar möglich aber schwer. Aber noch schwerer/wenn ich solte und müßte darinnen umgekehret werden.“* Tamtéž, s. 52.

²²⁴ *„Darum ist das Stürtzen eine blinde Sache/und kommet von unvernünfftigen Leuten her/aus blosser Meinung/weil die Frau überstürtzet wird/so solle sich das Kind auch überstürtzen/sie verstehen aber nicht/daß das Kind so feste steckt. Stecke ein Stücke Fleisch in einen Sack/binde ihn feste zu/überstürtze hernach den Sack/so lange du wilt/alsdann binde ihn wieder auf/so wirst du das Fleisch wol finden/wie es eingebunden worden/wenn auch der Sack hundert mahl überworfen wäre.“* Tamtéž, s. 208.

²²⁵ Tamtéž, s. 93.

zdánlivě přesouvá důraz z upozornění na důležitost hmatových vjemů²²⁶ na mědiryty, jež podávají vizuální informace a neslučují se s taktilním vnímáním. Lze se domnívat, že využití vyobrazení je jednou z Justininých strategií, jak být jako autorita přijímána v mužském literárním porodnickém diskurzu. Porodnické příručky již od dob první z nich, Rösslinova spisu *Der Swangern Frauen vnd hebammen Rosegarten*, pracují s vyobrazeními různých poloh, v nichž dítě vstupuje do porodních cest,²²⁷ jedná se tedy o jednu z relativně běžných součástí porodnické literatury. Připomeňme ještě jednou příběh prvního případu literární Justiny, v němž bezmocná porodní bába hledá v knihách prakticky nezkušené Justiny znázornění konkrétního případu, který mají před sebou, a pokusme se poodkrýt sdělení, které je v něm zakódováno. Autorka zde sama sebe prezentuje jako teoretičku, jež porodnictví studovala z knih (legitimizační strategie), jež ovšem při první příležitosti přiložit „ruku k dílu“ hmatem cítí, jak dítě v porodních cestách stojí, a nedbá báby, která se ve své neznalosti pokouší spolehnout na zrakový vjem. To, co zde Justina ve

²²⁶ „Christ. Wie kan ich Achtung drauff geben/es ist ja im Verborgenen/ich kan es nicht sehen. Just. Du kanst es freilich nicht sehen/aber du kansts im Angriffe haben.“ Tamtéž, s. 22.

²²⁷ Jen málo z nich však pro větší názornost používá ruce báby či porodníka. Jsou to většinou díla vzniklá ke konci 17. století a později. Kromě Justiny Siegemund nalezneme vyobrazení rukou také v německojazyčných přírukách Barbary Wiedemann (1735), Cosmea Viardela (1676), velmi sporadicky u Christopha Völtera (1687) či ve spise Johanna Ehrenfrieda THEBESIA, *Hebammenkunst*, Hirschberg und Liegnitz 1756. HAB, sign. M: Mr 248. Vyobrazení bábinih rukou pak obsahují také příručky Marguerite du Tertre (1710) a *Abrégé de l'art des accouchements* Madame du Coudray z roku 1759 (mědiryty v tomto spisu jsou dokonce kolorované).

svém prvním úspěchu oslavuje, není knižní vědění, ale hmat a potažmo zkušenost.²²⁸

Domněnku, že Justina vyobrazení vnímá jako médium přenášející druhotnou informaci, můžeme podpořit také odkazem na charakter mědirytů. Dva z nich přeжатé z de Graafova díla odpovídají tomu, co lékař viděl při pitvě: dítě v děloze, která se jeví jako malý prostor uprostřed tkáně, leží ve skrčené poloze a je zjevné, že místa v děloze není mnoho. Děloha navíc na vyobrazení zaujímá ústřední postavení, torzo ženského těla je zobrazeno jen v náznacích.²²⁹ Ostatní mědiryty, jež mají demonstrovat Justininy reálné případy a jejich zvládnutí, se ovšem nesou v duchu velmi tradičního zpodobnění, jež odpovídá starším porodnickým příručkám: děloha je znázorněna jako baňatý džbán otočený dnem vzhůru, v němž se ve velkém volném prostoru vznáší dítě v různých polohách. Je patrné, že autorčiny znalosti neměly vizuální charakter, vyobrazení pouze reprodukuje starší předlohy.

Významný rys, který charakterizuje porodnickou příručku Justiny Siegemund, je její schopnost empatie a vcítění se do rodičky. Ačkoliv sama na vlastním těle nepoznala bolest a pocity spojené s porodem, dokazují

²²⁸ Literární Justina ještě dodává, že tehdy nevěděla, co udělala a jak, ale dnes po dlouholeté zkušenosti už to ví. Srov. Tamtéž, s. 38.

²²⁹ Jedná se o nový způsob zobrazování těhotného ženského těla, který odráží nastupující trend v mužském porodnictví plně se rozvíjející v 18. století. Rodička jako subjekt v něm ztrácí postavení, její tělo je fragmentováno a veškerá pozornost se zaměřuje na těhotnou dělohu. Srov. METZ-BECKER, *Von der „Weiberkunst“ zur Kusnthilfe*, s. 144. Ve starším období byla většinou zobrazována celá ženská postava s podbříškem rozevřeným na způsob rozvité květiny, uprostřed které „sedí“ dítě. Srov. např. RUF, *Ein schön lustig Trostbüchle*; VIARDEL, *Anmerckungen von der weiblichen Geburt* ad.

pasáže v jejím spise, že díky dlouholeté praxi a zkušenosti si uvědomovala strach a bolest rodičích žen a dokázala s nimi pracovat. Sama sice reprodukuje literární topos o násilnické až brutální porodní bábě, ovšem jistě i s ohledem na několik let se táhnoucí spory, které během své aktivní činnosti musela vést, a obvinění z násilí na rodičkách vznesené lehnickým lékařem Martinem Kergerem se jejím textem od začátku až do konce jako červená nit line zdůrazňování opatrnosti (*Vorsichtigkeit*) a jemnosti (adverbium *gelinde*) při zacházení s rodičkou. Při popisech těžkých porodů literární Justina zmiňuje, jak moc bolestivé jsou pro rodičku či těžké pro dítě. Zvláštní případ pro ni představuje práce s nástroji. Když líčí používání háku, nezapomene zdůraznit své schopnosti a upozornit, že by nejspíše byla schopna dítě vyndat i bez nástroje, kdyby byla zavolána včas, ale tuto pózu spojí s nastíněním bolesti, kterou instrumenty rodiče způsobují.²³⁰ Nejen ve svědeckých výpovědích k lehnickému případu, na něž jsme již upozorňovali, ale i v příkladech, které literární (a potažmo skutečná) Justina uvádí ze své praxe, se zrcadlí individuální přístup ke každé rodičce:

„Weil ich dieses wahrgenommen/so hab ich solchen Frauen mehr zugeredet/und mehr Hertze eingesprochen/als andern/und habe sie auch mehr mit dem Angriffe in acht genommen/als andere. [...] Als habe ich ihr/so bald ich gefühlet/daß sich die Wehen anfangen wollen/auf solche Weise zugesprochen: Mein liebes Kind/fürchtet euch nur nicht vor den Wehen/und erschreckt nicht/haltet euch so harte und getrost als ihr immer könnet/und laßet den Muth und die gute

²³⁰ „Denn wo das harte Eisen lieget/kann meine gelinde Hand liegen/die dergleichen Schmerzen nicht verursachen kan.“ SIEGEMUND, s. 106.

*Hoffnung nur nicht fallen/ich versichere euch/es wird mit Gottes Hülffe besser gehen/als ihr gedencket! haltet euch mit den Händen nur feste an/daß ihr nicht so zittern dürfft/es gehet gleich wieder über. Jhr werdet sehen/daß euch der liebe Gott bald helfen wird. Wie bald ist ein Wehe vorbey? Wer wolte seinen Muth sobald sincken lassen/denn hier ist Gottes Hülffe gleich da.*²³¹

Justina zde z pozice starší a zkušenější ženy pro rodičku používá oslovení *mein liebes Kind* evokující starostlivou matku utěšující své dítě a odkazující na boží pomoc, jež ji nenechá trpět bolestmi dlouho. Jak ukážeme na srovnání s porodnickými příručkami dalších píšicích porodních bab a texty sepsanými lékaři a chirurgy, je právě přístup k rodičce jedním z významných rysů, kterými se od sebe odlišují.

První část Justininy porodnické příručky je, jak už víme, koncipována jako dialogicky vedená výuka zpočátku málo zdatné Christiny velmi zkušenou Justinou. Poučení, které žačka od své učitelky získává, má nejen formu návodu, ale také konkrétního zhmotnění v podobě vylíčení Justininých případů. V těchto příbězích se braniborská dvorní porodní bába (i její alter ego) stylizuje do jedinečné osoby, jež vzdoruje nešvarům a chybám špatných porodních bab, napravuje je a je ve scénách často jedinou aktivní činitelkou, která zachrání situaci. Do společenství porodních bab ji přivede pouze potřeba semknout se proti nařčení lékařů (jak to vidíme u případu sporu mezi Semproniem a Titií). Zároveň se ovšem vymezuje i proti učeným lékařům (učené otázky patří učeným lidem) i řemeslným chirurgům (její převaha nad francouzským

²³¹ Tamtéž, s. 135–136.

ranhojičem) a stává se tak solitérkou stojící mimo obě skupiny. Je osobností, jež je díky své obrovské zkušenosti umožněné božím povoláním porodnickou autoritou, jejímiž radami se báby musí řídit, aby mohly být nazývány dobrými a šikovnými.

6.2 „[...] daß ich auch endlich noch zur Belohnung einen guten Nahmen werde davon tragen.“ Anna Elisabeth Horenburg jako pokračovatelka Justiny Siegemund?

Další německou píšící porodní bábou byla Anna Elisabeth Horenburg (1640?–1718), jejíž porodnická příručka vyšla v Hannoveru a Wolfenbüttelu roku 1700 pod názvem *Wohlmeynender und nöhtiger Unterricht der Heeb-Ammen*.²³²

Také v jejím případě můžeme částečně zrekonstruovat její životní příběh, neboť ho ve zkrácené podobě zaměřené na to, jak se dostala k úřadu porodní báby a co ji vedlo k vydání spisu, vylíčila v předmluvě svého díla. Anna začíná představením své rodiny. Jejím otcem byl

²³² Celý název zní *Wohlmeynender und nöhtiger Unterricht der Heeb-Ammen/So wohl in natürlichen und glücklichen/als auch in unnatürlichen/unglücklichen/schweren und unrechtstehenden Geburten/In einer Einfältigen und kurtzen Unterredung einer Wehe-Mutter und ihrer Schwester/vorgestellt/Wie Nemlich eine Christliche Wehe-Mutter sich bey Kreysenden Frauen in natürlichen und glücklichen Geburten/und in übelgewandten/durch Göttlichen Beystand und geschickten Handgriffen zu vehalten habe. Alles Durch vieljährige Erfahruge selbst gelernet/und Gott zu Ehren/dem Neben-Christen zu Nutz/auff Begehren vieler vornehmen Persohnen in zwey Theile abgefasset/Nebst einer Vorrede und Bericht/wie sich eine Wehe-Mutter zu Zeiten der Noht-Tauffe bedienen könne/zum Druck befördert/Von Anna Elisabeth Horenburgen/gebohrnen Gùlden-Appfeln/aus Wolfenbüttel/der löblichen Stadt Braunschweig geschwohrnen Wehe-Mutter. Citát v názvu podkapitoly pochází z nepaginované předmluvy.*

Nicolaus Gülden-Apfel, vojenský chirurg (felčar) pocházející z Čech a působící ve Wolfenbüttelu. Po jeho smrti byla v osmi letech poslána na výchovu k urozené paní von Werden, kde se šest let učila šít a vyšívat. Odtud se dostala na dvůr knížat z Anhaltu v Plötzkau, kde se zdržovala celkem čtyři roky. Po tuto dobu asistovala kněžně z Anhaltu při jejím dobročinném počínání vůči nemocným, kteří si k ní chodili pro radu. Anninou povinností bylo zjišťovat od nich, co jim chybí. Když Anna viděla, jak kněžna lidem pomáhá, rozhodla se, že by o lékařství chtěla vědět víc. A protože se nejvíce setkávala s těhotnými a její paní měla v knihovně několik porodnických příruček, začala studovat právě tyto knihy. Poté odešla ode dvora a provdala se za vojáka (kaprála) Hanse Christopha Horenburga, s nímž se vydala do světa. Ve Vestfálsku pak zažila svůj iniciační případ: s manželovou pomocí asistuje při porodu opilé hospodské. Ačkoliv v této době ještě nemá žádné děti ani praxi, podařilo se jí s boží pomocí a znalostmi nabytými z knih dosáhnout šťastného průběhu porodu. Postupně pak získává praxi, kterou kombinuje s knižním věděním a poučuje porodní báby, jak správně obracet dítě, což vzbuzuje jejich nelibost, neboť je příliš mladá. S manželem se poté usazují v Eisleben, kde při porodech pomáhá svým susedkám tak dobře, až se její reputace donese k lékaři, který ji přemlouvá, aby se stala přísežnou bábou. V té době má Anna již osm dětí. Po několika letech ji přemohou povinnosti porodní báby a těžkosti tohoto života a přestane vykonávat svůj úřad. Božím zásahem se ovšem do úřadu opět vrací a odchází do

Braunschweigu, kde se na radu své matky a sester, které zde žijí, stává přísežnou porodní bábou a tou chce zůstat až do smrti.²³³

Jak je patrné z autorčina podání vlastního životopisu, podobá se Anna v mnohém své starší kolegyni Justině Siegemund. Hlavním shodným rysem, který je pro běžné porodní báby v tomto období spíše netypický, je její plná gramotnost, jež jí umožňuje nejen studovat knihy v knížecí knihovně, ale především sepsat vlastní spis. Anna se tedy stejně jako Justina prezetuje jako autodidaktička,²³⁴ jejíž know-how stojí na solidních teoretických základech. Demonstraci síly knižního vědění je v Annině spise věnováno sice méně prostoru než u její předchůdkyně, nemůže být ovšem pochyb o tom, že s ním pracuje stejným způsobem a používá ho k upevnění vlastní autority na poli porodnictví. Je to právě tato kompetence, která Annu podle jejího názoru opravňuje k tomu, že poučuje ostatní porodní báby o správných postupech.²³⁵

Stejně jako Justina nemá ani Anna v době, kdy zažívá svůj první (a samozřejmě úspěšný) případ asistence u porodu, žádné děti. Upozornění na tuto skutečnost má však poněkud jinou funkci. Anna není obklopena jinými porodními bábami, které by představovaly „zkušenější“ praktičky a od nichž by mohla získat jakékoliv informace, naopak je u porodu sama

²³³ HORENBURG, předmluva, nepag.

²³⁴ Budeme-li vycházet z Annina vlastního podání životopisu, můžeme soudit, že ačkoliv pocházela z rodiny chirurga, neměla příliš mnoho času být s náplní jeho práce detailněji obeznámena, neboť její otec zemřel, když jí bylo osm let.

²³⁵ „[...] auch zu weilen/wenn ich dabey gewesen/daß es die Wehe-Mütter nicht recht gemachet/dieselben gewarnet/und ihnen die rechten Handgriffe gewiesen/weßwegen sie mich zuweilen sauer angesehen/und gemeynet/es stünde mir/als einer jungen Frauen/nicht an/alte Leute zu reformieren.“ Tamtéž, předmluva, nepag.

se svým manželem.²³⁶ Protože se ještě nestala matkou a nezažila porod na vlastním těle, jsou referenčními body, na něž se může odkazovat, porodnická literatura a boží pomoc.

Také Anna využívá k upevnění své autority legitimační strategii založenou na přesvědčení o božím vyvolení.²³⁷ Nejmarkantněji se tento postup projeví v líčení doby, kdy přechodně přestala vykonávat činnost porodní báby:

„[...] danckte deßwegen/ohngeachtet des vielen Bittens und Flehens der guten Weiber und der Obrigkeit Versprechens/von meinem Ampte ab/und gab mich wieder zur Wirthschafft in Radesleben/da mein seel. Mann zu hause war/weil mich aber Gott straffte/daß mir nach zwey Jahren das Meinige gestohlen ward/schlug ich in mich/und gedachte/ich hätte solches an dem vielen Bitten der Weiber verschuldet/und meinen Beruff so unbedachtsamer Weise verlassen/und fremder Nahrung nach gesucht.“²³⁸

Anna vnímá škodu, která se jí stala na hospodářství, jako boží trest za to, že se vzepřela jeho vůli, jež ji určila, aby se stala dobrou porodní bábou, a uškodila bližnímu tím, že mu jako taková neposloužila. Duchovní rozměr činnosti porodní báby jako povinné pomoci bližnímu v jeho nouzi je zde zjevný.

První náznaky pravdivosti Annina tvrzení o studiu porodnické literatury nalezneme již v předmluvě k jejímu spisu. Využívá totiž

²³⁶ V takové situaci je ostatně kompetentní osobou už jen díky svému pohlaví.

²³⁷ „Weil ich nun auch für meine wenige Persohn/so wunderbahrlich ohne mein Vornehmen zu dem Ampt einer Heeb-Ammen beruffen bin [...]“ Tamtéž.

²³⁸ Tamtéž.

rétorické postupy běžně se v literatuře vyskatující, tak jako jsme toho byli svědky již v případě Justiny Siegemund. Autorka operuje s toposem skromnosti a přemlouvání k vydání díla, které bylo původně určeno jen jí a jejím přítelkyním, jež se ovšem na přání mnoha ušlechtilých lidí rozhodla vydat tiskem. Na závěr uvádí, že si je vědoma nebezpečí obvinění ze strany jejich odpůrců a závistivců a zařazuje sama sebe mezi učence, jejichž spisy musely projít stejnou trnitou cestou.²³⁹ Na evidentnější důkazy o Annině přehledu po dobové porodnické literatuře ještě upozorníme při analýze samotného textu její příručky.

Již z rozšířeného názvu příručky vyplývá, že Anna Horenburg svůj spis věnovala jak případům přirozených tak nepřirozených porodů, čímž zcela odpovídá dobovému standardu. Logicky ho proto rozdělila na dvě části o přibližně stejných proporcích a zvolila oblíbenou dialogickou formu. Opět spolu (stejně jako v případě Justiny Siegemund) mluví dvě porodní báby, Anna a Margaretha. I zde máme co do činění s tzv. mluvícími jmény – Anna je autorčino alter ego, jméno její partnerky v rozhovoru je nejspíše zvoleno podle svaté Markéty.²⁴⁰ Dílo má celkový

²³⁹ „[...] demnach wird es nicht ausbleiben/daß dieses von der lasterhafften Welt weitlich durchgezogen werde/und ich deswegen wenig Danck zu gewarten habe/so achte ich doch solches nichts/und stelle mir vieler gelahrten Leute sinnreiche Schrifften vor/welche von der tadelhafften Welt/und des giftigen Neiders Stacheln nicht befreyet bleiben.“ Tamtéž. Připomeňme, že stejné literární projevy skromnosti jsou například součástí porodnických příruček Christopha Völtera a Cosmea Viardela (viz pozn. 193 a 194).

²⁴⁰ Přestože byla Anna Elisabeth Horenburg prokazatelně protestantka, jméno svaté Markéty z Antiochie, jež byla uznávána jako pomocnice při porodu, nejspíše rezonovalo nejen v katolických oblastech. Srov. PULZ, „Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben“, s. 72.

rozsah přibližně sta stran a představuje tak nejtěplejší porodnickou příručku mezi třemi analyzovanými spisy německých porodních bab.

Dialog mezi Annou a Margarethou je koncipován jako velmi svižný, sestávající z jednoduchých otázek a stručných jasných odpovědí. Anna je vzhledem ke své velké zkušenosti (pomohla na svět již 6000 dětí),²⁴¹ která z ní činí moudrou porodní bábu, Margarethou požádána, aby ji i bližního zpravila o všem, co zná, s čímž Anna bez okolků souhlasí. Obě postavy jsou načrtnuty poměrně staticky a v textu se nikterak nemění. Můžeme pouze tušit, že Margaretha se zlepšuje a díky své učitelce se stává dobrou porodní bábou, neboť text není zakončen žádnou reflexí učebního procesu, jako tomu je v případě rozhovoru mezi Justinou a Christinou.²⁴²

Autorka sama sebe i prostřednictvím svého literárního alter ega prezentuje jako ideální porodní bábu odpovídající dobovým představám ukotveným v rádech pro porodní báby i porodnických příručkách. Jako takovou ji charakterizují následující faktory: studovala porodnickou literaturu, z níž získala teoretické základy porodnictví; prošla výukou eislebenského lékaře Keulinga,²⁴³ jež její znalosti ještě upevnila; je

²⁴¹ HORENBURG, s. 4. Není bez zajímavosti, že číslo se téměř kryje s údajem o počtu dětí, kterým na svět pomohla Justina Siegemund.

²⁴² Srov. SIEGEMUND, s. 260: „*Just. Nachdem ich mit deiner Beantwortung auf meine Fragen/wohl vergnüget bin/so wünsch ich zum Beschluß/daß du durch fleißige Übung/alles dessen wohin mein treu-gemeinter Unterricht ziele/ie mehr und mehr gewißer werden/und bei deinem Beruff Gottes Allmächtigen Beystand/nechst reichen Segen genießen mögest.*“ Příručka Anny Elisabeth Horenburg je zakončena prostou odpovědí na otázku týkající se vytažení mrtvého dítěte kvůli záchraně matky.

²⁴³ V tomto bodě se obě Anny překrývají – skutečná Anna o doktoru Keulingovi a jeho roli v jejím vzdělávacím procesu mluví v předmluvě, literární Anna pak v odpovědi na první Margarethinu otázku.

přísežnou porodní bábou, to znamená, že byla přezkoušena a odpovídá představám vrchnosti; zná zásady provedení křtu z nouze;²⁴⁴ ve své porodnické praxi spolupracuje s lékaři a dbá na jejich rady; naplňuje představy o bohabojné křesťanské porodní bábě.²⁴⁵ Představuje tak pravý opak špatných a neznalých bab, proti nimž se vymezuje, a bábu, o kterou vrchnost nechce přijít.²⁴⁶ O tom, že splňuje všechny vlastnosti a požadavky na dobré a rozumné porodní báby, svědčí skutečnost, že ze své pozice učitelky informuje Margarethu o tom, jak má taková bába vypadat.²⁴⁷ Autorčinou strategií tedy není jako u Justiny ukázat svou jedinečnost prostřednictvím vymezování se vůči všem (jak bábám, tak chirurgům a lékařům), právě naopak, svou autoritu zakládá na svém obrazu coby ideální porodní báby.

Anna ve své příručce pracuje s klasickými dichotomiemi dobrá a rozumná porodní bába – špatná a nerozumná bába a jejím východiskem pro poučování Margarethy je kladný příklad. Pokud něco vysvětluje, začíná povětšinou upozorněním na to, jak to dělá rozumná bába. S výraznějšími vymezeními se vůči špatným bábám se čtenář setká až

²⁴⁴ Poučení o tom, jak má porodní bába správně postupovat v případech křtů z nouze, avizované v názvu spisu, však v něm není obsaženo.

²⁴⁵ „[...] und nachdem ich erkündiget/wie die Frucht stündel/unterrichtete mich der Herr D. Keuling/wie es anzugreifen/bahte Gott um Hülffe/und brachte das Kind glücklich zur Welt.“ HORENBURG, předmluva, nepag.

²⁴⁶ Svou činnost porodní báby přerušuje „ohnegeachtet [...] der Obrigkeit Versprechens“. Srov. tamtéž.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 4. Je pravděpodobné, že při sestavování katalogu vlastností dobré porodní báby Anna reprodukuje normy, které se jí samotné jako přísežné porodní báby týkají a s nimiž tedy musí být obeznámena. Velmi podobný výčet požadavků obsahuje např. řád pro porodní báby města Braunschweigu z roku 1686, jenž byl v platnosti v době, kdy Anna ve městě působila. Srov. *Unterricht vor die Heb-Ammen/oder Bade-Mütter In der Stadt Braunschweig/sampt deren Eyde*, Braunschweig 1686. HAB, sign. M: Gn Kapsel 52 (18).

téměř v polovině spisu, kde téma přirozených porodů přechází do tématu porodů komplikovaných. Teprve v těchto místech dostává denunziace bab větší prostor a její „pravdivost“ je podtržena zmínkami o tom, že Anna byla očitým svědkem jejich nebezpečných praktik (*leider bezeugen kan*).²⁴⁸

Z názvu spisu vyplývá, že jde o *Unterredung einer Wehe-Mutter und ihrer Schwester*.²⁴⁹ Opět je tak navozen dojem rovnocenného postavení partnerek v rozhovoru, který je přirozeně narušen tím, že Anna vystupuje jako zkušenější učitelka a autorita, k níž se Margaretha obrací pro radu. Vztah obou literárních hrdinek působí velmi harmonickým dojmem (žačka pilně poslouchá a projevuje své mentorce díky za to, že její výuka je *getreulich und offenhertzig*,²⁵⁰ učitelka je ochotna a připravena předat élévce své know-how), který je přerušen ve chvíli, kdy se Margaretha na jedné z posledních stránek zeptá podle Annina názoru hloupě a blamuje se tak:

*„Ich wil nicht hoffen/daß dieses dein rechter Ernst sey/daß du so fragest/denn wenn du meinen vorhergehenden Bericht von unrechtstehenden Geburthen wirst recht gefasset haben/so wirst du ein solches thörichtes Vornehmen nicht billigen.“*²⁵¹

²⁴⁸ HORENBURG, s. 36. Na konci textu je Anna již ochotna jmenovat konkrétní příklady ještě žijících rodiček, kterým nerozumné porodní báby neposloužily dobře: „[...] *wie mir denn gemeiniglich solches wiederfähret/da ich denn aber zu spät/wenn die unverständigen Weiber es versehen haben/und keinen Raht mehr wissen/allemahl gefordert werde/wie solches allein hie in Braunschweig/wenn es noht wäre/mit vielen Exempeln annoch lebenden Frauen erweisen kan.*“ Tamtéž, s. 88–89.

²⁴⁹ K problematice „sesterství“ porodních bab v Braunschweigu srov. LINDEMANN, *Professionals? Sisters? Rivals?*

²⁵⁰ Tamtéž, s. 46.

²⁵¹ Tamtéž, s. 85.

Jedná se o pasáže věnované pošetilému jednání bab, které se domnívají, že když budou s rodičkou provádět krkolomné kousky, změní svou polohu i dítě. Nelze se ubránit dojmu, že tato část textu přímo vychází z příručky Justiny Siegemund, a to včetně příměru s nádobou (u Justiny je řeč o pytli) a masem.²⁵² Anna od literární Justiny v tomto případě evidentně přejala také její způsob mluvení s Christinou, který je ovšem ve spisu *Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter* výrazně propracovaný, jak jsme popsali výše. V příručce Anny Elisabeth Horenburg proto působí poněkud neorganicky. Jak ukážeme později, nejedná se o jediný případ přejímání textových pasáží mezi díly píšících porodních bab. Ještě zajímavější než fakt, že empiričky od sebe navzájem přejímají celé odstavce, je skutečnost, že Anna si protiřečí, neboť Margarethě takový postup již v předchozím výkladu doporučila:

„[...] inzwischen aber die Frau von einer Seiten zur andern werffen lassen/um zu erfahren/ob sich das Kind nicht durch solche Bewegung verändern und sich geschickter wenden wolle.“²⁵³

Lze se jen domnívat, z jakého důvodu Anna Justino jasné vymezení se vůči „pověře“ panující mezi porodními bábami využila, když se sama k takovým praktikám nejspíše stavěla kladně.²⁵⁴

²⁵² Viz pozn. 224.

²⁵³ Tamtéž, s. 63.

²⁵⁴ Jedno z možných vysvětlení se zdá být prozaické. Anně se při četbě spisu Justiny Siegemund mohl tento způsob utváření autorčiny autority zalíbit natolik, že ho chtěla využít také ve svém díle.

Ačkoliv se Anna Horenburg ve svém spise zpočátku vtěluje do role báby, která své vědění čerpá z teoretických pojednání, je tím, co skutečně utváří její autoritu na poli porodnictví, její praxe a zkušenost. Právě ta legitimizuje vydání její příručky, přestože jich existuje již celá řada.²⁵⁵ Anna naplňuje dobový ideál porodní báby také tím, že se sama mnohokrát stala matkou, takže na vlastní kůži prožila těhotenství, porody a šestinedělí, její zkušenost tedy zčásti vychází z vlastních prožitků.²⁵⁶ Větší díl znalostí však zjevně pochází z její praxe, jež je založena na taktilním vnímání. Stejně jako v případě Justiny Siegemund vycházejí informace obsažené v příručce Anny Horenburg jasně z autorčiných hmatových vjemů. V textu sice nenajdeme zmínky o slepotě báby, když se rodičky nemůže dotýkat, či o tom, že hmatáním má bába věci před očima tak, jako by je viděla,²⁵⁷ projevy zcela marginální funkce zraku a převahy hmatu jsou však explicitnější než u starší z příruček. Anna pracuje s přesnými popisy toho, co lze v různých fázích vyšetření rodičky a porodu nahmatat, a volí takové formulace a příklady, aby byly dokonale srozumitelné.

²⁵⁵ „Nun ist mir nicht unbekant/daß viel herzliche Heeb-Ammen-Bücher heraus gegeben seyn/welche weitläuffig von recht- und unrechtstehenden Geburthen handeln/so bin ich doch versichert/daß nichts in diesem Tractätlein wird vergessen seyn/was zum Unterricht einer Wehe-Mutter dienen kan/denn ich alles/was darin enthalten/aus eigener Erfahrung aufgezeichnet habe.“ HORENBURG, předmluva, nepag.

²⁵⁶ Některé informace o vlastních porodech Anna vtělila do své příručky, aby na nich lépe demonstrovala svůj výklad. Srov. např. s. 54–55: „[...] wo man nicht durch geschickte Handgriffe in der Zeit zu Hülffe kommender Mutter den gewissen Todt zuwege bringe/wie ich an mir selber erfahren/mit meinem ersten Sohne/der anitzo noch leben/hätte ich dasmahl nicht die Frau von der Tannen bey mir gehabt/wäre es mit mir gefährlich genug gewesen/denn ich zehen Tage in Kindes-nöthen/und des Kindes eine Aermgen 24 Stunden aus der Gebuhr war/und keine vernünfftige Wehemutter bey mir hatte/so ordnete gedachte Frau von der Tannen/um das Aermgen warmen Wein und Milch zu schlagen/so mir auch nechst Gott geholffen.“

²⁵⁷ Viz pozn. 219 a 220.

Například na Margarethinu otázku, jak najít děložní hrdlo a zjistit, zda je otevřené, odpovídá Anna následujícím popisem:

„Man kan ihn leicht finden/wenn man ein oder zwey mit Oehl oder Schmaltz beschmierete Finger in die Mutterscheide gegen den Mastdarm hinein bringet/so tieff als es vonnöhten/weil er bey einigen Frauen tieffer als bey andern liegt/da man denn am Ende derselben/etwas als eine Wartze an den Brüsten mercket/welches den noch verschlossenen Mutter-Mund andeuten wird/ist er nun geöffnet/so kan man solche Oeffnung ebenfals auf gedache Art leichtich finden/und von den verschlossenen Mutter-Mund unterscheiden.“²⁵⁸

Vylíčením toho, co porodní bába vnímá hmatem, Anna upozorňuje na to, jak od sebe odlišit vak blan před prasknutím plodové vody a samotné dítě, stejně jako jak poznat, kterou částí těla dítě sestupuje do porodních cest.²⁵⁹

Anna také ukazuje, že pro porodní bábu zvyklou na práci rukama nehrají znalosti anatomie žádnou roli:

„VI. Frage. Margaretha. Was ist denn die Bähr-Mutter eigentlich/davon du gedenckest/beschreibe es mir nur kürtzlich? Antwort. Anna. So viel mir davon bewust/so ist es eine Behaltniß der Frucht/in welchem sie so lange/bis sie zur Vollkommenheit gebracht/und zum Gebähren bequem ist/auffgehalten wird.“²⁶⁰

Autorka operuje s anatomickými termíny (pochva, děložní hrdlo, děloha), s nimiž se porodní bába setkává při zkoušení lékařem, ale převádí je do

²⁵⁸ Tamtéž, s. 18–19. Reakce na otázku, co je pochva, je rovněž velmi názorná: *„Es ist gleichsam ein langer Canaal/voller Falten und Runtzeln/welcher uns den Weg zum innern Mundloch führet.“* Tamtéž, s. 15–16.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 25.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 15.

srozumitelného kódu, aby si pod nimi bába dokázala představit to, co je zvyklá hmatat (dlouhý kanál plný záhybů, prsní bradavka, nádoba pro plod). Přesto existují momenty, kdy je nutné opustit hmatový kód a opřít se o vizuální vjem. Pokud chce bába vědět, jak leží dítě v matčině těle během těhotenství, musí si posloužit popisem, který je výstupem mužského pohledu na pitvané tělo. Anna Horenburg se rozhodla do své příručky zařadit otázky týkající se těhotenství, z nichž taková nutnost vzešla. Na straně 23 objevíme následující popis:

„Ein Kind lieget natürlicher Weise (es sey männliches oder weibliches Geschlechts) mitten in der Bähr-Mutter/in etwas länglicher Gestalt/als wenn es sitze/und die Beine über sich geschlagen habe/die Knie gegen den Kopff an die Brust gezogen/das Gesichte gegen den Bauch und Rücken/gegen den Rückgrad der Mutter gekehret/die Aermgen auf die Knie/die Händgen zusammen geschlossen/auf die Augen und Gesicht geleet [...]“²⁶¹

Právě tyto řádky s malými úpravami převzaté ze spisu Christoha Völtera²⁶² společně s několika dalšími pasážemi (např. již jmenovanou

²⁶¹ Tamtéž, s. 23.

²⁶² VÖLTER, *Neueröffnete Heb-Ammen-Schul*, s. 78.: „Damit eine Hebamm in ihrem Ampt desto besser fortkommen/und sich so wohl in natürlich/als schwehr- und unnatürliches Kinderhaben desto ehender finden/sonderlich aber wissen möge/wie sich ein Kind zu einer natürlichen Geburt schicken und einstellen müsse/so muß sie vor allen Dingen wissen/wie sich ein Kind in Mutterleib vor der Geburts Annäherung befinde. Solches nun kan sie aus Eröffnung jeniger Frauen/so mit schwangerem Leib verschieden/am allerbesten erlernen/aus welcherley Besichtigung bereits von andern so viel beobachtet worden/daß ein Kind/es seye gleich männlichen oder weiblichen Geschlechts/mitten in der Beermutter in etwas runder/doch mehr langlechter Gestalt gleichsam sitze oder hottere/die Schenckel über einander schlage/beede Knie gegen die Brust an sich zihe/die Füßlein hinter sich aus gegen den Hintern strecke/das Gesichte vorwärts gegen der Mutter Bauch/den Rücken gegen der Mutter Rückgrad kehre/den Rückgrad vor sich biege/die Ermlein neben die Schenckel steure/die Händlein zusammen schliesse/solche auff die Knie/und auff dise die

schodou s textem příručky Justiny Siegemund či zmínkami o porodních komplikacích způsobených úzkou pávní²⁶³) jsou přesvědčivým důkazem o tom, že Anna skutečně četla porodnické příručky a nepoužívá je pouze jako strategii, jak se etablovat v mužském literárním porodnickém diskurzu.

Anna jako praktička s bohatou zkušeností i vlastním povědomím o tom, co těhotenství, porod a šestinedělí pro ženu obnášejí, k rodičkám přistupuje s respektem a empatií. Rodící žena je v její příručce vylíčena jako aktivní aktérka porodního děje, bez jejíž pomoci se bába při své asistenci neobejde. Literární Anna proto podává Margarethě vysvětlení, jak rodička může co nejefektivněji pomoci a k čemu ji má bába v průběhu porodu vést. Velký podíl v pomoci nastávající matce mají také ženy, které se porodu účastní, a samozřejmě porodní bába, jež pomáhá nejen „řemeslně“, ale také radou a utěšováním. Porodní scéna a role jednotlivých akterek v Annině popisu vyvstávají velmi plasticky:

„Ja freylich/kan eine kreysende Frau viel hiebey thun/wenn sie vors erste den Athem steiff in sich hät/die Hände und Arme an den Kreyßstuhl oder obberührten Lager fest ansetztet/die Hacken steiff an die Erde/und die Knie gegen die

Augen und das Gesicht (darinnen man bißweilen noch Mähler sihet) zwischen den Händlein und Knien hervorstrecke.“

²⁶³ Úzká pánev je anatomická „abnormalita“, kterou lékaři vypožorovali při pitvách a přisoudili jí vinu za těžké porody. Srov. např. SOLINGEN, *Hand-Griffe der Wund-Artzney*, kapitoly XXXVI, XXXVII, XXXVIII; HOORN, *Die zwo Weh-Mütter Siphra und Pua*, s. 164; Peter Samuel de CHAUFÉPIÉ, *Neuer Hebammen-Wegweiser*, Lübeck und Altona 1758, s. 70. HAB, sign. M: Mr 94 Anna o ní mluví takto: „Auch können schwere Gebuhrten entstehen/wenn das Schambein zu enge ist/dadurch der Frucht der Ausgang versperret wird/und folglich ersticken muß/wie hievon der Herren Doctoren und Barbierer Anmerkungen gnungsam zeugen.“ HORENBURG, s. 48.

umstehende Frauen anstrenget/und solches nicht eher thut/als wenn die Wehen antreten/auch muß eine von den umstehenden Frauen die lincke Hand auf der kreysender Frauen rechte Schulter legen/so/daß der Arm unter dem Knie steiff zu liegen kömmt/und die rechte Hand fest auf die lincke Schulter legen/so kan eine Frau desto besser arbeiten/und solches alles ist nur zu verstehen/wenn die Wehen antreten/so bald diese vorbey/müssen auch die Frauen von solchem steiffen Halten ablassen/und die Frau so lange/bis die Wehen wieder ankommen/in Ruhe lassen. Ueberdem muß sie auch hertzhafftig/und mit guter Bescheidenheit/zur Arbeit von der Wehe-mutter angemahnet/und ihr allezeit gute Hoffnung gemachet werden/daß es nicht lange mehr währen würdel/und wann die Wehe-Mutter mercket/daß das Kind recht stehet/so muß insonderheit die Kreysserin nicht zu viel bald hie bald dort sich bewegen/sodern in einem Lager liegend aushalten/damit das Kind aus seinem guten Lager nicht verschoben/und folglichst eine schwere Gebuhr verursacht werde.“²⁶⁴

Podobně laděné pasáže popisující aktivní podíl rodičky a jejího okolí na porodním ději v dílech mužských autorů nenajdeme. Jejich líčení se omezují pouze na návod, co má dělat porodní bába, popřípadě co dělá špatně a jak to napravit. Pokud je u porodu přítomen chirurg nebo lékař, je pak hlavním aktérem on sám, jak ještě ukážeme. V souladu s obrazem ideální porodní báby, který Anna ve své příručce o sobě samé vytvořila, zdůrazňuje při návodech k postupu a zacházení s rodičkou jemnost, opatrnost a lehkost konání, jež stojí v protikladu k toposu o násilnickém přístupu nerozumných bab.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 36–38.

První část spisu věnovaná přirozeným porodům je velmi názorná a podrobně představuje to, co podle autorky patří k základním znalostem porodní báby: těhotenství, jeho znamení, délku i otázku, zda se podle určitých náznaků dá poznat pohlaví dítěte;²⁶⁵ detailní popis vaginálního vyšetření (jež pro ni stejně jako pro Justinu představuje alfu a omegu znalostí porodní báby) se stanovením toho, jak podle změn na děložním hrdle poznat začínající porod a pravé porodní bolesti i polohu dítěte;²⁶⁶ jak pro rodičku připravit vhodné porodní lůžko podle toho, o jaký porod se podle bábina názoru bude jednat;²⁶⁷ průběh pomoci při porodu;²⁶⁸ ošetření šestinedělky²⁶⁹ i starost o novorozence.²⁷⁰ Tato část je charakterizována jasnými a názornými popisy a radami, jak se má správná a rozumná bába v které situaci zachovat.

Druhá část pojednávající o těžkých a nepřirozených porodech má ovšem poněkud jiný charakter. Autorka se zde nejspíše nechala inspirovat příručkou Justiny Siegemund, kterou (jak jsme předestřeli výše) četla. Tato hypotéza se opírá nejen o explicitní převzetí textové pasáže z Justininy příručky, ale také o fakt, že Anna v druhé části mění svůj doposud více méně nekonfliktní postoj vůči porodním bábám (který je narušen pouze užitím některých literárních topoi, aby dostála konvencím) a stupňuje

²⁶⁵ Tamtéž, s. 9–15.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 17–27.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 27–29.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 30–42.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 43.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 44–45.

jejich denunciaci.²⁷¹ K upevnění své autority vyplývající ze schopnosti zvládnout i komplikované případy, na něž jsou ostatní báby krátké, používá autorka rovněž poukazy na exkluzivitu svého vědění. Když chce Margaretha vysvětlit, jaké různé varianty nepřírozeného porodu hlavičkou existují, odpoví jí Anna, že jich je hodně, ona však představí jen ty nejpotřebnější. Naznačuje tak, že její znalosti jsou daleko obsáhlejší. Anna tedy předává jen část svého vědění, které je výjimečné, a tím demonstruje svou profesionální převahu nejen nad svou literární partnerkou v rozhovoru, ale i nad většinou ostatních porodních bab.²⁷² Podobný postup volí ve svých porodnických spisech mužští autoři. Jejich východisko je stejné (ukazují svou převahu upozorněním na rozsah svých znalostí), účel je ale poněkud jiný. Lékaři a chirurgové tyto pasáže zpravidla uvozují formulací, že víc, než napsali, báby vědět nepotřebují, čímž se snaží selektovat vědění, které přísluší bábám, od toho, jež náleží mužským „profesionálům“.

Zatímco v první části se Anně dařilo převést hmatový vjem při vaginálním vyšetření a asistenci při přirozeném porodu bez větších obtíží na stránky své příručky, v druhé části se ukazuje, jak je pro praktičku složité zpísemnit postup při obratech dítěte. Sice přesně navádí, co má bába dělat, již se zde ovšem nesetkáme například s popisem toho, co

²⁷¹ Srov. např. TATLOCK, *Volume Editor's Introduction*, s. 24–25; PULZ, „*Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben*“, s. 69.

²⁷² „*Weil du verlangest von den angesetzten und verschlagenen Häuptern auch etwas zu wissen/so sind dergleiche vielerley/und ist nicht nöhtig alle Stellungen derstelen allhie vorzustellen/sondern die nöhtigsten und gemeinsten/insonderheit die/so der Gebuhrt nahe sind/wil ich dir zeigen.*“ HORENBURG, s. 61.

přesně cítí nebo jak po hmatu rozeznat části těla dítěte, s nimiž je při obratu třeba operovat.²⁷³

Anna Elisabeth Horenburg ve své porodnické příručce vystupuje jako zkušená porodní bába, jejíž autorita na poli porodnictví se stejně jako v případě Justiny Siegemund zakládá na poukazu na dlouholetou praxi, jež jí přinesla bohaté zkušenosti. Zároveň se ovšem stylizuje do ideální porodní báby, která ve všech ohledech odpovídá dobovým představám a požadavkům. Svou převahu v oblasti porodnických znalostí a vědomostí neprojevuje tak silným způsobem jako její předchůdkyně – k oficiálním autoritám (vrchnost, církve, lékaři) se staví jako porodní bába respektující normy a navíc je ve svém spise dále reprodukuje. Požadavkům ukotveným v rádech pro porodní báby a dobových porodnických příručkách sice vyhovuje také v bodě týkajícím se povinnosti volat ke komplikacím při porodu lékaře. Vykresluje je ovšem pouze v poradní roli, což s největší pravděpodobností odpovídalo běžné dobové praxi. Báby jsou podle jejího názoru plně kompetentní provádět „operaci“ (míněno je vytažení mrtvého dítěte z matčina těla), pokud to ale neumějí, mají zavolat chirurga, jehož instruuje lékař.²⁷⁴

Vůči ostatním porodním bábám se Anna nevymezuje tak agresivně, jak to činí Justina. Zdá se, že i přes výtky směřované na adresu svých kolegyně se cítí být jednou z nich, dostalo se jí ale daru lepších schopností, kterými se musí snažit zlepšit schopnosti svých „sester“. Snad i z toho

²⁷³ Tamtéž, s. 52, 63.

²⁷⁴ Ani chirurg ani lékař však v jejím podání nekontrolují porodní bábu. Srov. tamtéž, s. 90.

důvodu má její spis jednodušší formu, jež by porodním bábám mohla posloužit k snadnějšímu uchopení pojednávaného obsahu. Přesto není možné zcela jednoznačně určit hlavní recipienty Anniny příručky. Pro její směřování do řad učených čtenářů mluví snaha autorky etablovat se prostřednictvím odkazů na knižní vzdělání, jež položilo základy jejich znalostí. Uvažovat lze rovněž o možnosti, že by jednoduché otázky a nepříliš dlouhé odpovědi obsažené v příručce mohly sloužit jako podklad pro zkoušení porodních bab lékařem či chirurgem.

6.3 „Neben dem meisten Theil weiblichen Geschlechtes das Talent, Schrifften zu stellen/von Gott nicht empfangen habe.“ Barbara Wiedemann a neviditelná ruka jejího manžela

Barbara Wiedemann (1695?–1738) uzavírá svým spisem *Anweisung Christlicher Hebammen*²⁷⁵ vytištěným v Augsburgu roku 1735 řadu

²⁷⁵ Celý název spisu zní: *Kurtze/Jedoch hinlängliche und gründliche Anweisung Christlicher Hebammen/Wie sie So wohl bey ordentlichen/als allen ausserordentlichen schwehren Geburten denen kreissenden Frauen Hülffe leisten/den Handgriff gewiß und sicher verrichten/die unrecht zur Geburt stehende Kinder ohne und mit Instrumenten in ihre gebührende Stellung bringen/und durch Gottes Gnade unschadhafft zur Geburt befördern/denen aber annoch schwanger-gehenden Frauen/auch denen Kindbetterinnen/und deren Kindlein in allen ihnen zustossenden Unpäßlichkeiten sicheren Rath und Hülffe/auch bewährte Artzney-Mittel verschaffen sollen; Nebst einem Anhang/Wie eine zu diesem Beruff sich angebende Hebamme Obrigkeitlich zu examiniren/Nicht weniger wie die kreissende Frauen selbst durch einige Fragen an ihre zu Hülffe geruffene Hebammen wegen ihrer Wissenschaft und Geschicklichkeit sicher sich stellen mögen; Deme noch beygefüget seynd Erklärungen über die Kupffer-Stücke schwehrer Geburten/beschrieben von Barbara Wiedenmannin/Geschwornner Hebamme, und der Zeit Führerin derselben in des Heil. Röm. Reichs Stadt Augspurg. Jméno autorky se objevuje v několika variantách: Wiedemann, Wiedenmann, Wiedenman.*

německých pišících porodních bab.²⁷⁶ Zároveň mezi nimi představuje zvláštní případ, a to hned z několika důvodů. Prvním z nich je konfese autorky. Barbara Wiedemann byla na rozdíl od svých předchůdkyň katolička.²⁷⁷ Jako taková ovšem žila v bikonfesijním městě Augsburgu, jehož bikonfesionalita a poté i parita byla stanovena augsburským a vestfálským mírem.²⁷⁸ Zásadnějším důvodem je ovšem proces vzniku její porodnické příručky. Jak napovídá citát použitý v názvu této podkapitoly,²⁷⁹ podílel se na vzniku spisu Barbařin manžel, působící v Augsburgu jako městský chirurg a ranhojič. Lze se proto domnívat, že na podobě příručky se podepsaly také znalosti a zkušenosti chirurga. Spis je tak výsledkem jejich společné tvorby, je však nemožné přesně stanovit hranice mezi tím, co do příručky vplynulo z Barbařiných znalostí a co z vědomostí jejího manžela. Podle určitých indicií můžeme pouze odtušit, že některé pasáže spíše odpovídají pohledu lékařského personálu, ačkoliv je nasnadě, že vědomosti v manželském spojení porodní báby a chirurga mohly plynule přecházet od jednoho k druhému. Kooperace je ostatně patrná na textu Barbařiny příručky.

²⁷⁶ Dílo bylo vytištěno ještě jednou, a to roku 1738 opět v Augsburgu.

²⁷⁷ Waltraud Pulz v souvislosti s vyznáním autorek porodnických příruček a z něho plynoucích rozdílů ve vzdělávání žen upozorňuje na skutečnost, že zatímco protestantky Justina Siegemund a Anna Elisabeth Horenburg byly schopné nejen číst, ale i psát, činí katolička Barbaře Wiedemann psaní evidentně potíže, proto zapsání svého díla přenechala manželovi. Srov. PULZ, „*Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben*“, s. 34–35.

²⁷⁸ V příručce Barbary Wiedemann téměř nenajdeme indicie, které by nám pomohly určit její vyznání. Jedinou výjimku tvoří zmínka o stříkačce určené pro křest z nouze in utero. Srov. WIEDEMANN, s. 195. Můžeme tedy předpokládat, že z jejího návodu mohly vycházet porodní báby jak katolické tak protestantské.

²⁷⁹ Citát pochází z nepaginované předmluvy.

Na rozdíl od obou starších autorek porodnických spisů nenalezne čtenář v díle Barbary Wiedemann mnoho informací o jejím životě a profesní dráze. Vzhledem k tomu, že autorka nepředestírá konkrétní okolnosti, za nichž se stala porodní bábou a jež ji vedly k „sepsání“ příručky, lze předpokládat, že její vzdělání probíhalo standardně v souladu s požadavky na úřad přísežné porodní báby, tedy že absolvovala kolečko získávání praktických dovedností od porodní báby, zároveň se u ní jako u ženy městského chirurga nejspíše předpokládalo, že teoretickou výuku jí zprostředkuje on. Barbara čtenáři poskytuje jen velmi málo informací o svém životě. Z textu příručky víme, že byla 29. ledna roku 1729 jako již zkušená bába působící na venkově i ve městě přijata mezi augsburské porodní báby a propracovala se až na post jejich představené (*Führerin*), jak je uvedeno v názvu spisu. Jsme také zpraveni o tom, že v době jeho vydání měla za sebou již šestnáctiletou praxi a asistenci u 1500 porodů. Navíc byla sama zasloužilou matkou, za dvacet jedna let manželství porodila patnáct dětí.²⁸⁰

Barbařin spis je uvozen dedikací radním města Augsburgu jakožto jejím zaměstnavatelům. Jádrem výpovědi obsažené v dedikaci tvoří vyjádření díků za poskytnutí zaměstnání a snaha oplatit tuto velkorysost vydáním malého, ale užitečného díla pro všeobecné dobré.²⁸¹ Její forma a užití latinských citátů však dává tušit, že zde se na koncepci textu výraznou měrou podílel Barbařin manžel, který byl již v té době znám

²⁸⁰ WIEDEMANN, s. 8–9.

²⁸¹ „[...] *habe diß gegenwärtige geringeljedoch versichert nutzliche Wercklein dem allgemeinen Wesen zum Besten durch den öffentlichen Druck bekannt machen.*“ Tamtéž, dedikace, nepag.

jako autor chirurgických příruček²⁸² a byl tedy zběhlý ve formálních náležitostech náležejících k podobným spisům. Zároveň lze předpokládat, že Barbara neměla znalosti latiny, neboť samotná produkce literárního textu pro ni byla natolik náročná, že ji přenechala zkušenějšímu manželovi.²⁸³

Také předmluva, která předchází textu Barbařiny příručky, se od předmluv v dílech Justiny Siegemund a Anny Elisabeth Horenburg v mnohém liší. Nejmarkantnější rozdíl představuje samotné zacílení této nepříliš dlouhé pasáže.²⁸⁴ Justina i Anna ve svých předmluvách oslovují anonymního *geneigter Leser*, což podporuje hypotézu, že jejich díla nebyla primárně zamýšlena (jen) pro porodní báby, zatímco Barbara svůj text směřuje ke křesťanským porodním bábám toužícím po poučení.²⁸⁵ Náplní předmluvy pak je vymezení se vůči nešikovným a špatným bábám, které svou nezodpovědností často zmrhají ženu i dítě, za což je čeká spravedlivý boží trest. Podobně laděné předmluvy nacházíme ve většině porodnických spisů staršího období,²⁸⁶ postup v Barbařině příručce je tedy

²⁸² Franz WIEDEMANN, *Bericht vom Stein, auch Brüche zu schneiden und Staar zu stechen*, Augsburg 1719; TÝŽ, *Collegium chirurgicum über die Bandagen*, Oettingen 1734.

²⁸³ Kromě Barbařiny příručky dedikaci nalezneme také v díle Justiny Siegemund. Ta svůj text dedikovala markraběnce Sophii Charlottě Braniborské, jejímž jménem ho chtěla pomoci zaštitit: „[...] nehme deßwegen die unterthänigste Freyheit dero grossen Nahmen/als einen mächtigen Schutz vorzusetzen.“ SIEGEMUND, dedikace, nepag.

²⁸⁴ Zabírá pouhé čtyři strany, což nepředstavuje ani polovinu rozsahu předmluvy Anny Elisabeth Horenburg, a oproti 26 stranám předmluvy Justiny Siegemund je skutečně minimalistická.

²⁸⁵ *An alle Christliche und Lehr-begierige Hebammen*. WIEDEMANN, předmluva, nepag.

²⁸⁶ Srov. např. HUXHOLTZ, *Unterricht der Hebammen*; SOMMER, *Nothwendiger Hebammen-Unterricht; Nothwendig- und nützlicher Unterricht/So wol vor jedermänniglichen/als sonderlich vor die bestellten Wehemütter oder Hebamme im Fürstenthumb Gotha*, Gotha 1658.

v době jejího vydání už poněkud konzervativní, a to především velkým důrazem na duchovní rozměr činnosti porodních bab a jejich zodpovědnost vůči Stvořiteli.²⁸⁷ Stejně jako texty jejích předchůdkyň připomíná i Barbara Poslední soud, kde se báby budou zodpovídat ze svých činů, mluví také o tom, jakým způsobem se má porodní bába modlit před začátkem porodu²⁸⁸ a děkovat za boží pomoc po jeho skončení.²⁸⁹

Barbara se prezentuje jako prostá žena, jež do vínku nedostala schopnost psát knihy. Díky manželovi však získala vzdělání, které ji společně s dlouholetou praxí a zkušeností s nejrůznějšími komplikovanými případy a obracením dítěte předurčuje k tomu být ideální porodní bábou. Svou autoritu na poli porodnictví tedy Barbara stejně jako Justina a Anna před ní staví na praktické zkušenosti doplněné o přidanou hodnotu, kterou u augsburské báby není knižní vzdělání, ale jeho ekvivalent, výuka u zkušeného teoretika (autora chirurgických spisů) i praktika v jednom. Není proto třeba silněji legitimizovat vydání porodnické příručky, neboť je hned od počátku jasné, že ji svou (světskou) autoritou zaštiťuje městský chirurg. Autoritou nejvyšší, na niž se Barbara

HAB, sign. Xb 4798 (3); Felix WÜRTZ, *Kinder Büchlein*, Nürnberg 1636. HAB, sign. A: 148.6 Med. (2) ad.

²⁸⁷ Z příruček sepsaných muži v době vzniku Barbařina spisu ustupují nábožensky laděné formulace a texty se v tomto ohledu postupně sekularizují.

²⁸⁸ „Vor allem/liebste Schwestern! ehe wir jemahls zur Arbeit selbst schreiten/wil es mehr/als billich seyn/daß wir den höchsten Gott eyferigst um Seegen und Beystand (welches allein in Stille des Hertzens/und eben nicht mit äusserlicher Gleißnerey geschehen darf) anruffen.“ WIEDEMANN, s. 23–24.

²⁸⁹ „Wann dann endlich dieses alles geschehen/so vergesset fein nicht/liebste Schwestern! daß ihr/wo nicht mit denen Beystehenden und Anwesenden/doch wenigstens bey euch selbst allein in eurem Hertzen dem allgütigen Gott vor diese glückliche Entbindung/mittelst ein oder anderen Hertzens-Seufftzer innbrünstig dancket.“ Tamtéž, s. 34.

odvolává, je Bůh, který ji nechal pocítit svou dobrotu a jemuž je povinna splatit dluh tím, že poskytne své znalosti bližnímu.²⁹⁰

Text porodnické příručky Barbary Wiedemann je rozčleněn celkem do čtyř částí. Jak jsme naznačili již výše, zabývá se Barbara jak porody přirozenými tak nepřirozenými a těžkými, které tvoří první dva oddíly spisu a svým rozsahem přibližně odpovídají dílu Anny Elisabeth Horenburg. Třetí část je věnována ošetření obtíží spojených s šestinedělím a těhotenstvím a péči o novorozence stíženého rozličnými neduhy. Poslední oddíl pojednává o lécích a nástrojích používaných porodními bábami. K takto koncipované příručce je připojen appendix obsahující otázky určené pro zkoušející porodních bab a penzum dotazů, pomocí nichž může každá rodička ověřit znalosti báby, která k ní přišla. Za text je pak vloženo několik vyobrazení opatřených vysvětlením příslušného postupu.

Barbara pro svou příručku zvolila prostý vyprávěcí styl a nepokračovala v tradici dialogicky vedené výuky navržené jejími předchůdkyněmi. Přesto používá rétorické prostředky, pomocí nichž dokáže rozhovor simulovat. Již od předmluvy konzistentně a důsledně oslovuje své potenciální čtenářky nám již dobře známým souslovím „*liebste Schwestern*“, které evokuje společenství porodních bab založené na představě sesterství jeho členek. Přestože „sestry“ s Barbarou nehovoří

²⁹⁰ „[...] was ich umsonst von Gottes Güte empfangen/habe aus schuldiger Christen-Liebe/zum Besten des sonderlich hierinn nothleidenden Nächsten/durch vorgedacht meinen Ehe-Mann schriftlich verfassen lassen/und also wiederum umsonsten hiemit öffentlich ohne Hinterhalt dargeben wollen.“ Tamtéž, předmluva, nepag.

přímo, jsou některé pasáže vystavěné tak, jako by jejich otázky předvídala, reprodukovala je a následně na ně odpovídala:

*„Wollet ihr aber/liebe Schwestern! mir einwenden und sagen/wie ihr gewiß wisset/daß ich wohl selbst dann und wann treibende Artzneyen eingegeben hätte [...] So muß ich euch bekennen/daß ihr die Wahrheit sagt. Aber sehet/meine liebe Schwestern! hierinn steckt ein doppeltes Geheimniß/so ich aber redlich entdecken will.“*²⁹¹

Barbara se svými budoucími recipientkami také neustále udržuje bezprostřední kontakt používáním plurálu,²⁹² který ji charakterizuje jako součást společenství porodních bab, a pomocí narážek na jejich praxi a znalosti, které jsou totožné s jejími, čímž navozuje dojem blízkého pozitivního vztahu mezi nimi:

*„Es wird euch aber/liebe Schwestern! von selbst bewußt seyn/wie vielem Ungemach und Zufällen die schwangere Frauen unterworfen seynd.“*²⁹³

²⁹¹ Tamtéž, s. 92. Ve velmi podobném duchu se nese také pasáž z předmluvy uvozující informaci o tom, že dílo Barbaře pomáhal sepsat její manžel: *„Es möchten aber einige von euch/liebste Schwestern! vielleicht gedencken/oder gar sagen/wie daß ich dieses nicht selbst geschrieben habe: Und hierinn irret ihr nicht.“* Tamtéž, předmluva, nepag.

²⁹² *„[...] welche zwar uns hebammen eben nicht angehet auszumachen/als die wir es billich denen Gelehrten überlassen. Dahero solle uns Hebammen genug seyn/wann wir durch die Gnade Gottes unter fleißiger Erfahrung so weit kommen/daß wir dergleichen Einbildungs-Artzneyen nicht mehr nöthig haben.“* Tamtéž, s. 90–91.

²⁹³ Tamtéž, s. 151. Podobně také: *„Jhr werdet mir/liebste Schwestern! nicht in Abrede seyn können/daß nicht wenigstens einige aus euch schon manchemal zu einer kreissenden Frauen sind beruffen worden [...] nachgehends aber eine solche Frau noch etliche Tage oder wohl gar einige Wochen lang herum gegangen/biß endlich die rechte Geburts-Stunde herbey kommen. Dieses/sag ich/liebste Schwestern! werden mir einige aus euch nicht verneinen können/daß ihnen ein solches niemahlen sollte begegnet seyn.“* Tamtéž, s. 15.

K utužení důvěry, kterou Barbara ve vztahu k „milým sestram“ navozuje, slouží rovněž projevy přesvědčení o jejich dostatečné kompetentnosti v některých bodech, jako například v bodě péče o novorozence bezprostředně po porodu:

„Wann dann endlich/liebste Schwestern! die Kind-Betterin versorget: So liegt uns auch noch ob/deroselben neu-gebohrnes Kind zu verpflegen; Welches dannenhero nach gewöhnlich-hiesigem Gebrauch/wie euch von selbsten schon bekannt/von aller Unreinigkeit muß gesäubert/gebadet/und letztlich eingewindlet oder gefätschet werden. Dieses aber mit Weitläufigkeit zu beschreiben/erachte ganz unnöthig zu seyn.“²⁹⁴

Obraz společenství porodních bab načrtnutý v Barbařině příručce působí harmonickým dojmem. Je však třeba si uvědomit, kdo do takového společenství patří a kdo si zaslouží být nazýván „milou sestrou“. Jsou to bezpochyby pouze takové pomocnice při porodu, které odpovídají charakteristice křesťanských porodních bab a jejichž atributy jsou především chuť k tomu být vzdělávány, rozšafnost (*rechtschaffen*), opatrnost a jemnost. Takové porodní báby Barbara staví do protikladu k neopatrným, neznalým a násilnickým bábám, jež jsou načrtnuty jako literární topos bez očitých svědectví či konkrétních příkladů:

„Dann/liebste Schwestern! wann wir die Wahrheit rund heraus bekennen sollen/so können wir auch nicht anderst sagen/als daß [...] nichts destoweniger

²⁹⁴ Tamtéž, s. 33. Poznámka o místním zvyku při ošetření novorozence po porodu naznačuje, že mohly existovat regionální rozdíly.

*wahr seyedaß die Unwissenheit einer Hebamme die allermeiste schwehre/verweilende/und unglückliche Geburten verursache.*²⁹⁵

Jinými slovy řečeno jen Barbara a „sestry“ tvoří společenství dobrých a rozšafných porodních bab, ostatní jsou špatné a neznalé. Sestrami jsou pak v souladu s dedikací předmluvy (*An alle Christliche a Lehr-begierige Hebammen*) myšleny ty pomocnice při porodu, jež se chtějí vzdělávat a vzdělávají z Barbařiny příručky. Právě ta z ní dělá bábu, která je nejzkušenější a nejpovolnější k vedení jejich výuky, pravou porodnickou autoritu.

Hned v úvodu první části příručky je zařazen popis vlastností, dovedností a požadavků, jimž by každá rozšafná porodní bába měla dostát. Barbara nenechává čtenáře na pochybách, že ona nárokům katalogu bezesbytku odpovídá, což ovšem samo o sobě nestačí, neboť hlavní devízou dobré porodní báby je především zkušenost nabytá praxí. Bábino vzdělávání tedy není uzavřeno přezkoušením, učební proces probíhá po celá léta její činnosti a prakticky nikdy nekončí.²⁹⁶ Informace obsažené v příručce tak pro méně zkušené porodní báby mohou zprvu vyznívat jako málo uvěřitelné, čas a praxe je však verifikují, a tehdy báby také pochopí, jak velké znalosti Barbara do svého spisu uložila:

²⁹⁵ Tamtéž, s. 36–37.

²⁹⁶ „*Kan nun eine solche angehende Hebamme dergleichen Fragen gründlich und vernünfftig beantworten: so ist versichert zu glauben/daß eine solche Hebamme mit der Zeit und Jahren eine gründlich-vernünfftig- und wohl-geübte Hebamme werden wird.*“ Tamtéž, s. 207.

„Eine wahre Erfahrung wird euch auch selbst schon mit der Zeit erkennen lehren/daß ich die Wahrheit geredet/ob es anjetzo schon vielleicht die wenigste von euch glauben und begreifen können.“²⁹⁷

Barbařina nemalá zkušenost se v její příručce odráží na mnoha místech. Text poskytuje informace, jež nebylo možné získat jinak než praxí, v naprosté většině soudobé i starší porodnické literatury nefigurují. Navíc se lze domnívat, že Barbara nebyla tak zdatnou čtenářkou jako její předchůdkyně, a její manžel odkazuje v pasážích, na nichž se s velkou pravděpodobností podepsal jeho zásah a o nichž se ještě zmíníme, na autority, jež takové údaje neobsahují. K pasážím odrážejícím Barbařinu zkušenost a představujícím v kontextu soudobé porodnické literatury určitou výjimku patří například popis konzistence a barvy tekutin doprovázejících porod včetně upozornění na známky nebezpečí s nimi spojeného,²⁹⁸ charakteristika stahů a délky jejich trvání²⁹⁹ či upozornění na to, že každý porod a každá rodička jsou jiní, a proto je k nim třeba přistupovat vždy individuálně,³⁰⁰ anebo zmínka následující po přehledné

²⁹⁷ Tamtéž, s. 94.

²⁹⁸ „Dann [...] muß auch nothwendig unter gedachter Zeit einer Stunde sich wenigst von Wehen zu Wehen immer mehrers eine weiß-schleimige Materielso nach und nach Blut-striemig/oder doch gelblicht/oder wohl gar grünlicht wird/zeigen/welches letztere zuweilen ein nicht allzu guter Vorbot ist.“ Tamtéž, s. 17.

²⁹⁹ „Dann in solchem Fall selten/oder wohl gar niemahlen ein Mangel an Wehen ist. Ja in dergleichen Zufällen haben die Frauen öfters mehr Wehen/als man (so zu reden) vonnöthen hat/und zwar also/daß öfters die erste Wehe noch nicht gar vorbey ist/und doch schon wiederum eine andere und neue Wehe anfänget: Jedoch aber dauren oder werden diese Wehen gemeinlich sehr kurtz; Wessentwegen sie durch die Arbeit der kreissenden Frauen allezeit wohl ausgearbeitet werden müssen.“ Tamtéž, s. 87.

³⁰⁰ „Jedoch ist dabey wohl zu mercken/liebste Schwestern! daß wir solches dergestalt zu unterscheiden lernen sollen/damit wir zwischen Alten und Jungen/und zwischen starcken und schwachen Frauen einen Unterschied zu machen wissen.“ Tamtéž, s. 43.

klasifikaci těžkých porodů a zdůrazňující skutečnost, že ne každý případ do této klasifikace přesně zapadá.³⁰¹ Porodnické příručky, jejichž autory jsou muži, operují v naprosté většině případů s jasně danou autoritativní klasifikací porodů a nepřipouštějí odchylky. Podobně se k této problematice staví také obě autorky starších porodnických spisů. Barbařino dílo se v tomto kontextu jeví jako nejvíce orientované na praxi.

Jeden z nejpřesvědčivějších dokladů o autorčině zkušenosti a přesvědčení o nutnosti individuálního přístupu ke každému porodu přináší pasáže věnované různým typům těžkých a komplikovaných porodů. Návod na pomoc při nich naznačuje, jak porodní bába balancuje mezi dvěma přístupy – urychleným zásahem a vyčkáváním – a celý úspěch jejího počínání závisí na schopnosti rozpoznat, o jakou situaci se jedná:

„Wessenwegen die Hebamme bey solchen Geburten [dítě sestupuje do porodních cest – dnešní terminologií řečeno – koncem pánevním v kombinaci s rukou] alle mögliche und schleunige Hülffe erst besagter Massen zu leisten hat/damit durch ihre Versäumniß die Gefahr nicht vergrößert werde. [...] Es zeigen sich aber auch öfters noch verharrende und langsame Geburten/da das Wasser frühezeitig gesprungen [...] In solchem Fall dann muß die Hebamme der Gebährerin so lang zuwarten/biß sich die Wehen anfangen von selbstn stärker einzustellen. [...] Und da nun alsdann die Wehen stärker kommen/so

³⁰¹ „In diesem/liebste Schwestern! bestehen alle Grund-Ursachen schweher/verweilender und unglücklicher Geburten/wie auch derselben vielerley Arten und Gattungen: Dann sie kommen allezeit doch auf dieses hinaus/ob schon manches Kind nicht so gar genau nach meinem Vorgescriebenen sich zeigete/sondern etwas mehr zu dieser oder iener Seite gekehret wäre.“ Tamtéž, s. 41.

*wird auch endlich der Leibes-Theil des Kindes/welcher in die Geburts-Glieder eingedrungen/sich bald befühlen und erkennen lassen. Wessenwegen die Hebamme wenigstens alle zwölf/besser aber alle sechs Stunden nach dergleichen harten Gebährerinnen umsehen und nachfühlen muß/ob sich etwas oder nichts zeige. So bald sich aber nun etwas vom Kind zeigt: So muß die Hebamme die Hülffe bey jedem des Kindes sich zeigendem Leibes-Theil [...] mit aller möglichen Gelimpffigkeit vornehmen/und also dem Kind unter Gottes Seegen zur Geburt verhelffen.*³⁰²

Barbara zde na základě své zkušenosti naznačuje, že neexistuje jediný unifikovaný postup, kterým by se bába asistující při porodu měla řídit. Ve všeobecné rovině nezatrácuje ani vyčkávání ani urychlený zásah, jak to často dělají mužské porodnické příručky, ale ukazuje, že oba druhy jednání či jejich kombinace jsou potřebné, avšak jen v určitých situacích.

Jako základ dovedností porodní báby je v příručce Barbary Wiedemann stejně jako ve spisech jejích předchůdkyň prezentována práce rukou. Zatímco však Justina a Anna striktně rozlišují pojmy *Angriff* a *Handgriff*, používá je Barbara ve vzájemné kombinaci a označuje termínem *Hand- oder Angriff*. Pouze z kontextu tak lze vyčíst, zda je použit ve významu vaginálního vyšetření či vsunutí ruky do dělohy a následného obratu dítěte. Jako porodní bába se podle Barbary smí označovat jen ta pomocnice při porodu, jež touto dovedností disponuje. Pokud tomu tak

³⁰² Tamtéž, s. 71–74.

není, není hodna být nazývána bábou,³⁰³ ale pouhou „zachytávačkou“ dětí.³⁰⁴

Ačkoliv je tedy v Barbařině příručce zachycen velký důraz na hmat, samotný hmatový vjem porodní báby se do textu promítl jen velmi sporadicky. Jedná se o popis toho, jak rozpoznat děložní hrdlo („so fast wie ein Brust-Wärtzlein anzugreifen“)³⁰⁵ a co je pochva („ein 5. 6. biß 7. Quer-Finger langer/häuticht- und runtzlichter Canal“).³⁰⁶ Celá řada formulací však naznačuje, že výchozím smyslem pro jejich autora byl zrak. Právě o těchto částech textu lze soudit, že se na jejich vzniku výraznou měrou podílel Barbařin manžel, který do nich projektoval své znalosti anatomie. Velice výmluvný doklad tohoto tvrzení čtenář nalezne v druhé kapitole první části, kde se hovoří o ženských pohlavních orgánech, jež musí každá porodní bába znát:

„Die Gebähr-Mutter selbsten/so zwischen der Harn-Blase und Affter-Darm liegt/ist ein fleischicht- drüsicht- nervicht- und pergamenthäutiger Theil/einer etwas platt-gedruckten Pirn nicht ungleich/mit einer kleinen Höhle/so sich nur nach dem Wachsthum der empfangenen Leibes-Frucht verändert/und ausdehnet. Das Mund-Loch derselben/der Mutter-Mund genannt/so fast wie ein Brust-Wärtzlein anzugreifen/stehet gegen der Mutter-Scheide [...] An und bey denen äusseren Scham-Theilen ist sonderlich Achtung zu geben auf die Wasser-

³⁰³ „Dann ohne Hand-oder Angriff ist keine sichere Hülffe: Und ohne sichere Hülffe ist niemand eine rechte Hebamme zu nennen.“ Tamtéž, s. 20.; „Widrigen Falls eine Hebamme nicht wehrt ist/eine Hebamme genennet zu werden.“ Tamtéž, s. 65.

³⁰⁴ „Ansonsten sie an Tag giebet/daß sie nur/da es gut hergeheth/eine Kind-Auffangerin/und keine wahrhafftige gegründete Hebamme/oder Wehe-Mutter seye.“ Tamtéž, s. 87.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 5–6.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 6.

*Lefftzen/auf das Mund-Loch des Urin-Ganges/und auf die fünff so genannte Myrtenförmige Drüsen/welche den Eingang in die Mutter-Scheide bedecken.*³⁰⁷

Zatímco děloha je popsána tak, jak byla nejspíše vnímána zrakem (upozornění na to, že je protkána nervy, jaký je její povrch, je podobná zploštělé hrušce), je děložní hrdlo charakterizováno hmatovým vjemem. Popis zevních pohlavních orgánů je typický pro porodnickou literaturu koncipovanou muži,³⁰⁸ jež usiluje o podání vyčerpávajících informací, v příručkách porodních bab o nich zmínky nenajdeme. Zdá se tak, že pro porodní báby jsou důležité jen ty části ženina těla, které jim jako praktičkám mohou poskytnout informace o stavu a průběhu porodu či poloze dítěte, ostatní pro ně vesměs nehrají roli. Naopak v mužských porodnických spisech tušíme důraz na poskytnutí „komplexního“ obrazu ženského těla, kterým s pomocí předestření ucelených anatomických znalostí demonstrují svou teoretickou převahu. Text dále pokračuje povzdechem nad tím, že popsat všechna ženská ústrojí je velmi složité a ideální pro tento účel nejsou ani vyobrazení. Nejlepší a nejjistější by proto bylo, aby báby vše viděly a osahaly si samy při pitvách doprovázených odborným výkladem.³⁰⁹ Přesto jsou mědiryty do příručky zařazeny, aby z nich báby o to lépe pochopily, jak postupovat při obracení dítěte.³¹⁰

³⁰⁷ Tamtéž, s. 5–6. Srov. s rozsáhlým popisem ženských pohlavních orgánů v díle Hendrika van Deventera, na něhož se Barbařina příručka několikrát odvolává. DEVENTER, *Neues Hebammen-Licht* (1704), s. 36–45.

³⁰⁸ Tento trend je patrný v původních německých dílech vznikajících přibližně od třicátých let 18. století nebo v překladech spisů nových porodnických autorit, např. François Mauriceaua či Hendrika van Deventera.

³⁰⁹ „Weilen aber/liebste Schwestern! euch schwerlich verständlich genug diese Leibes-Theile können beschrieben/oder durch Darstellung in einem Kupffer-Blat erkenntlich genug mitgetheilet

Velmi zajímavé je odůvodnění, proč by porodní báby měly znát zevní pohlavní orgány ženy, zvláště pak ústí močové trubice. Báby by totiž v případě nutnosti měly ovládat zavedení katetru.³¹¹ Zmínku o podobném úkonu, který by příslušel kompetenci pomocnic u porodu, nenajdeme ani v textech Barbařiných předchůdkyň, ani v mužských porodnických příručkách. Lze se proto domnívat, že se mohlo jednat o zásah, který obecně příslušel chirurgům, ovšem Barbara si ho jako manželka chirurga mohla osvojit a reprodukovat ve svém návodu. O katetru a jeho užití se navíc zmiňuje ještě jednou v části věnované nástrojům porodních bab, a to s douškou, že je ochotna každou bábu, jež projeví zájem, v práci s ním zaškolit. Zarážející na této výpovědi však je upozornění na nutnost práci s katetrem raději ukázat než popsat, a to zvláště pro ženské publikum, které spíše navozuje dojem, že zde zaznívá hlas Barbařina manžela:

„Wie oder welcher Gestalten aber dieses Röhrlein zu appliciren sey/das kan besser gezeigt/als beschrieben werden/sonderlich einem Weibes-Bilde. Ich erbiere

werden; sondern viel gewisser/sicherer und verständlicher/mittelst würcklichen Augenscheins/Selbst-Betastung oder eigenhändiger Angreifung/und dabey einer ausführlichen mündlichen Erklärung/sonderbar durch die Anatomie, oder Eröffnung eines weiblichen Körpers/von euch erkannt werden können.“ Tamtéž, s. 7.

³¹⁰ Nelze se ubránit dojmu, že vyobrazení v příručce Barbary Wiedemann jsou silně ovlivněna mědiryty obsaženými ve spise Justiny Siegemund. Na rozdíl od Justinina systematického přístupu, kdy mědiryty prokládá svůj text a dokumentuje na nich své konkrétní případy, jsou vyobrazení u Barbary Wiedemann zařazena až na konec spisu a opatřena prostými popisy.

³¹¹ WIEDEMANN, s. 6.

*mich aber/eine jede Hebamme solches auf ernstliches Verlangen gegen Billigkeit aufrichtig und redlich zu lehren.*³¹²

Několik textových pasáží Barbařiny příručky poodhaluje také posun, k němuž za třicet pět let od vydání příručky Anny Elisabeth Horenburg a čtyřicet pět let od prvního vydání spisu Justiny Siegemund došlo v reglementaci činnosti porodních bab ze strany lékařů a chirurgů. Zřejmě nejmarkantnější rozdíl je patrný v případě kompetencí báby při vyjímání mrtvého dítěte z těla matky. Zatímco Justina se chlubí svou zručností v práci s hákem, v níž předčí francouzského ranhojiče,³¹³ a také Anna o použití háku porodní bábou mluví s naprostou samozřejmostí, je Barbarou dobrá porodní bába informována, že vyjmutí mrtvého dítěte provádí lékař nebo chirurg.³¹⁴ Jediný nástroj, který je v textu prvních dvou částí Barbařiny příručky spojován s kompetencí porodní báby, je jehlice, již je možné jednak protrhnout vak blan a jednak placentu, pokud stojí v porodních cestách před dítětem a znemožňuje tak porod.³¹⁵ Druhým rozdílem, který dokumentuje vývoj porodnictví mezi vydáním první příručky porodní báby a Barbařiným spisem, je reglementace v případě podávání léků bábami. Ačkoliv Justina proklamuje, že léky patří do medicíny, a tudíž ne k činnosti porodní báby,³¹⁶ má toto upozornění

³¹² Tamtéž, s. 196–197.

³¹³ Srov. pozn. 222.

³¹⁴ „Da ist alsdann/um die gebährende Frau noch bey Leben zu erhalten/kein anderes Mittel mehr übrig/als daß das Kind mittelst der Instrumenten/von einem hierinn geübten Medico oder Chirurgo heraus genommen werde.“ WIEDEMANN, s. 62–63.

³¹⁵ Tamtéž, s. 51, 77.

³¹⁶ „Dann Hauß-Mittel sind auch Artzneyen/gehören also in die Medicin, und nicht zu unserm Beruff.“ SIEGEMUND, s. 184.

vzhledem k soudnímu sporu s doktorem Kergerem spíše charakter obranné strategie a v přetištěných vyjádřeních tří lékařských fakult je jí potvrzeno, že jednala správně, když léky podávala. Barbara však reprodukuje soudobé nařízení týkající se úplného zákazu distribuce léků porodními bábami.³¹⁷ Popis činnosti porodní báby v případě přirozeného i nepřirozeného porodu obsažený v prvních dvou částech Barbařiny příručky tak odpovídá dobovým požadavkům a omezením. Pokud tedy prostřednictvím svého textu chce vychovávat porodní báby tak, aby dostály dobovému ideálu, musí reprodukovat normy, a to tím spíše, že v době vytištění své příručky působila jako představená (*Führerin*) augsburských porodních bab.

Paradoxní ovšem je, že v dalších částech textu jsou tvrzení o lécích i použití nástrojů (háku) vyvrácena:

„Daß eine vernünfftige/rechtschaffene und gründlich-geübte Hebamme mit einigen so wohl nutzlichen als nothwendigen Artzney-Mitteln versehen seyn solle/ein solches wird schwehrlich von einem unpartheyischen widersprochen werden. Und so es ie widesprochen würde: So dienet (doch nur im Nothfall/da man nicht leicht anderwärts her Hülffe haben kan) euren nothleidenden Frauen ohne suchendes Interesse wegen Gott aus Liebe von Herten redlich/welchen Falls ihr euch nichts zu bekümmern habt. Und in solcher Absicht auf den Nothfall und ein uninteressirtes Gemüthe habe ich gantz unbekümmert in Beschreibung der

³¹⁷ WIEDEMANN, s. 2.

*Artzney-Mittel mich an keine Ordnung gebunden/sondern solche dahin geschrieben/wie sie in die Feder geflossen.*³¹⁸

Z těchto řádků lze odtušit, jak porodní báby postupovaly v každodenní realitě. Lékařský personál, tedy lékaři a chirurgové, o nichž reglementace hovoří, byl dostupný ve městech, jeho přítomnost na venkově byla sporadická. Volání lékaře, jenž za svou službu požadoval vyšší ohodnocení nežli chirurg či porodní bába,³¹⁹ bylo pro rodičky také otázkou jejich materiálního zajištění, jak dokládají některé pasáže v Barbařině příručce.³²⁰ Z jejího textu je také zjevné, že Barbara daleko více než její předchůdkyně pracuje s klasifikací rodiček podle jejich sociálního statusu.³²¹ Tato skutečnost vyvstává zvláště z třetí části její příručky věnované lékům, kde rozlišuje recepty pro bohatší a chudé rodičky.³²²

Užití háku na vytažení mrtvého dítěte či jeho oddělené hlavičky je obšírně zmíněno v části věnované nástrojům porodní báby a jejich

³¹⁸ Tamtéž, s. 165–166.

³¹⁹ K statusu a ohodnocení lékařů srov. LACHMUND – STOLLBERG, *Patientenwelten*, s. 69 nn.

³²⁰ „Daher/wo man hierinn keinen Doctor haben kan/oder zu haben vermag/und man von der Hebamme Hülffe verlanget.“ Tamtéž, s. 110. Speciální případ pro Barbaru představuje situace, kdy rodička odmítne lékaře volat (zde se lze domnívat, že důvodem je nákladnost jeho služeb): „[...] im Fall aber/da eine Frau so gar wunderbarlich wäre/und durchaus keinen Medicum wollte/sie doch nicht Hülffe-los zu lassen/da es dann unverantwortlich wäre/eine Hebamme seyn/die weder den Zustand verstünde/noch vielweniger Rath oder Hülff zu verschaffen wüßte.“ Tamtéž, s. 154.

³²¹ U Justiny se dozvídáme o její praxi na venkově, např. při líčení jejího prvního „iniciačního“ případu. Tvrdí, že to byli „arme Bauers-Leuthe“. Srov. SIEGEMUND, s. 36; u Anny se o sociálním statusu rodiček, jimž pomáhala, nedozvíme kromě zmínky o hospodské a neteři lékaře téměř žádné informace. Srov. HORENBURG, předmluva, nepag.

³²² WIEDEMANN, s. 143, 145 ad.

použití.³²³ Otázkou ovšem zůstává, zda je původkyní těchto pasáží skutečně Barbara sama nebo spíše její manžel, jak jsme ukázali na příkladu katetru. I v případě, že by na vzniku kapitoly o nástrojích porodní báby příslušel větší (či většinový) podíl manželovi, se však jedná o velmi zajímavý text odrážející realitu činnosti bab. Dokumentuje totiž benevolenci chirurga, který ochotně (ba dokonce s poskytnutím návodu), přenechává část svých kompetencí pomocnicím při porodu, ačkoliv jim podle normativních textů nepřísluší. Přestože se tedy reglementace týkající se oprávnění porodních bab k určitým úkonům v průběhu času podstatně změnily, na každodenní praxi porodních bab to nemuselo mít výraznější vliv, čehož si byli vědomi i další městští praktikové – chirurgové. O situaci na venkově zřejmě netřeba mluvit, tam i samotné normy, natož kontrola jejich dodržování, doléhaly velmi postupně.

Také příručka Barbary Wiedemann je prodchnuta empatií vůči rodícím ženám, která se projevuje nejen ve zdůrazňování nenásilnosti postupů porodních bab a snahy o eliminaci bolesti,³²⁴ ale také v charakteristice komplikovaných porodů, kde uvádí, který z nich je těžký a bolestivý pro matku a který pro dítě.³²⁵ Zároveň podává návod, jak s rodičkou hovořit, dodávat jí odvalu a jak ji vést k co nejefektivnější aktivní spolupráci při porodu, do níž jsou zapojeny také ostatní ženy. Všechny tyto úkoly přísluší porodní bábě, a je proto nutné, aby byla

³²³ Tamtéž, s. 194–195.

³²⁴ „[...] so viel ohne Gewalt und Schmerzen thunlich.“ Tamtéž, s. 29.

³²⁵ Tamtéž, s. 71.

kromě velkých zkušeností vybavena také know-how, jak zvládat krizové situace:

„Dann/wann gleich öfters alles gut bey einer ordentlich- und natürlichen Geburt stehet: So fehlet es dennoch nicht selten auch an der kreissenden Frauen; Entweder/weilen sie hierinn unwissend/oder nicht recht unterwiesen/oder sich nicht weisen lassen will. Da muß dann die Hebamme desto geschickter seyn/und solcher die nöthige Unterweisung zu geben wissen/und zwar auf eine freundliche/liebkosende/und doch dabey ernsthaffte Weise.“³²⁶

Důležitost komunikace s ženou je demonstrována nejen na případu již probíhajícího porodu, ale také na situaci, kdy není jasné, jestli je ženino těhotenství „pravé“. Barbařina příručka obsahuje relativně rozsáhlé pojednání o molách, které jsou řazeny mezi případy těžkých porodů,³²⁷ klasifikovány a doplněny o popis jejich projevů, jež by každá porodní bába měla znát. Ruku v ruce se znalostí ovšem musí jít komunikace s dotyčnou ženou, která bábě pomůže správně určit, o jaký případ se jedná.³²⁸

³²⁶ Tamtéž, s. 26.

³²⁷ O molách ve své příručce hovoří i Anna Elisabeth Horenburg, ta je ovšem zmiňuje pouze v souvislosti s nejasným stanovením těhotenství. Srov. HORENBURG, s. 13.

³²⁸ „Wann nun eine mit einem solchen Gewächs in vermeynter Schwängerung daher gehende Frau von einer Hebamme hierinn zu wissen verlangt/ob sie mit einem Kind oder mit einem Gewächs schwanger gehe: So hat die Hebamme erstlich zu fragen nach der Zeit der monatlichen Reinigung/und wie lang also eine solche Frau in vermeynter Schwängerung stehe; Ob sie eine ordentlich Kindes-Rührung fühle/oder nicht; Ob die Frau/wann sie sich im Bette von einer Seite zur andern kehret/nicht eine Schwehre im untern Leib fühle/welche hin- und herfüllet; Desgleichen ob sie nicht ausserordentliche Schmerzen im Urin lassen leide; Ob sie nicht auch eine ungewöhnliche grosse Bangigkeit und Müdigkeit in allen Gliedern/sonderlich aber in Lenden und Füßen mercke? etc.“ Po těchto dotazech, jež bábě mají pomoci „diagnostikovat“ molu,

V Barbařině příručce se také odráží jasná představa o tom, kdo je při porodu vůdčí osobností a komu (kromě rodičky) přísluší hlavní slovo. Je to samozřejmě porodní bába, která aktivně řídí veškeré dění, komunikuje s rodičkou a instruuje okolo stojící ženy, jak mohou pomoci. Také zde je barvitě a plasticky vylíčena porodní scéna se všemi jejími aktérkami a jejich úkoly, a to pomocí formulací velmi podobných těm, s nimiž jsme se setkali již v díly Anny Elisabeth Horenburg.³²⁹ Barbara se ze své pozice porodnické autority neváhá v textu příručky vymezit nejen proti špatným a nerozumným porodním bábám (jak jsme ukázali výše), ale také proti ženám, jež se porodu účastní a jejichž na báchorkách založené zásahy ohrožují bábino (míněna je nepochybně dobrá bába, „sestra“) výsadní postavení:

„Es ist bekannt genug/daß bey schwehren und verharrenden Geburten nich allein Befreundte und Benachbarte/sondern auch wohl manche entfernte Frauen in solchen Nöthen zusammen kommen/deren auch immer eine einen bessern Rath zu geben wissen will/als die andere. Und wann ich aufrichtig die Wahrheit davon sagen solle/so weiß und versteht kaum aus hundert dergleichen Frauen etwan eine etwas wenig/und doch nichts gründliches von dergleichen schwehren Geburten. Und wann man auch schon dergleichen Frauen die Grund-Wahrheit von einer langweiligen Geburt redlich anzeigen oder erklären will: So ist ihnen das meiste davon (wie man im Sprüch-Wort sagt) ein Böhmisches Dorf; indeme sie von ihren

následuje vaginální vyšetření a upozornění na to, co při něm bába nahmatá. Tamtéž, s. 82–83.

³²⁹ Tyto pasáže nejsou jedinými místy textu, která se nápadně podobají částem spisu Anny Elisabeth Horenburg, jak ukáže další výklad.

alten eingesogenen Rätzel-Meynungen schon eingenommen/und also nicht mehr im Stande seynd/eine Grund-Wahrheit zu erkennen/vielweniger zu begreifen."³³⁰

To je však legitimizováno dlouholetou praxí a zkušeností, z nichž vyplývají neotřesitelné pravdy:

„Nachdeme ich nun allbereit (ohne Ruhm zu melden) die Zeit über meiner sechszehen jährigen Praxis (als so lang ich eine examinirte Hebamme bin) zu mehr dann drey hundert schwehr- und verzögerenden Geburten neben andern Hebammen bin beruffen worden (ohne der schwehren und verharrenden Geburten zu gedencken/welche mir allein vorgefallen): So habe bey dergleichen schwehren und verharrenden Geburten meistentheils erfahren/wie daß die treibende Artzneyen nicht selten mehr Schaden/als Nutzen nach sich gezogen haben."³³¹

V těchto rádcích je zachyceno Barbařino profesní sebevědomí, založené na přesvědčení o vlastní pravdě. Díky zkušenosti s těžkými porody je expertkou, jež usvědčuje „přemoudřelé“ ženy radící u takových případech z hlouposti a eliminuje tak jejich konkurenci.

Zdrojem Barbařiny autority na poli porodnictví je také exkluzivita jejího vědění, jež zahrnuje daleko širší spektrum informací než to, které podává v příručce. Podobně jako Anna Elisabeth Horenburg ukazuje, že mohla říci více, ale že toho není třeba. Na rozdíl od formulace použité její předchůdkyní je však v pasážích Barbary Wiedemann patrný určitý posun nápadně se podobající dikci porodnických příruček koncipovaných lékaři a chirurgy:

³³⁰ WIEDEMANN, s. 88–89.

³³¹ Tamtéž, s. 89–90.

„Ich hätte zwar in der Anweisung der schwehren Geburten theils können/theils sollen weitläufftiger seyn: Allein ich versichere alle angehende Hebammen/daß/wann sie diese meine kurtze/geringel/jedoch in wahrer Erfahrung gegründete Anweisungen mit Bedacht lesen und wiederlesen/und darauf endlich gründlich verstehen werden/sie mit der Zeit mir selbstn Zeugniß geben müssen/daß dieses vor eine Weibes-Person gar wohl genug seye.“³³²

Zatímco Anna vyjmenovává jen ty nejčastější a nejpotřebnější případy, prohlašuje text Barbařiny příručky, že víc toho pro ženy vědět netřeba. Tento přístup připomíná selekci znalostí, jež příslušejí porodním bábám a jejich kompetencím, kterou ve svých spisech provádějí mužští autoři.³³³

Již v případě spisu Anny Elisabeth Horenburg jsme se setkali s tím, že do něj byla převzata pasáž ze starší příručky Justiny Siegemund. V tomto trendu pokračuje také příručka Barbary Wiedemann, přejatých pasáží je ovšem daleko více a všechny se opírají o spis *Wohlmeynender und nöhtiger Unterricht der Heeb-Ammen* Anny Horenburg.³³⁴ Je tedy evidentní, že buď Barbara sama, nebo prostřednictvím manžela spis své předchůdkyně musela znát a číst. Otázky přejímání částí textu z jedné příručky porodní báby do druhé se ještě dotkneme.

³³² Tamtéž, s. 88.

³³³ Srov. např. DEVENTER, *Neues Hebammen-Licht*, s. 23; SOLINGEN, *Hand-Griffe der Wund-Artzney*, s. 586; HOORN, *Die zwo Weh-Mütter Siphra und Pua*, předmluva, nepag.; CHAUFÉPIÉ, *Neuer Hebammen-Wegweiser*, předmluva, nepag. ad.

³³⁴ Jedná se konkrétně o pasáže věnované příznakům těhotenství (WIEDEMANN, s. 8–14, HORENBURG, s. 10–15), poroditelným polohám dítěte (WIEDEMANN, s. 21–23, HORENBURG, s. 26–27), péči o novorozence (WIEDEMANN, s. 28, HORENBURG, s. 39) a porodu dítěte sestupujícího do porodních cest rukou (WIEDEMANN, s. 68, HORENBURG, s. 60).

Barbaře Wiedemann i jejímu manželu Franzovi připadala v rámci lékařského personálu role praktiků, která je spojovala, podmiňovala jejich kooperaci, jež se zčásti zrcadlí také v textu porodnické příručky, a semknula je v postupu proti učencům, kterými jsou s největší pravděpodobností myšleni univerzitně vzdělaní lékaři, na hony vzdálení praxi. Na první náznaky vymezování se proti této skupině čtenář příručky narazí již v části věnované molárnímu těhotenství obsažené ve druhém oddílu spisu. Barbara zde oslovuje „milé sestry“ s popisem toho, co jako praktičky musejí znát, tedy charakteristikou druhů mol, způsobu jejich rozeznání a vytažení z ženina těla. Ostatní věci by je jen zdržovaly, neboť to jsou hlubokomyslnosti, jež lze přenechat učencům:

„Wir wollen uns aber hier nicht darmit aufhalten/wie diese Gewächse wachsen/woher und aus was Ursache sie entstehen/und was dergleichen Tieffsinnigkeiten mehr seynd. Dieses und dergleichen alles gehet die Gelehrte an.“³³⁵

V daleko větší míře je pak polemika s názory učenců zastoupena v třetí části příručky s tematikou zdravotních obtíží vyskytujících se u šestinedělek, novorozenců a těhotných a úlohy porodních bab při jejich ošetřování. Báby jsou zde nabádány, aby postupovaly v souladu s instrukcemi Barbařiny příručky, ačkoliv proti některým z nich zaznívají slova kritiky učenců.³³⁶ Ti jsou při obhajování pravd obsažených v příručce

³³⁵ WIEDEMANN, s. 78–79.

³³⁶ „Dahero zweytens die Hebamme auch anzuordnen hat/daß die Kindbetterin eine gute Fleisch- oder Hühner-Brühe (ob schon ein gewisser Gelehrter solche zu geben verbietet/und an statt dessen allerhand so genannte Hertz-Träncklein zu nehmen befiehle) [...] zugerichtet öfters geben

dokonce postaveni na roveň s ženami plnými předsudků, proti nimž bába nemá dost sil bojovat.³³⁷ Autoritativní charakter textu tohoto oddílu vrcholí v části o použití šťávy z makovic jako tišícího prostředku v přímé kontroverzi s učenci. Ostrá a téměř sarkasticky laděná slova o učených snech teoretiků jasně demonstrují, že praktikové je v rámci porodnictví nevnímají jako rovnocenné partnery, ale spíše jako zastaralé struktury, jež k věci nemají co říct, a proto by si ani neměli osobovat právo do ní mluvit. Pro podpoření vlastních argumentů je použito odkazů na porodnické autority sahající od Hippokrata a Galena až po Hendrika van Deventera a Friedricha Hoffmanna. :

„Ich muß hier noch eine kleine Erwähnung thun wegen vorgedachter Schmerzen-stillender Pillen/gestalten selbe von einigen der Gelehrten nicht nur allein so platthin verworffen/sondern auch gantz unbillicher Weise verhaßt gemacht/verfolgt und gelästert werden: Da doch Herr Doctor Henricus à Deventer, als welcher hoffentlich auch für einen Gelehrten wird passiren können/solche Schmerzen stillende Pillen in seinem herausgegebenen Hebammen-Licht auf das äusserste recommendiret. Es würde demnach meiner Einfalt gemäß besser gethan seyn/wann dergleichen Männer vorhero selbst aus ihren gelehrten Träumen aufwachten/ehe sie verachten/was ihnen in der That und Wahrheit gantz unbekannt ist. Dann die in dem Türckischen Mohn-Safft durch die Gnade Gottes gelegte Krafft und Würckung ist diesen Weisen eine

werde.“ Tamtéž, s. 103; „[...] ein Wasser-Bad von kräftigen Kräutern (ob solches schon einige Gelehrte als höchstschädlich verwerffen).“ Tamtéž, s. 128.

³³⁷ *„[...] es mögen auch so wohl die Gelehrte als Frauen darvon halten/was sie wollen/von welchen wir wohl wissen/daß eine geringe Hebamme ihnen ihre Vorurtheile zu benehmen viel zu schwach ist.“ Tamtéž, s. 135.*

Aergerniß/dergleichen Gelehrten eine Thorheit/denen aufrichtig Einfältigen aber allein eine von Gott gesegnete heylsame Artzney. Wollten mir aber einige widrigesinnete einwenden/daß dergleichen Sache über den Weiber-Verstand hinaus lauffe: So haben sie Gedult/und vernehmen/was der alte/redliche auch gelehrte Hippocrates seinen Schülern befiehle/und einschärfet; Und welches auch der aufrichtig-gelehrte und hochbelobte Herr Doctor Friederich Hoffmann in seiner öffentlich gehaltenen Physical- und Medicinischen Abhandlung von Haus-Mitteln nachdrücklich bekräftiget; Nämlich daß die Medici denen Frauen Glauben beymessen sollen in solchen Dingen/die bey der Geburt und andern weiblichen Zufällen vorfallen; Ja der sonst hochtrabende Galenus selbst hat sich nicht geschämet/hierinnen von vernünfftigen und erfahrenen Frauen zu lernen.“³³⁸

Použití odkazů na konkrétní mužské porodnické autority podporuje hypotézu, že na textu třetí části Barbařiny příručky i následující čtvrté části věnované receptům na různé léky se výrazněji podílel její manžel. Ve velké míře je zde užíváno latinských slov (*Item, probatum est*, zkratka NB), jež v prvních dvou porodnických oddílech vystupovala jen sporadicky (např. latinský název pro pánev, *Pelvis*). Zároveň jsou zde obsaženy výklady o původu bolestí,³³⁹ o koloběhu tělesných šťáv,³⁴⁰ o pohlavních nemocech³⁴¹ a výrazně se projevují také znalosti anatomie. V textu třetí části rovněž téměř nefiguruje přímé oslovení porodních bab (*liebste Schwestern*) a použité návody jsou koncipovány jako instrukce poskytované „esenciální“ bábě ve třetí osobě. Tento posun je evidentní

³³⁸ Tamtéž, s. 111–112.

³³⁹ Tamtéž, s. 155–156.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 125, 132–136.

³⁴¹ Tamtéž, s. 126–129.

především v částech věnovaných obtížím šestinedělek a těhotných žen, naopak v části o zdravotních komplikacích novorozenců se do textu více vrací Barbařin „hlas“, který popisuje pomoc porodní báby v první osobě. Zde je také obsažen obsáhlý výklad o nutnosti kojení vlastních dětí výrazně ovlivněný teologickým odůvodněním. Popsané textové odlišnosti navozují dojem, že zatímco o dospělé ženy se v kooperaci s porodní bábou staral také chirurg (popřípadě lékař), byla péče o novorozence včetně boje se zdravotními obtížemi přenechána spíše v kompetenci bab. Nelze ovšem jednoznačně rozhodnout, zda je původcem jednotlivých částí třetího a čtvrtého oddílu výlučně Barbara nebo výlučně její manžel, mezi pasážemi neexistuje jasné ohraničení a jeden „hlas“ je doplňován druhým. Je tedy možné usuzovat, že příručka vznikala v těsné kooperaci obou manželů.

Porodnické části, za níž tušíme větší podíl Barbary Wiedemann, i částem věnovaným obtížím šestinedělek, novorozenců a těhotných a receptům na léky, kde se výrazněji projevuje vliv jejího manžela, je společný vyhraněný postoj proti lidové tradici spojený s její denunciací. Pro Barbaru jsou některé léčivé prostředky vyžadované rodičkou či okolo stojícími ženami dokonce směšné.³⁴² Je ovšem ochotna se podělit o části svého know-how, které v porodnické literatuře nejsou příliš rozšířeny. Zřejmě nejvýmluvnějším příkladem tohoto tvrzení je recept na výrobu mazadla na ruce porodní báby (*Hebammen-Sälblein*), který obsahuje nejen přísady a jejich poměry, ale i velmi detailní návod na přípravu.³⁴³

³⁴² „Sonderlich musste ich lachen über das Pirn-Stiel-Wässerlein/da solches mir endlich bekannt gemacht wurde/daß es nämlich des Mannes Urin wäre.“ Tamtéž, s. 94.

³⁴³ Tamtéž, s. 166–169.

Zdá se tedy, že v porovnání s předchozími dvěma spisy německých porodních bab je Barbařina příručka nejvíce orientovaná na skutečnou praxi a jejími recipientkami tak v daleko větší míře mohly být samotné pomocnice při porodu. Nároky na vzdělání porodních bab a jeho zajištění se od dob vydání děl Justiny Siegemund a Anny Elisabeth Horenburg změnilo, daleko větší důraz v nich byl kladen na roli lékaře či chirurga a četbu porodnických příruček. V osobách Barbary Wiedemann a jejího manžela tak došlo k ideálnímu spojení dvou praktiků, kteří předávají penzum svých znalostí a zkušeností tak, aby podle nich mohly být vzdělávány porodní báby podle jejich představ. Barbara se v něm sice etabluje jako porodnická autorita, v porovnání se svými předchůdkyněmi však nemá tak velké ambice proniknout mezi učence.

Větší zacílení Barbařiny příručky pro potřeby porodních bab naznačuje také zařazení otázek určených k jejich zkoušení. Celkem dvacet čtyři dotazů je uvedeno bez poskytnutí odpovědí, což naznačuje nejen to, že bábám není učební proces ulehčován tak, aby se správná vyjádření mohly naučit nazpaměť,³⁴⁴ ale i skutečnost, že zkoušející lékařský personál již také musel mít o porodnictví větší povědomí, neboť ani on ze správných odpovědí nemohl vycházet. Navíc jsou tyto otázky, jež jsou

³⁴⁴ Samotný text na tuto možnost také upozorňuje: „Wollten mir aber etwan einige Hebammen einwenden und sagen/wie daß ich ja auch hätte sollen darzu schreiben/wie und welcher Gestalten man diese oder dergleichen Fragen beantworten solle; Dann so seye ihnen nichts damit gedienet: So kehre ich es aber um/liebe Schwestern! und sage/daß/wann ich ein solches gethan hätte/so wäre euch und andern eben darum nichts darmit gedienet: Dann auf solche Weise würde der mehrere Theil angehender Hebammen sich mehr beflissen die Antworten auswendig zu lernen/als die Sache selbst sich begreiflich und werckstellig zu machen; Womit aber so dann weder euch selbsten/noch vielweniger denen Hart-Kreissenden geholffen wäre.“ Tamtéž, s. 207.

zaměřeny na zrakový vjem a odpovídají tak mužské koncepci porodnictví,³⁴⁵ charakterizovány jako jediné správné, protože jako jediné mají pro porodní bábu smysl:

„Diese und dergleichen Fragen/liebste Schwestern! sollen billich/meinem geringen Einsehen nach/einer angehenden Hebamme vorgehalten/und hingegen alle unnöthige/ja wohl gar Rätzel- und andere hochstylisirte Fragen beyseit gesetzt werden.“³⁴⁶

Za takto koncipovaný katalog otázek určených pro zkoušení porodních bab je ještě zařazena krátká podkapitola obsahující čtyři otázky, pomocí nichž může každá rodička či okolo stojící ženy účastníci se porodu zjistit, jak kvalifikovaná je povolána porodní bába. Využít je ovšem mohou také chirurgové či lékaři zavolaní k porodu jako poradci. Na rozdíl od „zkouškových“ otázek jsou tyto dotazy zjevně zaměřeny na hmatový vjem.³⁴⁷ Lze pochybovat o tom, že by rodička či ostatní aktérky porodního dění v „těžké hodině“ měly ambice porodní bábu ještě zkoušet. Daleko pravděpodobnější se zdá být představa, že otázky jsou zamýšleny pro asistující chirurgy (méně lékaře), kteří se u porodů v době vydání Barbařiny příručky ocitají častěji než před čtyřiceti lety, mají více praktických zkušeností, ale stále se ještě rodiček příliš nedotýkají. Informace o stavu věcí tedy mohou získat prostřednictvím porodní báby, která tak figuruje jako jejich prodloužená ruka. Podobný obraz nového

³⁴⁵ Celá řada otázek je totiž zacílena na to, jak která část ženských pohlavních orgánů vypadá (používá se sloveso *aussehen*).

³⁴⁶ WIEDEMANN, s. 206–207.

³⁴⁷ Základním slovesem, které je v otázkách použito, je sloveso *fühlen*. Srov. Tamtéž, s. 209–210.

úkolu porodních bab vyvstává také z některých mužských porodnických příruček, jak ukážeme v další kapitole.

7. LÉKAŘI A CHIRURGOVÉ V ZÁPASE O AUTORITU NA POLI RANĚ NOVOVĚKÉHO PORODNICTVÍ

Již v úvodních kapitolách jsme předestřeli, že tradice německojazyčné raně novověké porodnické literatury je velmi bohatá a její počátky sahají do první třetiny 16. století. Od vydání příručky Eucharia Rösslina (1513) se do literární debaty o těhotenství, porodu a úloze porodních bab při jeho zvládnutí zapojilo nespočet autorů pocházejících nejprve z řad akademicky vzdělaných lékařů a později také prakticky zaměřených chirurgů. V průběhu 17. století, zvláště pak v jeho druhé polovině, produkce žánru porodnických příruček rapidně narůstá, přičemž do hry prostřednictvím překladů do němčiny ve velké míře vstupují také vlivy přicházející ze zahraničí, zvláště z Francie. Následující kapitola si klade za cíl zhodnotit roli lékařů a chirurgů v rámci zápasu o získání rozhodující autority v raně novověkém porodnictví. Pozornost přitom bude věnována způsobům utváření autority a strategiím její legitimizace vůči ostatním skupinám pohybujícím se na poli porodnictví. Záměrem následujících řádků není a vzhledem k obrovskému množství německojazyčných porodnických textů vzniklých v období raného novověku ani nemůže být vyčerpávající analýza všech těchto tisků. Na příkladu vybraných spisů budou demonstrovány hlavní trendy a specifika, přičemž kritériem pro výběr konkrétních děl porodnické literatury byla nejen doba jejich vytištění pohybující se převážně v intervalu let, kdy byly vydány porodnické příručky Justiny Siegemund,

Anny Elisabeth Horenubg a Barbary Wiedemann, ale také „věhlas“ jejich autora v rámci porodnických kruhů (především v případě překladových prací) a předpokládané rozšíření v německojazyčných oblastech.

7.1 „Gott erbarme sich über das weibliche Geschlecht/und sende ihnen barmhertzig Aerzte.“ Porodnické příručky sepsané lékaři jako pokračování tradice

Citát uvozující tuto podkapitolu pochází z porodnického spisu curyšského lékaře a chirurga Johannese Muralta vydaného tiskem roku 1697³⁴⁸ a výmluvně prezentuje cíl, kterého chtěli muži postupně pronikající do tajů těhotenství a porodu dosáhnout. V případě lékařů v německojazyčných oblastech se ovšem až do konce dvacátých let 18. století až na ojedinělé případy jednalo spíše o zbožné přání nežli o realitu.

Univerzitně vzdělaní lékaři stáli v hierarchii raně novověkého lékařského personálu na nejvyšší příčce a příslušely jim úkoly, jež nebyly přímo spojeny se špinavou, „řemeslnou“ prací. Díky délce a stupni jejich vzdělání, jež bylo založeno především na spisech antických lékařů Hippokrata a Galena, byli naopak považováni za učence, kteří byli konzultováni v souvislosti s „vnitřními“ nemocemi a podáváním léků.³⁴⁹ K porodům se proto v praxi zřejmě dostávali jen velmi sporadicky a měli

³⁴⁸ MURALT, *Kinder und Hebammen-Büchlein*, s. 33.

³⁴⁹ JÜTTE, *Ärzte, Heiler und Patienten*, s. 19–20.

pouze jakousi poradní funkci, jak jsme viděli v příručkách Justiny Siegemund, Anny Elisabeth Horenburg i Barbary Wiedemann. Přesto byli městští lékaři na základě své autority vyplývající z exkluzivního vzdělání pověřeni nejen kontrolou činnosti porodních bab, ale také dohledem nad jejich vzděláním a přezkoušením, jak jsme ukázali výše. Jejich znalosti byly přitom založeny na tvrzení antických autorit, jež reprodukovali i v době, kdy se vědomosti na poli medicíny začínaly díky novým anatomickým poznatkům a většímu důrazu na empirii a vlastní praxi postupně měnit. Konzervativnost akademicky vzdělaných lékařů se výraznou měrou projevila také v jejich porodnických spisech.

Pokusme se nyní prostřednictvím komparace děl Wolrada Huxholtze (1652), Georga Sommera (1676), Johanna Storcha (1747) a Petera Samuela de Chaufepié (1758) abstrahovat rysy společné pro porodnické příručky vzešlé z pera akademicky vzdělaných lékařů a vysledovat, zda a jakým způsobem se v průběhu více než sta let, jež leží mezi vytištěním nejstaršího a nejmladšího spisu, změnily.

Lékaři jako autoři porodnických příruček přirozeně chápou sami sebe jako hlavní autority na poli porodnictví. Tento názor je v jejich spisech legitimizován přesvědčením o naprosté nedostatečnosti kvalifikace porodních bab pro pomoc těhotným a rodícím ženám, jež vyplývá z jejich téměř nulového teoretického vzdělání v anatomii a fyziologii porodu. Teorie má v očích lékařů větší váhu než praxe, která je sama o sobě pro efektivní pomoc při porodu nedostačující:

„[...] weil leider offenbar ist/daß Wehemütter gefunden werden/die dieses wichtige Werck oft so wohl mit grosser Unwissenheit/als auch geringen Fleiß antreten und treiben: ohne daß auch manche Wehemutter noch meinet/die Wissenschaftt einer Wehemutter müste nicht aus Büchern/oder Mündlicher Unterrichtung/sondern aus der Übung erlernet werden/da doch die Unterrichtung von der Übung/und nicht die Übung vor oder ohne der Unterrichtung zusuchen ist/als welche hernach erst mit der Übung und dem Wercke selbst bestätigt werden muß.“³⁵⁰

Ti, kteří se domnívají, že porodní báby pomoci při porodu rozumí lépe než lékař, se proto mýlí. Pokud se však vyskytne případ porodní báby, která je natolik schopná a sebevědomá, že vydá vlastní porodnickou příručku (tak jako Francouzka Louise Bourgeois), není to její zásluha, ale zásluha lékařů, kteří ji „vymodelovali“ svou výukou.³⁵¹

Akademicky vzdělaní lékaři ve svých dílech stejně jako chirurgové operují s tradičním katalogem vlastností dobré a šikovné porodní báby,³⁵² k němuž doplňují negativ v podobě literárního toposu špatné a nešikovné báby. Denunciace pomocnic při porodu tedy probíhá zcela v rovině „esenciální“ porodní báby, neboť autoři příruček nemají zkušenosti z vlastní praxe, kterými by mohli dokumentovat konkrétní případy

³⁵⁰ SOMMER, *Nothwendiger Hebammenunterricht*, předmluva, nepag.

³⁵¹ „Horet man nicht hin und wider von vielen geschickten Weibersbildern rühmen/das sie in diesem Stück der Artzney Kunst von den Artzten der gestalt unterrichtet seyn/das sie mit Lob in ihrem beruf nit allein sich uben/sondern noch darüber Bücher schreiben/die welt damit desto glücklicher zu machen und dersleben einen vollkommenen Unterricht dieser nothwendigen hülf mitzuthelen/wie wir von der Bourgeoise erfahren?“ Srov. HUXHOLTZ, *Unterricht der Hebammen*, dedikace, nepag.

³⁵² Srov. podkapitola 5. 1.

nešvarů a prohřešků porodních bab. S výjimkou spisu *Neuer Hebammen-Wegweiser* hamburského lékaře Petera Samuela de Chauffepié navíc impluz pro vydání všech zkoumaných tisků vyšel od vrchnosti (ať už města či zeměpána),³⁵³ která v intencích zavádění systematictějšího teoretického vzdělávání porodních bab zadala jejich autorům zpracování „učebního“ textu pro tyto účely. Příručky tak nezřídka vznikly jako kompiláty starších děl³⁵⁴ bez jakékoliv reflexe porodnických „novinek“. U nejmladších zkoumaných spisů Johanna Storch a Petera Samuela de Chauffepié je patrná snaha o širší základnu zdrojů, z nichž autoři vycházeli, a komparaci názorů a informací v nich obsažených, která ovšem není doplněna hlubší analýzou.³⁵⁵

Návody na správný postup porodních bab obsažené v komparovaných textech koncipovaných lékaři jsou na základě

³⁵³ Wolrad Huxholtz psal svou příručku jako hesenský knížecí osobní lékař, Georg Sommer jako schwarzburský osobní lékař svůj spis koncipoval na příkaz svých zaměstnavatelů, Johann Storch své dílo *Unterricht vor Heb-Ammen* napsal pro vévodství Sachsen-Gotha. Navzdory tomu, že v jeho názvu figuruje popis *Nach der neuesten Accouchers und selbst eigener Erfahrung entworfen*, jde v jádru o přetištění staršího „učebního“ textu pro vévodství, jenž vyšel roku 1658 pod názvem *Nothwendig- und nützlicher Unterricht/So wol vor jedermänniglichen/als sonderlich vor die bestellten Wehemütter oder Hebamme im Fürstenthumb Gotha*. V podobném kompilačním duchu se nese například také anonymní spis *Die Sächsische Weh-Mutter* z roku 1701, jenž přímo v názvu uvádí, že je *Alles aus bewehrten AUCTORIBUS zusammen getragen*.

³⁵⁴ Oblíbeným textem, na nějž upozorňují především starší z komparovaných příruček, byl německý překlad spisu Scipiona Mercurio *La commare* z roku 1653. Příručky lékařů tak byly po celé sledované období vesměs psány tradičním způsobem založeným na nekritickém přejímání informací z děl starších autorit, neboť jejich autorům chyběla vlastní praktická zkušenost.

³⁵⁵ Srov. např. STORCH, s. 254: *„Die Siegemundin hat zwar den Vortheil angegeben, daß man zuvor, ehe man die Geburt befördere, dem Kinde Strickgen an die Füße binden, und an denselben es hervor ziehen soll, wie die Figur 14. es zeige: Allein de la Motte p. 529. bezeuget, daß dieses eine unnöthige Arbeit sey: Er hätte es Anfangs selber versucht, die Sache aber von solcher Weitläufigkeit gefunden, daß er in solcher Zeit wol 3. Weiber glücklich hätte entbinden wollen.“*

nastíněného procesu vzniku čistě popisné, uvádějí, co všechno má bába dělat, ale nikoliv jak to má dělat:

„Hierauff setzet sich die Wehe-Mutter gleichsam zwischen der Gebährerin Knien nieder/leget Ihre Rüstung zur Hand/läset die Frau mit kräftigen Hertz- und Mutter-Wassern und dergleichen stärcken und anstreichen/und machet der Frauen Unterleib und Geburts-Glieder mit gedachtem warmen Fettigkeiten, fein gelinde/und forschet behutsam nach des Kindes Lager/ob sichs zu einen guten Außgange schicke: denn wenn sich die Frucht in eine Seite begeben/oder sonst nicht recht stünde/müste so wohl euserlich durch streichen und schieben des Bauches/und Veränderung der Mutter-Lagers/als auch durch andere Hülffe mit fetten Fingern und Handbietung die Frucht sänfftiglich zurechte geleitet und zum Außgange angeführet werden. Worneben die Wehemutter wohl Fleiß anwenden muß/daß sie die Haut/hinter welcher des Kindes Häuptgen steckt/wenn es an die Geburt kömmtet/nach und nach/sonderlich unter den Wehen/gemachsam über sich nach der Mutter-Bauche zu schieben/daß das Kind also hervor kommen und geboren werden kan.“³⁵⁶

Z takto podaných instrukcí je zjevné, že porodní bába má zjistit polohu dítěte a případně ji změnit, není zde však jediná konkrétnější zmínka o tom, jakým způsobem má při této činnosti postupovat. Popisy jsou pak silně orientovány na zrakový vjem,³⁵⁷ přičemž je zdůrazňována nutnost

³⁵⁶ SOMMER, s. 40–42.

³⁵⁷ „Sie soll es aber nicht bey Hervorziehung eines Fußgens bewenden lassen, sondern auch das andere aufsuchen, und sodann nicht auf die Wehen warten, sondern es ohne dieselbige heraus ziehen. Den Handgriff kan sie Fig. 13. 14. sehen. Trüge sichs aber zu, daß ein Kind mit einem Beine schon so weit gerückt, wie Fig. 15. zeigt, und sie könnte solches nicht so weit zurücke bringen, daß sie mit ihrer Hand einkommen, und das andere suchen köntte, so kan sie das hervor

znalosti anatomie, již si mají báby osvojit z vyobrazení připojených k jednotlivým spisům, či ještě lépe návštěvou pitev.³⁵⁸

Zkoumané porodnické příručky vzešlé z pera akademicky vzdělaných lékařů v sobě kombinují nejen požadavky na „řemeslné“ dovednosti porodních bab a jejich vlastnosti, ale také na jejich morální předpoklady a duchovní rozměr jejich činnosti. S výjimkou spisu Petera Samuela de Chauffepié, jenž vznikl na konci padesátých let 18. století a je již výrazně sekularizován,³⁵⁹ jsou spisy lékařů prodchnuty důkazy zbožnosti a nutnosti spoléhat při těžkém úkolu rodičích žen na boží pomoc. Jejich součástí je proto důraz na modlitby porodní báby i žen účastnících se porodu a vzdávání díků za jeho šťastné ukončení.³⁶⁰ Příručka Georga Sommera dokonce na závěr obsahuje celý oddíl

hangende nur starck ziehen lassen, und mit ihrer einen Hand den Mutter-Mund so lange erweitern, bis auch der Hinter-Backe eintritt, alsdenn aber muß sie die Wendung, wie im 24ten Punct gemeldet, nicht versäumen.“ STORCH, s. 264.

³⁵⁸ „*Einer wohlgeübten Hebammen wird es leicht seyn/obgedachte Ursachen derer schweren Geburten zu erkundigen/vornemblich wann sie in Erkennung der Gestalt dieser natürlichen Weibs-Glieder fleissig unterrichtet worden/welches billich bey den öffentlichen Anatomien oder besondern Eröffnungen der mit Tod verblichenen Leiber geschehen sollte/und es eben nicht genug seyn lassen/wann sie dergleichen Sachen auff dem Papier gemahlet/vor sich gesehen.“* HUXHOLTZ, s. 33–34.

³⁵⁹ Například i z katalogu vlastností porodních bab vypadl požadavek na jejich zbožnost. Srov. CHAUFÉPIÉ, s. 1–9.

³⁶⁰ V díle Wolrada Huxholtze a Georga Sommera se dokonce setkáme s využitím toposu Boha jako porodní báby často se objevujícího v naučné a útěšné literatuře koncipované protestantskými duchovními pro těhotné a rodičí ženy. HUXHOLTZ, s. 83; SOMMER, předmluva, nepag. Příklady použití tohoto prvku nalezneme také v českojazyčné raně novověké produkci s porodnickou tematikou. Srov. Thomas GUENTER, *Knížka potěšitelná všem těhotným a rodičím manželkám*, Praha 1567, in: Jana Ratajová – Lucie Storchová (ed.), *Děti roditi je božské ovotce*, s. 131–243, zde především s. 184 nn, 214; Havel PHAËTON ŽALANSKÝ, *O ctných manželkách těhotných a rodičkách křesťanských*, Praha 1615, in: Tamtéž, s. 419–459, zde s. 424–427. K toposu Boha jako porodní báby srov. STRUCKMEIER, s. 41–59.

zahrnující celkem šest modliteb určených pro těhotné ženy, těžkou hodinku, umírající rodičku, vzdávání díky za šťastný průběh a skončení porodu, modlitbu pro novorozence a porodní bábu. Ještě v textu Johanna Storcha z roku 1747 nalezneme výzvu, jakým způsobem mají báby přistupovat k zahájení porodu:

„Alsdenn aber sollen sie/wenn sie vorher mit der schwangern Frauen und andern anwesenden nieder gekniet, und mit einander Gott den Allmächtigen demüthiglich angeruffen/daß er eine glückliche Niederkunfft und frölichen Anblick gnädiglich verleyhen wolle.“³⁶¹

Je nápadné, že za téměř sto let ležících mezi nejstaršími analyzovanými lékařskými příručkami a spisem Johanna Storcha³⁶² v tomto ohledu nedošlo k téměř žádným změnám, jaké pozorujeme u děl, jejichž autory jsou chirurgové. V nich je důraz na projevy zbožnosti porodních bab postupně zatlačován do pozadí a nečinné čekání bab na boží zásah a pomoc je stavěno na pranýř a vysmíváno.³⁶³

³⁶¹ STORCH, s. 197.

³⁶² Také Storchova příručka je doplněna o rozsáhlou část věnovanou modlitbám a duchovnímu rozměru činnosti porodních bab.

³⁶³ Již zbožností velmi prodchnutá porodnická příručka Christoha Völtera upozorňuje na to, že se báby nemohou zaštiťovat Bohem a jeho pomocí, pokud nic neumějí: *„Über das/hab ich unterschiedliche Hebammen gehört/welche/wann man ihnen verwiesen/daß sie den verirrtten Kindlein/und auff was weiß sie ihnen helfen sollen/gesagt haben/wann es so weit komme/so lassen sie Gott walten/der könne am besten helfen/ihr Amt/Verstand und Beruff erstreckt sich nicht so weit/aber das ist von einer Gewissenhafften Hebammen nicht wohl geredt: Wahr ist zwar/daß Gott heffen kan/wie er dann seine herzliche und grosse Wunder an den Kindern Israel und Pharaone gethan: wie viel Wunder und Miracul hat der Herr Christus und seine Jünger verrichtet? Dann der Herr ist allmächtig/es ist ihm nicht unmöglich/und er kan auch ohne Mittel helfen: Aber man sole Gott den Herrn nicht versuchen/sondern in all unserm Beruff und Vorhaben den höchsten Gott umb Hülff und sein vätterlich Gedeyen anrufen; darbey aber in*

Na rozdíl od příruček sepsaných porodními bábami, v nichž je patrný respekt jejich autorek k rodičkám založený na empatii i vlastním prožitku porodu, je rodící žena ve spisech lékařů nezdárka prezentována jako hloupá a ustrašená bytost, kterou porodní bába musí zvládnout uklidnit.³⁶⁴ Aktivita v lékařských popisech porodních scén přísluší porodní bábě a ženám účastnícím se porodu,³⁶⁵ rodička sama stojí kromě zmínek o vzývání božího jména a modlitbách poněkud mimo zorné pole.

Ve zkoumaných lékařských porodnických příručkách lze s postupem času přirozeně vysledovat změny související s větší reglementací činnosti porodních bab a omezováním jejich kompetencí. Starší námi analyzované spisy bábám přisuzují úkony spojené s mimořádnými porodními komplikacemi. Jedná se především o

allen Vorfallenheiten möglichsten Fleiß anwenden.“ VÖLTER (1679), s. 246–247. Druhé vydání příručky z roku 1687 se již nese v méně zbožném duchu.

³⁶⁴ Srov. např. HUXHOLTZ, s. 37: *„Was aber der Frawen Blödigkeit und zaghaftes Gemüth betrifft/solches wird die Hebamme durch ihre Leutseligkeit unnd freundliches Zusprächen/mit Anziehung allerhand lieblichen Exempeln/genugsam zu beruhigen wissen.*“ Dále např. SOMMER, s. 5: *„Unglück auch Geburts Hindernüsse durch Furcht/Scheu/Schrecken und kreissenden Weibern erwecket werden können/als muß eine Wehe-Mutter sich selbst hüten/daß sie die Frau nicht mit erzehlung aller erfahrenen unglücklichen GeburtsFällen und dergleichen Dingen furchtsam und schüchtern mache: hingegen muß sie/zumal blöden Weibern/mit Leutseligkeit und freundlichken Zuspruch/lauch anziehung angenehmer und frölicher Exempel begegnen und deren beängstetes Hertz nach Vermögen beruhigen.*“ Velmi podobnou dikci nalezneme také ve spisu frankfurtského lékaře Ludwiga von HÖRNIGK, *Politia medica*, Franckfurt am Mayn 1638. HAB, sign. A: 34.3 Med. (1), s. 158: *„Der gebährenden Frawen Natur vnd Weise/ob sie nemblich blödel/kleinmühtig vnd verzagt/oder aber halßstarrig/widerspenstig/vnd muthwillig sey/wohl zu merkcn/vnnd auff gebenden Fall oder gestalten Sachen nach/sie tröstlich/freundlich/oder mit etwas harten Worten anzureden/alles zu dem End/damit die Geburt glücklich abgehe.*“

³⁶⁵ V některých spisech je předestřeno, jak mohou okolo stojící ženy porodní bábě a rodičce pomáhat, přičemž je direktivně stanoveno, kolik takových žen má být. Srov. např. SOMMER, s. 40. Zatímco Georg Sommer počítá se dvěma ženami, chirurg Cornelius Solingen nařizuje žen nejméně pět. Srov. SOLINGEN, s. 646–647.

provedení císařského řezu na mrtvé ženě (Wolrad Huxholtz tento úkol ponechává v kompetenci porodních bab, zatímco mladší Georg Sommer již mluví o nutném zásahu chirurga či lékaře) a vytažení mrtvého dítěte pomocí nástrojů. V mladších dílech se oproti tomu setkáme se snahou o selektivní podání informací, jež souvisí s postupnou větší uzurpací autority lékařů a chirurgů na poli porodnictví a regulací činnosti porodních bab:

„Zu dem Ende habe ich, weil dieses Werk nur einzig für die Hebammen bestimmt war, verschiedene Dinge weggelassen, welche man in andern Büchern findet, und welche einer Hebamme, die in ihren gehörigen Schranken bleiben soll, nicht zukommen.“³⁶⁶

Výrazně regulována je rovněž možnost podávání léků porodními bábami, jež je vnímána jako konkurence lékařů, a proto zavrhována. Johann Storch se v pasážích věnovaných odsudku bab v souvislosti s poskytováním léků neváhá odvolat na porodnickou příručku Justiny Siegemund a její odpověď na Christininu otázku ohledně podávání „domácích prostředků“.³⁶⁷ S Justinou je v jeho spise nakládáno nejen jako s autorkou porodnického díla, které Storch bábám doporučuje ke studiu, jak jsme ukázali výše, ale také jako s předobrazem ideální porodní báby, jež by měla sloužit za vzor všem ostatním.

³⁶⁶ CHAUFÉPIÉ, předmluva, nepag.

³⁶⁷ „Allein ich will nur der Chur-Brandenburgischen Heb-Ammen Antwort, wenn sie p. 184. was von Hauß-Mitteln zu halten sey, befraget wird, hier beyfügen, woraus Weiber, die mit Schwangern und Gebährenden zu thun haben, deutliche Unterricht nehmen können.“ STORCH, s. 141.

Přestože praktická zkušenost univerzitně vzdělaných lékařů s asistencí při porodech byla nevelká a zvětšovala se jen velmi postupně, prochází jejich porodnickými příručkami jako červená nit povzdech nad tím, že zatímco v cizině jsou k porodům ve velké míře voláni lékaři a jejich kvalifikovaným zásahem se výraznou měrou snižuje úmrtnost rodiček a novorozenců, v „Německu“ je tato navýsost zodpovědná činnost přenechávána starým ženám a porodním bábám. Již autor německého překladu italského spisu Scipiona Mercurio *La commare* z roku 1653, lékař a profesor na univerzitě v Lipsku Gottfried Welsch, v jedné ze svých vsuvek do původního textu upozornil na rozdíly, jež spatřuje mezi pomocí poskytnutou porodní bábou a lékařem:

„Begiebet sich aber ein schwerer Fall/das sichs mit einer Geburth über anlasset/so ist es allerdings nöthig/daß bey Zeit ein verständiger Medicus zu Rathe gezogen/und seine hülffe begehret werde; Denn ob es zwar Weiber händel/und Verrichtungen seynd/so stecket doch/auf solchen fall/so vielerley Gefahr/und Unglück dahinder/als durch den Verstand einer Kindermutter nicht vollständig kan bedacht/und ergründet werden; Denn eine Kindermutter thut bey einer Geburth so viel/und auf arth/und weise (wie sie als ein Weib auch gar wohl thut) als es ihr vor/und unter die Hände kömmt; Ein verständiger Medicus aber beruhet nicht darbey/und dencket nur allein/wie dem gegenwertigen Zustande/und Gefahr/derer Er von der Kindermutter berichtet wird/abgeholfen werden möge; sondern er siehet noch viel weiter hinaus/und stellet sich allerley fälle für/worzu es noch mit der Geburth kommen kan; sorget hierauf/und beredet sich mit der Kindermutter/und den Weibern; vernimmt ihr gutachten; und thut sodann/was

*die Vernunft/seine Experiencz, und die Kunst an die Hand geben; und was sollen sich die Weiber doch vor dem Medico schämen? Dieweil derselbe ohne diß alle ihre beschaffenheit/und wie sie inwendig/und außwendig außsehen/weiß; Sie auch sonst ihme alle ihre Heimlichkeiten zu vertrauen pflegen.*³⁶⁸

Obraz porodní scény, který vyvstává z těchto řádků, se výrazně liší od těch, které známe z podání písíciých porodních bab. Bába je tu představena jako nepřemýšlející žena, jež řeší jen to, co je aktuálně třeba.³⁶⁹ Oproti tomu lékař je vybaven rozumem a přemýšlí nejen o daném momentě, ale předvídá i všechna další nebezpečí, takže jeho pomoc je daleko účinnější. Vše ovšem probíhá v těsné kooperaci s porodní bábou a dalšími ženami účastnicími se porodu, které lékaři poskytují informace potřebné ke správnému vyhodnocení situace. Rodička nemá před lékařem, jehož atributy jsou rozum, zkušenost a (porodnické) umění, důvod ke studu.³⁷⁰ Znovu se zde setkáváme s představou o úloze porodní báby jako prodloužené ruky lékaře, který sám neprovádí vyšetření. V polovině 17. století je ovšem podobná vidina asistence lékaře u porodu spíše

³⁶⁸ MERCURIO, *La commare*, s. 187–188.

³⁶⁹ Zcela rozdílnou představu o rozumových schopnostech porodní báby ovšem ve své příručce podává Justina Siegemund. Ta na svých případech dokazuje, jak o nich přemýšlí, analyzuje je a abstrahuje příčinu porodních komplikací. Srov. např. SIEGEMUND, s. 103.

³⁷⁰ K pocitu studu při gynekologických vyšetřeních a porodech a jeho vnímání srov. např. Robert JÜTTE, *Der anstößige Körper. Anmerkungen zu einer Semiotik der Nacktheit*, in: Klaus Schreiner – Norbert Schnitzler (Hrgs.), *Gepeinigt, begehrt, vergessen. Symbolik und Sozialbezug des Körpers im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, München 1992, s. 109–129.; Eva LABOUVIE, *Frauenkörper – Tabu und Schamkonzepte in der Vormoderne*, in: Anja Hesse – Hans-Joachim Behr – Alexander Schwarz – Anette Boldt-Stülzebach (Hrsg.), *TABU. Über den gesellschaftlichen Umgang mit Ekel und Scham*, Berlin 2009, s. 201–218.

hubbou budoucnosti, stejně jako nadnesená představa Johanna George Roederera o porodníkovi jako spásonosném andělovi o sto let později.³⁷¹

Ještě kolem poloviny následujícího století totiž nebyli všichni univerzitně vzdělaní lékaři přesvědčeni o tom, že aktivní zásah lékařů v případě standardní porodní situace je nezbytně nutný, ba dokonce že se pro ně nehodí:

„Denen Medicis kan man die würckliche Hand-Arbeit derer Heb-Ammen nicht zumuthen, indem die meisten mehr ihren Verstand, durch fleißiges Studiren, geschärffet, als ihre Hände zu Operationen geschickt gemacht: Chirurgi aber, welche ihre Hände und Finger in andern diesen gleichkommenden Verrichtungen exerciret haben, können, wenn sie sich insonderheit im Anatomiren geübet haben, gar wohl die Stelle derer Heb-Ammen vertreten.“³⁷²

Johann Storch, autor těchto řádků, ovšem hned v dalším výkladu zdůrazňuje, že chirurgové jsou podřízeni doзору lékařů, a podtrhuje tak platnost normativně jasně dané hierarchie lékařského personálu, jež se však v realitě počíná rozvolňovat. Jeho porodnická příručka totiž vychází v době, kdy autorita lékařů, jež není založena na praxi, ale tkví především v jejich vzdělání a statusu, přestává být dostačující. Sebevědomí chirurgů, kteří u porodů asistující stále častěji a nově označují sami sebe jako porodníky (*Geburtshelfer, Accoucheure*), raketově roste a atakuje post porodnické autority.

³⁷¹ Srov. pozn. 114.

³⁷² STORCH, s. 29.

7.2 „*daß das beste und nützlichste unter allen Instrumenten dasjenige seye/welches die Natur uns gegeben/nemlich die Hand.*“

Porodnické příručky z pera chirurgů jako píšících praktiků

Na první pohled by se mohlo zdát, že slova v názvu podkapitoly jsou součástí porodnické příručky jedné z píšících porodních bab. Čtenář se s nimi ovšem setká v německém překladu díla francouzského chirurga Cosmea Viardela z roku 1676,³⁷³ jež v německojazyčných oblastech předznamenává pozvolný nástup většího zájmu o mužské praktické porodnictví, jež se začínalo rozvíjet právě ve Francii a Holandsku.³⁷⁴

Chirurgové představovali v rámci raně novověkého zdravotnického trhu skupinu stojící v hierarchii pod univerzitně vzdělanými lékaři. Podle vrchnostenských reglementací nesměli provozovat léčení „vnitřních“ nemocí, zato byli voláni v případech všech zevních tělesných neduhů, na něž bylo třeba použít „řemeslný“ přístup a u nichž si lékaři nechtěli „špinit ruce“.³⁷⁵ K porodům chirurgové přicházeli ve chvíli, kdy bylo nutné provést císařský řez na mrtvé matce či zmenšovací operaci při vyjmutí mrtvého dítěte. Jak už jsme naznačili výše, jejich sebevědomí začalo narůstat ve chvíli, kdy se jim (většinou pomocí

³⁷³ Srov. VIARDEL, s. 131. Originál díla byl pod názvem *Observations sur la pratique des acouchemens naturels, contre nature et monstreaux* poprvé vydán roku 1674.

³⁷⁴ Za přelomovou událost je přitom tradičně označován porod Louisy de la Vallière roku 1662, k němuž Ludvík XIV. nechal zavolat chirurga Juliana Clementa. Srov. Friedrich von ZGLINICKI, *Geburt und Kindbett in Spiegel der Kunst und Geschichte*, Aachen 1990, s. 63.

³⁷⁵ JÜTTE, *Ärzte, Heiler und Patienten*, s. 20–22.

nástrojů) podařilo dítě vytáhnout živé. Stále více a častěji se pokoušeli rozšiřovat své praktické dovednosti v asistenci při porodu, postupně upevňovali svou profesní identitu a důrazněji se začínali vymezovat vůči svým akademicky vzdělaným kolegům, ale i vůči porodním bábám, jejichž činnosti se pozvolna přibližovali svou praxí.

Vydání Viardelova spisu *Anmerkungen von der Weiblichen Geburt* zahájilo řadu německých překladů děl francouzských a holandských lékařů a chirurgů věnujících se porodnictví nejen v rovině teorie, ale i praxe. Do poloviny 18. století se tak německojazyčné publikum mohlo postupně seznámit s pracemi Holanďanů Cornelia Solingena (1693) a Hendrika van Deventera (1704) či Francouzů Françoise Mauriceau (1680), Guillaumea Mauquest de la Motte (1732) a Pierra Dionise (1733).³⁷⁶ Spisy těchto nových porodnických autorit se pro chirurgy v německojazyčných oblastech bezesporu staly významnými inspiračními zdroji. Někteří ze jmenovaných autorů byli dokonce nejen praktikové, ale i vystudovaní lékaři, což jim propůjčovalo ještě větší vážnost a zvyšovalo jejich renomé.³⁷⁷ Německá území měla oproti vývoji porodnictví v západní Evropě jisté zpoždění, jež je patrné také na skutečnosti, že v námi sledovaném období od druhé poloviny 17. století do přibližně poloviny století následujícího byla v němčině vydána jen jedna původní porodnická příručka z pera chirurga, jež se však těšila takové oblibě, že se dočkala

³⁷⁶ Letopočet v závorce udává rok prvního vydání německého překladu spisů.

³⁷⁷ Studovanými lékaři byli Hendrik van Deventer, Cornelius Solingen, Pierre Dionis a Johan von Hoorn, u něhož se ještě zastavíme.

několika reedicií.³⁷⁸ Poněkud zvláštní případ pak představuje spis Johana von Hoorn, který jeho autor, švédský lékař a porodník, vydal nejprve ve švédštině a pak ho sám přeložil do němčiny.³⁷⁹

Jmenované porodnické příručky budou tvořit rámec naší analýzy. Na jejich textech se budeme snažit vysledovat strategie jejich autorů používané pro upevnění vlastní autority na poli porodnictví a hlavní argumentační postupy. Zvláštní pozornost pak bude věnována posledním dvěma zmíněným příručkám Christoha Völtera a Johana von Hoorn,³⁸⁰ na nichž bude demonstrována výjimečnost druhé z nich a hlavní posun, k němuž došlo v době ležící mezi jejich vznikem.

Již od dob Sorana z Efezu se ve spisech věnovaných porodnictví a činnosti porodních bab setkáváme s postupně se vyvíjejícím katalogem vlastností vyžadovaných od pomocnic při porodu. S tímto souborem, jenž se v období raného novověku rozrostl především o požadavek gramotnosti porodních bab, je čtenář konfrontován ve většině námi zkoumaných porodnických tisků včetně spisů, jejichž autorkami byly porodní báby.³⁸¹ Katalog vlastností pomáhá utvářet obraz dobré, rozumné a šikovné porodní báby, k němuž je doplňován komplementární souhrn

³⁷⁸ Jedná se o spis Christoha Völtera *Neueröffnete Hebammen-Schul*, jež byla poprvé vytištěna roku 1679 ve Stuttgartu. Další vydání následovala v letech 1687 a 1722, což ze spisu činilo jednu z nejrozšířenějších porodnických příruček 17. a počátku 18. století. Srov. PULZ, „*Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben*“, s. 93, 134.

³⁷⁹ Dílo vyšlo pod názvem *The twenne gudfruchtige, i sitt kall trogne och therföre af Gudi wäl belönte jordegummor Siphra och Fua* ve Stockholmu roku 1715. První německé vydání z roku 1726 bylo vytištěno rovněž ve Stockholmu a Lipsku, další následovala v letech 1736 a 1758.

³⁸⁰ Pro analýzu bylo použito vydání z roku 1736.

³⁸¹ To se od vydání z roku 1723 týká také příručky Justiny Siegemund.

atributů špatné, neznalé a nešikovné báby. Nejedná se tedy o popis konkrétního člověka, jako spíše esenciální porodní báby zároveň v sobě zahrnující jakousi „profesní“ etiku společnou všem bábám. Výjimku netvoří ani porodnické příručky sepsané chirurgy. Zatímco však v dílech lékařů nenajdeme ekvivalentní vylíčení dobrého a špatného lékaře, který přichází pomoci při porodu, objevují se už v nejstarších námi zkoumaných spisech chirurgů jejich vlastní charakteristiky. S jejich postupným pronikáním do praktického porodnictví tedy souvisí snaha o ukotvení profesní identity a etiky chirurga, později porodníka. Vedle katalogu vlastností porodních bab tak ve spisech chirurgů nalezneme také katalogy vlastností chirurgů a porodníků.³⁸²

Čím je podle autorů charakterizován chirurg/porodník, jaké má vlastnosti a jaké nároky jsou na něj kladeny? Především by měl být ve středních letech, a to ze dvou důvodů: s lety rostou zkušenosti, a zároveň je takový muž v nejlepší tělesné kondici, kterou asistence u porodu vyžaduje. Všechny námi zkoumané texty, jež obsahují katalog vlastností chirurga, líčí porod jako těžkou a namáhavou práci, při níž se pomocník při porodu (a nikoliv rodička) náležitě zapotí:

„Leibs halben soll er bevoorauß gesund/frisch und starck seyn/weil dieses eine der arbeitsamsten/mühsamsten und härtisten Curen und operationen in der Chirurgi ist/welche dem Wundartz auch wol in dem allerkältesten Winter den heissen

³⁸² VIARDEL, s. 162–164; MAURICEAU, s. 185–187; DEVENTER, s. 18–22; TIMMIUS, *Vermehrter und erläuteter Dionis*, s. 613–618.

*Schweiß außtreibet/wegen der grossen mühe/arbeit und beschwärde/so sich bey einem solchen Werck befindet.*³⁸³

Po apelech na tělesnou konstituci většinou následují pokyny týkající se fyziognomie chirurgových rukou. Ty by měly být jemné a nepříliš velké, s krátce ostříhanými nehty a bez ozdob, aby rodičku nezranily. Měl by chodit v čistém oblečení a pěkně upravený, ne zarostlý (François Mauriceau tento nešvar odůvodňuje tím, že mužští pomocníci u porodu se svým zanedbaným zevnějškem snaží tlumit žárlivost manželů rodiček³⁸⁴). Co se týče morálních vlastností, kladou katalogy velký důraz na ctnost, zdrženlivost, diskrétnost a mravnost, tedy charakteristiky, které bezesporu souvisí s ženskou cudností a studem.³⁸⁵ Nechybí ani požadavek na soucitnost, mlčenlivost, opatrnost a skromnost. Největší devízou chirurga je však jeho rozum a úsudek.

Pokud existují vlastnosti, které jsou vyžadovány od ideálního chirurga/porodníka, musí také existovat jejich protiklady, vůči nimž se lze vymezit. V porodnických spisech vzešlých z pera chirurgů jsou tak kromě

³⁸³ MAURICEAU, s. 185. Podobně srov. VIARDEL, s. 163; TIMMIUS, s. 614.

³⁸⁴ „Andere sagen hingegen/daß es besser sey/wann ein Chirurgus in seiner Kleidung grob/unachtsam und hinlässig sey/einen langen heßlichen Bart wachsen lasse/damit des Weibes Mann keine Eifersucht möge fassen. Es ist zwar also/daß etliche sich einbilden mit dieser Politic sich einige praxin zu erwerben/aber sie mißbrauchen hiemit jhren Stand/weilen sie in solcher gestalt vielmehr einem Metzger/als einem Wundartz gleich/welcher dann/wie leichtlich zu erachten/der Frauen/auß dem ledigen anschauen eine forcht erwecken kan.“ MAURICEAU, s. 186.

³⁸⁵ „Wenn demnach eine schwangere Frau in ihren Nöthen eine Manns-Person zu sich ruffen muß, so erfordert die gesunde Vernunft, Christliche Schaam und Erbarkeit, daß der Chirurgus in Worten und Geberden sich also verhalte, damit er weder der Kreisenden noch denen umstehenden Frauen Gelegenheit gebe, sich zu schämen oder zu betrüben.“ DEVENTER, s. 19.

dichotomií dobrá a špatná porodní bába vytvářeny také dichotomie dobrý a špatný chirurg/porodník. K nejhorším vlastnostem, které může mít, patří chamtivost, neomalenost při odkrývání těla rodičky, hrubé a bezcitné zacházení s ní a především krutost, s níž používá nástroje, zraňuje dítě i rodičku a nezřídka je svým zásahem zbavuje života.

Pokud bychom na prezentovaný katalog vlastností dobrého chirurga/porodníka a jeho opaku přiložili fólii katalogu vlastností dobré a špatné porodní báby, zjistili bychom, že jsou téměř shodné. Je evidentní, že autoři porodnických příruček z řad chirurgů, kteří se chtěli etablovat jako aktivní a praktičtí pomocníci při porodu, vycházeli ze stejných požadavků, jaké byly kladeny na porodní báby. Charakteristiky ideální porodní báby a ideálního chirurga/porodníka jsou navzájem prakticky zaměnitelné a liší se pouze ve třech zásadních bodech. Tím prvním je důraz na diskrétnost muže ve všech aspektech jeho jednání se ženou, která je determinována svým studem. To, co chirurga nejvíce odlišuje od porodní báby, jsou jeho znalosti anatomie a rozumové schopnosti:

„Uber das sol er [...] klug und bedachtsam seyn/und einen guten Verstand haben/auff daß er bey einer unnatürlichen Positur deß Kindes alsobald ein Mittel erfinden möge/wie er es anderst wende und kehre.“³⁸⁶

Zatímco porodním bábám jsou podávány jasné návody na postup v konkrétních situacích, neboť jsou hloupé, samy nepřemýšlejí a je třeba je vést, chirurg má volnost, kterou mu dává jeho rozum. Dokáže se rozhodovat ad hoc podle dané situace a najít nejvhodnější řešení. Proto

³⁸⁶ VIARDEL, s. 163.

stojí na žebříčku výš než tradiční pomocnice při porodu. Tato strategie denunciace porodních bab vytvořená na základě představy o rozumové převaze a lepším vzdělání se tedy nijak neodlišuje od postupů, s nimiž jsme se setkali u lékařských příruček.

Na rozdíl od porodnických spisů, jejichž autory byli lékaři, se v dílech chirurgů stupňuje intenzita denunciace porodních bab. Příčina tohoto postupu je nasnadě. Vzhledem k tomu, že chirurgové se snaží proniknout do praktického porodnictví a konkurovat porodním bábám v pomoci rodícím ženám (konkurenční pole představuje právě asistence při porodu, lékaři ani chirurgové si nežadají kompetence související s péčí o těhotnou, šestinedělku a novorozence, porodním bábám také zůstala vyhrazena povinnost poskytování křtu z nouze), mají daleko více než lékaři potřebu upevňovat svou autoritu na poli porodnictví a zvyšovat tak své šance na získání klientely. Devíza větší praktické zkušenosti, kterou stavějí na odiv ve svých textech s pomocí údajů o počtu asistencí u porodu či operací, jim pak dává širší manévrovací prostor pro vedení očerňující kampaně proti porodním bábám. Prezентují se jako očití svědkové selhání či tragédií způsobených konkrétními bábami, což jejich svědectví propůjčuje důvěryhodnější a závažnější charakter.³⁸⁷ Zároveň zdůrazňují převahu praxe nad teorií. To je zásadním způsobem odlišuje od názoru

³⁸⁷ „[...] wie ich dergleichen Exempel gnugsam gesehen und erfahren habe.“ SOLINGEN, s. 579; „Ich hätte zwar viel Exempel/welcher massen Fürfälle durch die Hebammen verursacht worden/bezubringen: Ich will aber allein Kürtze halber/eines einigen gedencken: In dem Stuttgarter Ampt war eine Hebamm/die vermeinte sie ziehe an dem Kind/hat aber einen Theil der Vaginae oder Mutterscheiden mit ihren Fingern erwischt/und samt dem einen Flügel Nympha genannt/abgerissen/dahero diese gute Frau anjetzo kümmerlich gehen/oder ihrem Mann Beywohnung leisten kan.“ VÖLTER, s. 296.

lékařů a navíc je zdánlivě přibližuje na úroveň znalostí a dovedností praktiček. Chirurgové ovšem ve svých textech nenechávají čtenáře na pochybách o tom, že jejich kvality jsou daleko vyšší, neboť jsou založeny na symbióze mezi praxí (vlastními případy) a teorií (anatomickými znalostmi). Teprve poté, co se sepsání porodnických příruček zhostili chirurgové spojující v sobě teoretika i praktika, se ukázalo, jak nedostačující je činnost porodních bab:

„Nachdem diß neue Hebammen-Licht auch unsere Gegenden bestrahlet, so ist mehr als zu viel am Tage, wie mangelhaft bisher die Kind-Frauen mit den Gebährenden umgegangen, und, darf man nach des Herrn Autoris Anweisung urtheilen, so sind ihre Geburts-Vortheile und Handgriffe (wofern sie anders so zu nennen sind) nur blosse Glücks-Griffe gewesen.“³⁸⁸

Je proto nezbytně nutné, aby se porodní báby, které nejsou hloupé (v podání některých autorů to znamená, že neumějí číst a psát),³⁸⁹ nechaly od těchto „odborníků“ vzdělávat a vést správným směrem. Pokud však budou tvrdohlavé a umíněné (tato vlastnost porodních bab je ve většině námi zkoumaných textů uváděna jako jedna z nejnegativnějších) a budou trvat na svých pravdách, musí rodičku a dítě zachránit zásah chirurga:

„Ich kan mit Grund der Wahrheit bezeugen, daß, so oft ich (doch ohne Ruhm zu melden) Kreisenden beygestanden, sie allemahl, nechst Gott, ihre Gebuhrt glücklich überstanden; ausser einer einigen Person, die ich, weil sie mit ihrer Arbeit mir gantz entgegen war, auch alles nach ihrem eigenen verderbten Sinn

³⁸⁸ DEVENTER, předmluva, nepag.

³⁸⁹ Srov. např. tamtéž, s. 10–11.

machte, und mir gar nicht folgete, (denn sie war selbst eine Hebamme) nicht vom Kinde befreien können. Es sind zwar alle nicht lebend blieben, weil etliche schon halb todt waren, da ich zu ihnen kommen, doch sind viele, ja die meisten, durch meine Hülffe, welche Gott gesegnet, errettet worden, die sonst gewiß gestorben wären."³⁹⁰

Tyto řádky odrážejí nejen denunciaci porodních bab založenou na poukazu na umíněnost vedoucí k jejich zkáze, ale především sebestylizaci jejich autora do jakéhosi porodnického hrdiny. Jen díky jeho zásahu (posvěcenému božím požehnáním) mohly být zachráněny rodičky, které by jinak zcela jistě zemřely. Podobně laděné pasáže nalezneme ve většině námi zkoumaných porodnických příruček vzešlých z pera chirurgů/porodníků. Ve snaze o vybudování a upevnění vlastní autority na poli porodnictví podávají čtenářům svých spisů pro lepší ilustraci pojednávané problematiky popisy svých případů, v nichž se nejlépe zrcadlí jejich sebezprezentační strategie. Chirurg/porodník v líčených situacích vždy vystupuje jako (mnohdy jediný) aktivní činitel, jenž je často povolán k případu zkomplikovanému špatným a neodborným zásahem porodní báby, která si posléze neví rady. Chirurg díky svým rozumovým schopnostem a zkušenostem vyhodnotí možnosti, kvalifikovaně zasáhne a dovede porod k ideálnímu konci. Typický příklad takového postupu nalezneme již v nejstarší námi analyzované příručce, překladu spisu Cosmea Viardela:

³⁹⁰ Tamtéž, s. 6–7.

„Es ist eine sehr beschwerliche Sache/wann eine Hebamme bey einer unnatürlicher Geburt zu dienen sich unterwindet/und solches nicht glücklich außführet/dann es geschiehet offft daß man Schiffbruch im Hasen erleidet/da man hätte vermeynet am allersichersten zu seyn/wie einer Hebammen begegnet/die mir wol bekandt ist; Diese/nach dem sie mit grosser Mühe den Leib des Kindes heraußgezogen/liesse den Kopff in der Mutter stecken/worüber sie sehr bestürzt worden/endlich/wie sie alle Sorge und Fleiß umbsonst angewendet/und zum Zweck nicht kommen können/wurde sie genöthiget andere Hülffe zusuchen; liesse mich deßwegen durch die Wärterin ruffen/daß ich eilends kommen solte/einer Frauen bey ihrer Geburt zu helfen. Als ich nun dahin gelanget/und von allen Sachen Bericht eingenommen/sagte sie gleichsam in Vertrauen zu mir/daß sie den Kopff des Kindes in der Mutter gelassen habe/mich inständigst bittend/daß ich ihren Fehler verbessern/und verhüten wolle/damit sie nicht in übele Nachreden komme; welches ich ihr auch versprochen.

Hierauff liesse ich den Mann herbey ruffen ehe ich Hand anlegte/und zeigte demselben an/den Fehler der Hebammen dardurch zu ersetzen/daß das Kind gantz faul seye/und nicht könne herauß gebracht werden/man sondere dann den Kopff von dem Leib an/anderst würde man seine Frau in Lebens-Gefahr setzten/und derowegen müsse man ihr geschwind beyspringen. Als nun der Mann darein verwilliget/legte ich die Frau in eine bequeme Positur/und griffe mit meiner Hand in die Mutter/da ich fühlete/daß die Nachgeburt nicht sonderlich anhienge/zogederohalben dieselbe alsobald herauß/damit das Bluten nachliesse; und nachdem ich sie herauß gezogen/langte ich abermahl mit der Hand in die Mutter/den Kopff des Kindes zu fassen/und herauß zu bringen/welches nicht ohne grosse Mühe und

*vielen Schweiß abgienge. Dann ich liesse den untern Leib der Frauen durch die Hebamme ein wenig niederdrücken/damit mir der Kopff nicht entgehen könnte/und kame durch meinen Fleiß so weit/daß ich meine beyde Finger in des Kindes Mund brachte/und den Kopff also herauß zoge/indem ich zugleich mit dem außwendigen Theil meiner Finger das innere Mundloch erweiterte/damit der Durchgang groß genug wäre. Habe also auff diese Weise den Kopff ohne einigen Hacken oder anderes Instrument herauß gebracht.*³⁹¹

Tento detailně vylíčený příběh obsahuje celou řadu prostředků, kterými jeho autor konstruuje obraz sebe sama jako nejkompentnější porodnické autority, jež kvalitou své pomoci výrazně předčí porodní bábu. Ta je označena jako jeho známá, jež i přes veškerou snahu nebyla schopna komplikovanou porodní situaci vyřešit. Je zde naznačen ideální hierarchizovaný vztah mezi porodní bábou a chirurgem charakterizovaný projevy důvěry na jedné straně a blahosklonností na straně druhé (autor se uvolí uchovat bábínu nekompetentnost v tajnosti). Od chvíle, kdy chirurg dorazil k rodičce, je veškerá aktivita spojena s jeho osobou (nechal zavolat manžela, uložil ženu do správné polohy, vsunul ruku do dělohy, nechal porodní bábu, aby mu asistovala atd.). Nechybí ani zdůraznění námahy, kterou při zásahu musel vynaložit.

Je velmi zajímavé, že podobným způsobem se ve svých příručkách prezentují také Justina Siegemund (u níž je tato koncepce nejzjevnější), Anna Elisabeth Horenburg a Barbara Wiedemann. Také ony jsou v případech z vlastní praxe, které uvádějí, vesměs jedinými aktivními

³⁹¹ VIARDEL, s. 129–130.

činitelkami, jež se demonstrací svých schopností a zkušeností vymezují vůči nezkušeným a špatným bábám a budují tak svoji autoritu na poli porodnictví. Gender dobrého pomocníka/pomocnice při porodu tedy není vázán na jeho/její pohlaví, ale na lékařské techniky, jež používá. U porodních bab stejně jako u praktikujících chirurgů je to technika hmatu.³⁹²

Hmat, důraz na používání rukou, popis jejich fyziognomie i práce s nimi v konkrétních případech představují v námi zkoumaných porodnických příručkách chirurgů/porodníků leitmotiv, který je neustále vyzdvihován a pevně spojován s jejich schopnostmi. Z některých formulací dokonce vyplývá, že autor textu, přesvědčený o užitečnosti a nutnosti používání hmatu při pomoci u porodu, o této skutečnosti poučuje porodní báby, jež nejsou ochotny se rodičky dotýkat:

„Habe aber mehrentheils zur Antwort bekommen/les solle sie Gott davor behüten/daß sie mit Fingern oder einer Hand zu einer Frauen greiffen solten/das könnten sie nicht thun: daß aber solches gar wohl und ohne alle Gefahr möge practicirt werden/ist schon oben im 89. Blat angezeigt worden.“³⁹³

I přes užití podobných strategií je ovšem patrné, že s výjimkou příručky Johana von Hoorn, k níž se ještě vrátíme, jsou ve všech námi analyzovaných textech vzešlých z pera chirurgů/porodníků obsaženy návody, instrukce a popisy založené na zrakovém vjemu jejich autora. Ten

³⁹² Eve Keller, jež prováděla analýzu anglických porodnických textů Jane Sharp, Sarah Stone a Percivala Willughbyho, dospěla k velmi podobným závěrům. Lékařská autorita se podle ní u porodu ukotvuje tak, že pomocníci při porodu bez ohledu na pohlaví reprezentují sami sebe v souladu s dobovými ideály maskulinní identity. Srov. KELLER, *The Subject of Touch*, především s. 78–80.

³⁹³ VÖLTER, Anhang, s. 41.

se odráží nejen v požadavku, aby porodní báby znaly anatomii a navštěvovaly pitvy, neboť je důležité, aby věděly, jak vypadají ženské pohlavní orgány,³⁹⁴ ale také v zařazování mědirytů, podle nichž by se porodní báby měly řídit.³⁹⁵ François Mauriceau upozorňuje na náročnost „operací“ prováděných chirurgem zvaným k porodu, neboť se odehrávají ve skrytu těla a nejsou viditelné okem.³⁹⁶ Ačkoliv tedy názvy některých porodnických příruček upozorňují na nový směr a jiný přístup k pojednávané problematice spočívající v praxi a zkušenosti chirurgů (Völterova „nově otevřená škola“, Deventerovo „nové světlo“), neliší se od textů lékařů v preferenci zrakového vjemu. V návodech souvisejících s postupem porodních bab, který je vidět (výbava porodní báby, příprava porodního lůžka, přestřižení pupečníku, péče o novorozence apod.), jsou chirurgové velmi konkrétní a líčí každý detail. Ve chvíli, kdy se jedná o činnosti zraku skryté (popis pochvy, dělohy, zjištění polohy dítěte, jeho

³⁹⁴ „Und welches das allernothwendigste ist/so müssen sie die Anatomie verstehen/und sonderlich wissen/wie die Gebruths-Theile bey einer Frauen beschaffen seyn/auch wie der Nabel/oder Nabelschnur mit der Nachgeburth/und auch die Mutterbänder nebst den Orth/woselbsten das Kind lieget/aussiehet und beschaffen ist.“ SOLINGEN, s. 583.

³⁹⁵ Kritiku používání vyobrazení přináší příručka Pierra Dionise, jež je ovšem i přesto výrazně založena na zrakovém vjemu. Srov. TIMIUS, *Vermehrter und erläuteter Dionis*, předmluva, nepag.: „In den Büchern des Mauriceau, Guillemeau und fast aller anderer, so von der Geburths-Hülffe geschrieben sind, findet man eine grosse Menge Kupffer, welche uns die verschiedene Läger der Kinder im Mutter-Leibe anzeigen. Solche aber auch diesem Wercke hinzufügen, habe nicht für nöthig geachtet, weil die Augen den Geburths-Helffer nicht unterweisen, wie das Kind in der Bähmutter lieget, sondern solches durch die Hände zu erforschen ist: So daß in solchen Fällen nicht das Gesicht, sondern nur die Hände nöthig sind.“

³⁹⁶ „[...] und ist solches auch daher leichtlich abzunehmen/daß in allen andern zufüllen/da man einen Chirurgum gebrauchen muß/die operation äusserlich/und an denen Gliedern/so in die Augen fallen/verrichtet wird/diese aber innerlich beschicht/so daß er dazu nicht sehen kan.“ MAURICEAU, s. 187.

obrácení atd.), se však instrukce omezují na to, co má porodní bába udělat, nikoliv však na to, jak to má dělat:

„Vor allen Dingen aber solle die Hebamm/ehe sie etwas anders thut/die kreistende Frau/nichdem sie ihre Hände wohl erwärmet und bestrichen/mit ein- oder 2. Fingern sittsamlich beführen/um zu erforschen/wie sichs zur Geburt anlassen/ob und wie die Bährmutter sich aufschliesse/ob das Wasser sich bald ergiessen möchte/und wie sich sonst das Kind zu seiner Geburt schicke/auf daß sie nach befindenden Dingen von vorstehender Geburt urtheilen/und auf allen Fall sich wohl vorsehen und bedencken möge: und mag sie alsdann/wann sich die Mutter wohl öffnet/das Kind natürlich erzeiget/und im Leib/in etwas doch nicht gar zu unruhig ist/deßgleichen wann die Gebährende einen guten Athem hat/bey guten Leibs-Kräfften ist/und die Kindswehen gegen dem Kind und untern Leib sich ziehen und wohl anlegen/zu einer frölichen und glücklichen Geburt mit Göttlichem Beystand Hoffnung machen.“³⁹⁷

Příslopečnou výjimkou potvrzující pravidlo je porodnická příručka Johana von Hoorn. Již několikrát jsme upozornili na to, že je v mnoha ohledech výjimečná. Její autor, švédský lékař a porodník, ji koncipoval jako katechismus (na rozdíl od Justiny Siegemund a Anny Elisabeth Horenburg nejsou jeho postavy označeny jmény, autor však v předmluvě vysvětluje, že se jedná o dvě biblické porodní báby, Siphru a Puu,³⁹⁸ podle

³⁹⁷ VÖLTER, s. 84.

³⁹⁸ Odkaz na tyto egyptské porodní báby a příběh o jejich bohabojnosti a vzdoru vůči faraonovi (Ex 1, 15–21), který byl odměněn božím požehnáním, je součástí celé řady raně novověkých porodnických příruček, spisy píšících porodních bab nevyjímaje. Nalezneme ho však také v díle Christopa Völtera, který příměr egyptských bab aplikuje na sebe sama coby chirurga asistujícího u porodu. Kromě skutečnosti, že neexistuje adekvátní

nichž také svůj spis pojmenoval³⁹⁹), nejprve vydal ve švédštině a poté sám přeložil do němčiny. Zmínili jsme také Hoornovu korespondenci s braniborskou dvorní porodní bábou Justinou Siegemund.⁴⁰⁰ To, co ho však odlišovalo od většiny jeho kolegů, byla zkušenost, které se mu dostalo. Jako jeden z mála mužů získal na sklonku 17. století možnost vzdělávat se pod vedením porodních bab v pařížské porodnici Hôtel Dieu. Praktické dovednosti, které si zde osvojil, se pak výraznou měrou projevily v textu jeho porodnické příručky, v níž je ukotven hmat jako primární smysl využívaný při asistenci u porodu. Stejně jako v příručkách Justiny Siegemund, Anny Elisabeth Horenburg a Barbary Wiedemann je zde podán detailní popis toho, co bába nahmatává při vaginálním vyšetření, jak může po hmatu poznat jednotlivé části pohlavních orgánů,⁴⁰¹ a použity příměry, kterým mohly báby snadno porozumět.⁴⁰²

biblická pasáž, která by mluvila o muži u porodu, tak Völter může svou činnost postavit na roveň činnosti porodních bab. Srov. VÖLTER, předmluva, nepag.: *„Ich habe mich aber dennoch erkühen/und mit den Hebraeischen Wehmüttern Gott mehr/als der tadelhaften Welt/gehorchen/und mit solchem so nutzlich- als nöthigem Werck im Namen deß Herrn fürgehen wollen/nicht zweifflende/es werde bey vielen grossen Nutzen schaffen/und mit bester Vergnügung angenommen werden/zumalen ich zu Danck hiervoor einen guten Namen erlangen.“*

³⁹⁹ *„Was dem Nahmen dieses Büchleins betrifft, so habe ich, weil es gleichsam eine Unterredung zweyer Persohnen ist, es nach den zwo Gottesfürchtigen und in ihrem Amte getreuen Wehmüttern, von welchen Moses (Exod. Cap. 1) redet, genennet: Ihnen 1.) zum wohlverdienten Andencken. 2.) Die Wehmütter damit zu erinnern, daß sie nach ihrem Exempeln Gott mehr, dann die Menschen fürchten und sich befleißigen sollen, dieses ihr Amt mit grosser Treue zu verrichten, daß sie allezeit ein gut Gewissen behalten mögen; Nichts achtende, was man auch von ihnen sagen möchte.“* HOORN, předmluva, nepag.

⁴⁰⁰ Kromě ní se o Hoornově dopise zmiňuje také Hendrik van Deventer ve druhém díle své porodnické příručky. Srov. DEVENTER, *Neues Hebammen-Licht Anderer Theil*, Auszug aus dem Briefe des gelehrten Mannes Johannis ab Horn, Medicinæ Doctoris zu Stockholm an Heinrich a Deventer, M. D. geschrieben, nepag.

⁴⁰¹ Například děložní hrdlo je charakterizováno jako *„ein runder harter und glatter Knopf, mit einer kleinen Oefnung“*. HOORN, s. 13.

Zastavuje se rovněž u vylíčení tekutin vycházejících při porodu z ženina těla, informace, kterou nám nepodává žádná jiná mužská porodnická příručka a která evokuje jeho skutečnou aktivní asistenci při porodech. Hoorn se tak výrazně přibližuje koncepci spisů píšicích porodních bab, nepřestává ovšem být lékařem a porodníkem, který se cítí být porodním bábám nadřazen. Jeho převaha tkví především ve znalosti anatomie („*Fr. Wodurch gelanget eine Weh-Mutter zu dieser Kunst? Antw. Durch Unterweisung und Übung. Fr. Worauf gründen sich diese Beide? Antw. Aus der Anatomie, unde dem Angriff.*“)⁴⁰³ a používání nástrojů, které sám navrhl a jež zde nepředstavuje, neboť porodním bábám nepřísluší. Informace a návody, jež porodním bábám poskytuje, důkladně selektuje a sděluje jen to, co přísluší jejich kompetenci.⁴⁰⁴ Jestliže Hoornovu příručku se spisy píšicích porodních bab spojuje důraz na hmatový vjem, zcela se odlišuje v otázce přístupu k rodičce a empatie.

Zatímco porodní báby, které prožily vlastní porody nebo se dokáží do pocitů rodící ženy vcítit, ve svých instrukcích zdůrazňují, aby bylo vaginální vyšetření prováděno vždy mezi stahy a zbytečně se tak

⁴⁰² Změny na děložním hrdle během těhotenství jsou kupříkladu přirovnávány ke rtům nebo laloku pod kohoutím zobákem: „*als wann man einem Menschen blindlings auf dem Mund grieffe, und die Leffzen betastete*“; „*wird so dünne als die rothen Lappen, so unter dem Schnabel eines Hahnes hangen*“. Tamtéž, s. 15–16; při popisu postupu při vyjmutí placenty je použit příměr s loupáním pomerančů či oddělování těsta od nepomoučného stolu: „*Sie folget die Nabelschnur gleicher Weise wie schon gesagt ist, biß zu dem Kuchen, fühlet rings herum, ob er nicht irgends wo loß seyn, daselbst beginnet, sie mit dem Finger zwischen dem Kuchen und der Gebähr-Mutter zu streichen, und gehet so je weiter und weiter, gleich wie man einer Pomerantzen die Schale abschälet, oder einen Brod-Teich von einem Tische aufhebet, da kein Mehl untergestreuet war, biß daß er gantz loß werde, und ihr in die Hand fällt.*“ Tamtéž, s. 66.

⁴⁰³ Tamtéž, s. 2.

⁴⁰⁴ Tamtéž, předmluva, nepag.

nezvětšovala bolest, kterou žena cítí, Hoorn prezentuje názor, že je ženu třeba vyšetřovat před stahem, po něm i mezi jednotlivými stahy.⁴⁰⁵ Přístup k rodičce tak Hoorna opět vrací do řad jeho kolegů. I on ve své příručce líčí několik svých konkrétních případů, na nichž demonstruje svou aktivitu, schopnosti a naopak nekompetentnost a nekvalifikovanost porodních bab. A i z jeho porodnických příběhů, stejně jako tomu je ve všech námi zkoumaných spisech chirurgů/porodníků, zcela mizí obraz rodičky aktivně se podílející na porodním ději, jak nám ho předestírají texty Justiny Siegemund, Anny Elisabeth Horenburg i Barbary Wiedemann. Rodící žena je v podání mužských autorů prezentována buď jako oběť, která potřebuje jejich heroickou pomoc a záchranu, nebo je redukována pouze na části těla, s nimiž chirurg/porodník pracuje.⁴⁰⁶

Již v souvislosti s příručkou Barbary Wiedemann a v ní obsažených otázek určených pro rodičku či k porodu přivolaného chirurga nebo lékaře jsme upozorňovali na hypotézu o novém úkolu porodních bab, jenž z porodnických textů vyvstává v době, kdy se chirurgové/porodníci ve

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 11. Henrike Hampe se domnívá, že protože je porod vždy spojen s bolestí, jejíž projevy se chirurgům a porodníkům bez zkušenosti na vlastním těle mohly zdát stále stejné, mohli mít tendenci je ignorovat. Srov. HAMPE, *Zwischen Tradition und Instruktion*, s. 129.

⁴⁰⁶ Srov. např. SOLINGEN, s. 726: „Den 18. Octob. 1673. wurde ich geruffen zu eines Schleiffers Fraue/auf der Groenevegje wohnend/welche acht Tage in Kindes-Nöthen gewesen/und gantz abgemattet war/ich griff dieselbe an/und befand daß das lincke Beinechen gebohren war/die Hebamme blieb dennoch halsstarriger wise darbey/daß noch nicht eine gnugsame Oeffnung wäre/jedennoch wolte die Fraue von den Kinde erlöset seyn; Aber nachdem ich die Fraue von den Bette auf ein Hauptküssen geleet hatte/befand ich daß dieselbige solchergestalt schwach war/daß ich auch vor das rathsamste fand/von der Operation mich zu enthalten/und meine Pflicht zu seyn/der Hebammen ihre Fauten anzuzeigen und zu verweisen/gleich wie ich auch thate/ehe ich aber noch aus den Hause gieng/rung die Fraue all mit dem Tode.“

větší míře aktivně podílejí na asistenci u porodu, ale rodiček se ještě stále příliš nedotýkají. Báby proto mohou figurovat jako jakási jejich prodloužená ruka, jež rodící ženu vyšetří a své závěry sdělí přítomnému chirurgovi či lékaři v případě, že by žena trpěla nějakým neduhem spojeným s pohlavními orgány. Aby taková spolupráce mohla fungovat, je nutné báby co nejefektivněji vzdělat v anatomii, neboť je velmi důležité, aby dokázaly správně pojmenovat to, co cítí hmatem, a to ve správném (tedy lékařském) kódu, aby jim chirurg či lékař rozuměl. Proto se v námi zkoumaných mužských porodnických textech vznikajících od třicátých let 18. století poněkud mění odůvodnění pro požadavek anatomických znalostí porodních bab:

„Fr. Was lernet eine Weh-Mutter aus der Anatomie? Antw. Sie lernet, bey Nahmen zu nennen und zu kennen, die Theile derer Geburts-Glieder, und deren Zusammenhang. [...]Fr. Worzu dienet es der Weh-Mutter, dieser Glieder, und deren Theile ihre besondere Nahmen zu wissen? Antw. Auf das sie mit Verstand antworten und distincte nennen können, was Theilgen es sey, so an diesem Gliede kräncklich ist, oder Schaden hat, wenn sie von dem Medico oder einem anderen, darum gefragt wird.“⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ HOORN, s. 2–6. Podobně také CHAUFÉPIÉ, s. 9: *„Eine Hebamme, welche etwas Gründliches in ihrer Kunst lernen will, muß für allen Dingen suchen, einen hinlänglichen Begriff von denenjenigen Theilen des weiblichen Geschlechts zu erlangen, welche Geburtstheile genennet werden. Denn da sie in der Ausübung ihrer Kunst aus der Beschaffenheit dieser Theile urtheilen soll, was sie zu thun oder zu lassen hat, so siehet ein jeder leicht, daß diese Erkenntniß ihr ganz unentbehrlich ist. Es werden aber zu derselben eigentlich fünf Stücke von ihr erfordert. Sie muß erstlich diese Theile mit ihrem Nahmen zu nennen wissen, 2) muß sie derselben Lage, 3) Gestalt, 4) Zusammenhang, und 5) ihren Nutzen kennen.“*

Zcela zjevný je důraz na to, aby porodní bába dokázala vše pojmenovat správným termínem. Zdá se, že autoři se ve svých příručkách snaží o unifikaci, která by jim usnadnila spolupráci s bábami, jež pravděpodobně používaly svá vlastní (popřípadě také regionálně ovlivněná) pojmenování.

Dravost chirurgů při prosazování ambice stát se hlavními porodnickými autoritami se v jejich textech projevuje nejen zesílenou denunciací porodních bab, ale také výrazným vymezováním se vůči lékařům a tradičním porodnickým autoritám. Zatímco v příručkách vzešlých z pera lékařů jsme se setkávali s pojetím chirurgů jako odborníků, kteří na žebříčku lékařských povolání sice stojí o stupeň níže než univerzitně vzdělaní lékaři, ale jejich kompetence nejsou nijak zmenšovány, podnikají chirurgové proti lékařům časté výpady, prostřednictvím nichž ovlivňují a snižují představu o jejich kvalifikovanosti na poli porodnictví. Ataky jsou nezřídka adresné a hlavní prostředek vymezení se představuje praxe chirurgů spojená se zkušeností:

„[...] zumahlen das jenige/was er schreibt/selbs erfahren/erkundiget/und nicht von Gutduncken oder hören Sagen/sondern aus eigener Erfahrung und Wissensschafft haben/wie dann etliche/die Hebammen-Bücher geschrieben/gethan/und die Sach so leicht gemacht haben/daß einer/der es liset/vermeinen solte/es ließ sich ein Kind in Mutterleib wenden und umbtreiben/als wann es nur ein Ey wäre/gestalten in einem Tractätlein Anno 1652. zu Cassel⁴⁰⁸ gedruckt/gemeldet wird [...] Nun diser hochgelehrte Mann hat in seinem Hebammen-Buch zwar nutzliche Anerinnerungen gethan/und alles auf

⁴⁰⁸ Völter zde naráží na spis Wolrada Huxholtze *Unterricht der Hebammen*.

*das Beste gemeinet/weißwegen ich auch ihne/so mir Gott verbiete/noch andere nicht zu tadlen begehre [...] Es ist aber bey disem einigen Rath und Vorschlag ohnschwer zu sehen/daß diser gute Herr dergleichen Kinder wenig/oder wohl gar keines außgezogen.*⁴⁰⁹

Lékaři bez jakékoliv praxe zakládající svou kvalifikovanost pouze na titulu získaném studiem na univerzitě a bezhlavě se vrhající do případů, o nichž nic nevědí, jsou prezentováni jako špatní rádci.⁴¹⁰ Stejnou nálepku pak získávají také porodní báby, které byly takovými lékaři vzdělávány, neboť ty se již naučených bludů nezbaví. Naopak nové porodní báby, jež budou z příruček chirurgů získávat informace, musí být vedeny k tomu, aby špatné knihy poznaly a měly k nim odpor.⁴¹¹ Ačkoliv „otec moderního vědeckého porodnictví“⁴¹² François Mauriceau se ve svém spise ještě odvolává na antické porodnické authority Hippokrata a Galena, jeho následovníci se k jejich dílům a názorům stavějí kriticky a odmítají přístup lékařů založený na slepé důvěře v jejich názory, které nebyly prakticky potvrzeny.⁴¹³ Místo po staletí citovaných „klasiků“ porodnictví v dílech

⁴⁰⁹ VÖLTER, předmluva, nepag.

⁴¹⁰ „Dann wann ein junger Medicus und Wundartz/ob selbiger gleich auff Universitäten fleissig studiert/viel Stätt und Länder durchraißt/in Praxi aber nicht sondern Bericht hätte/dannoch/wel er zu einem Doctor und Maister declariert/mit Hilff seines Mynsichti oder Feicis Würtzen/es über Kopff und Hals hinein wagen wolte/es möchte darüber krumm werden oder sterben/wer da möchte/so wäre ein solcher vor Gottes Gericht darumb nicht entschuldiget.“ Tamtéž, s. 238–239.

⁴¹¹ „[...] weißwegen ich dann umb dieser Ursachen willen bin bewogen worden/zum Dienste des Frauenzimmers/in diesen meinen kurtzen und kleinen Tractat anzuzeigen/was eine Hebamme mehr müsse verstehen/und was sie nicht nöthig hat zu wissen/und keines weges thun darf/welien es zu ihren Ampte nicht gehöret/und damit sie einen Abscheu möge bekommen vor so vielen unnützen Büchern.“ SOLINGEN, s. 586.

⁴¹² Srov. GÉLIS, *Regard sur l'Europe médicale des Lumières*, s. 280.

⁴¹³ „Welche Materie, so viel mir damals bewust, auch noch bis ietzo bekantist, noch niemand vor mir berühret, und ob gleich dieses neue Licht, noch nicht in aller Augen klar genug geschienen,

chirurgů/porodníků zaujímají jména jejich vlastních současníků či nejvýše o dvě generace starších autorů. K nejčastěji zmiňovaným autoritám tak patří Ambroise Paré, Cosme Viardel, François Mauriceau, Paul Portal, Hendrik van Deventer, Hugh Chamberlen⁴¹⁴ či v německojazyčném prostředí Gottfried Welsch.⁴¹⁵

Chirurgové hlásící se stále intenzivněji o slovo jako autoři porodnických příruček a pokoušející se etablovat jako hlavní autority na poli porodnictví používají za tímto účelem ve svých textech strategie a argumentační postupy, jež se zakládají na několikanásobném vymezování se. V první úrovni se tito muži vymezují vůči porodním bábám, jejichž prosté „řemeslné“ pomoci při porodu jsou nadřazeni svými rozumovými schopnostmi a znalostmi anatomie, kterých se bábám nedostává. V druhé úrovni zaujímají kritický postoj k starým porodnickým autoritám a lékařům, kteří z nich vycházejí a až dosud si nárokovali vůdčí postavení v porodnictví, ačkoliv nebylo založeno na kombinaci teoretických a praktických znalostí, ale pouze na teorii. Zatímco první dvě roviny vymezování se jsou společné všem námi zkoumaným spisům vzešlým z pera chirurgů/porodníků, třetí úroveň je třeba vnímat v kontextu jednoho každého díla. Jedná se o vytváření dichotomie dobrého a

sonderliche derjenigen, welche zwar allezeit lernen, doch niemals die Wahrheit erkennen wollen; so hat es doch einigen Hebammen genutzt, ja auch vielen gelehrten Männern, welche den Meynungen der Alten nicht mit einem knechtischen Gemüthe anhangen wolten, sondern die auf unfehlbare und ungezweifelte Beweisthümer sich gründende Zeugnisse der Wahrheit annahmen.
DEVENTER, *Neues Hebammen-Licht Anderer Theil*, předmluva, nepag.

⁴¹⁴ Od něho holandský chirurg Hendrik van Roonhuisen získal „tajemství“ porodnických kleští.

⁴¹⁵ Překladatel díla Scipiona Mercurio *La commare*.

špatného chirurga/porodníka (na základě nově vznikajícího katalogu vlastností představujícího jakousi etiku skupiny), kdy se autor jednoznačně charakterizuje jako dobrý, ba dokonce ten nejlepší představitel své profese, jenž se vymezuje vůči špatným zástupcům a vytváří tak svoji vlastní autoritu. Její základ pak nesporně tvoří autorova praxe a vlastní zkušenost.

8. ZÁVĚR

Raně novověké porodnické příručky představují žánr, jenž je především zahraniční historiografií již dlouhou dobu studován a analyzován z různých úhlů pohledu a různých východisek, ať už se jedná o tradiční dějiny medicíny, sociální a kulturní dějiny, dějiny těla či etnografické přístupy. Přesto není jejich potenciál zdaleka vyčerpán.

Předkládaná dizertační práce se opírala o jeden z novějších podnětných přístupů k práci s těmito navýsost zajímavými texty. K analyzovaným německojazyčným porodnickým příručkám pocházejícím z období druhé poloviny 17. století až přibližně poloviny století následujícího bylo primárně přistupováno jako k literárnímu žánru zabývajícímu se reprezentací a sebeprezentací jeho autorek a autorů. Jádro a východisko analýzy přitom tvořily tři výjimečné spisy vzešlé z pera německých porodních bab Justiny Siegemund, Anny Elisabeth Horenburg a Barbary Wiedemann. Tyto tři příručky prozatím nebyly z uvedeného hlediska systematicky zkoumány. Zatímco dílo Justiny Siegemund se pozornosti badatelů již těšilo, a to až na drobné výjimky především v kontextu dějin medicíny a porodnictví, spisy jejích následovnic se do zorného úhlu odborné veřejnosti dosud příliš nedostaly. Příručky také nebyly vzájemně komparovány a zasazeny do kontextu soudobé porodnické literatury koncipované lékaři a chirurgy. Předkládaná dizertační práce si proto kladla za cíl pokusit se tento dluh splatit.

Hlavní badatelské otázky, o jejichž zodpovězení dizertační práce usilovala, směřovaly k naznačení rozdílů mezi příručkami napsanými porodní bábou a spisy, jejichž autory jsou chirurgové a lékaři, a k rozkrytí strategií autorek a autorů používaných k upevnění vlastní autority na poli porodnictví.

Píšící porodní báby jsou odbornou literaturou často označovány za spojovník mezi ženskou a mužskou porodnickou tradicí.⁴¹⁶ S tímto názorem (blíže ovšem většinou nerozvedeným) korespondují také závěry předkládané dizertační práce. S ženskou tradicí předávanou ústně a v podobě imitace činností z jedné generace porodních bab na druhou autorky Justinu Siegemund, Annu Elisabeth Horenburg a Barbaru Wiedemann spojuje především důraz na praxi a z ní vyplývající zkušenost, která se zvětšuje s každou asistencí při porodu, takže „učení“ představuje prakticky nikdy nekončící proces. Zkušenost porodních bab je založena na hmatovém vjemu, jenž se také výrazným způsobem odráží v textu jejich porodnických příruček, které jsou orientovány na to, co porodní bába cítí hmatem, nikoliv co vidí. Druhý zásadní bod, v němž spisy píšících porodních bab odrážejí ženský přístup k pomoci při porodu, představuje postoj zaujímaný vůči rodičce. Ten je charakterizován respektem, pochopením, empatií a schopností vcítit se do jejich prožitků při porodu, stejně jako vnímáním její bolesti. Příručky sepsané porodními bábami jsou rovněž prodchnuty hlubokou zbožností, již autorky částečně využívají také k vlastní legitimizaci.

⁴¹⁶ Srov. např. LABOUVIE, *Frauenberuf ohne Vorbildung?*, s. 225.

Skutečnost, že tři německé porodní báby vstoupily do jinak výlučně mužského literárního porodnického diskurzu, je důvodem pro rozvinutí celé řady legitimizačních strategií a postupů pomáhajících vytvořit a upevnit jejich autoritu na poli porodnictví. Vzhledem k tomu, že se (alespoň ve dvou případech) jedná o výjimečně vzdělané ženy, uchylují se ve svých spisech také k reprodukovaní způsobů budování autority, jež používají jejich mužské protějšky. Tím se zařazují do písemné porodnické „kultury“ vzdělaných mužů. K využívaným strategiím upevňování vlastního postavení patří volba dialogické literární formy spisu, jež umožňuje demonstrovat penzum a převahu svých znalostí, využívání standardního literárního toposu neznalé, nešikovné a násilnické porodní báby (vytvořeného na základě katalogu vlastností porodních bab) a vymezování se vůči takovým pomocnicím při porodu, charakteristika sebe sama jako jediné aktivní a nejkompetentnější porodnické „hrdinky“ používaná v líčení vlastních případů či zapojení otázek pro zkoušení porodních bab, jejichž praktické využívání by jejich autorky potvrdilo coby porodnické autority.

Z analýzy mužských porodnických příruček vzniklých ve stejném období jako spisy tří píšicích porodních bab vyplynula především nutnost rozlišovat mezi texty vzešlými z pera univerzitně vzdělaných lékařů, kteří figurovali jako kontrolní a vzdělávací instance porodních bab, ale většinou neměli praktické zkušenosti s asistencí při porodu, a texty chirurgů (později používajících označení porodník), kteří asistovali zpočátku pouze u provedení císařského řezu na mrtvé ženě či vytažení mrtvého dítěte

z matčina těla, postupně však pronikali také k přirozeným porodům. Bylo ukázáno, že v některých postupech se tyto spisy shodují. Jedním z nejzásadnějších bodů, v nichž se práce lékařů a chirurgů překrývají a zásadně se liší od spisů porodních bab, je přístup k rodičce a komunikace s ní. Ta v mužských textech vesměs chybí, důraz je kladen na zvládnutí porodní mechaniky, a nikoliv na rodičku jako subjekt. Nezřídka tak dochází k fragmentaci jejího těla na části, s nimiž lékař či chirurg pracuje, či k přístupu k rodičce jako k oběti, kterou je nutné zachránit. Zároveň jsou mužské porodnické příručky navzdory zdůrazňované práci rukou zcela zjevně založeny na zrakovém vjemu jejich autorů, který vyplývá z jejich anatomických znalostí a možností navštěvovat pitvy. Důraz je tedy kladen na to, co má porodní bába dělat, chybí ovšem návody, jakým způsobem to má dělat a co má cítit hmatem.

Spisy lékařů a chirurgů se od sebe naopak velmi různí v otázce hierarchizace teorie a praxe. Zatímco lékaři zdůrazňují teoretické znalosti (praxe jim totiž ve většině případů chybí), podtrhují chirurgové/porodníci důležitost vlastní zkušenosti, pomocí níž se snaží etablovat jako hlavní porodnické autority. Jejich strategie jsou nejpatrnější v příkladech z vlastní praxe, kde vystupují jako jediní aktivní činitelé, kteří jsou schopni svým kompetentním zásahem zachránit situaci. Stejně jako píšící porodní báby charakterizují také chirurgové sami sebe jako porodnické „hrdiny“. Je tedy patrné, že gender dobré/ho pomocnice/pomocníka při porodu není založen na distinkci pohlaví, ale na zkušenosti a používání techniky hmatu. V textech chirurgů/porodníků proto dochází

k několikaúrovňovému vymezení se, a to jednak vůči lékařům-teoretikům a jejich nekritickému přístupu k zastarávajícím názorům „klasiků“ antického porodnictví, vůči nově vytvořenému toposu špatného, necudného a brutálního chirurga/porodníka (vzniklému na základě katalogu vlastností chirurga/porodníka) a v neposlední řadě vůči porodním bábám, jejichž denunce je v intencích intenzivnějšího konkurenčního boje vyhrocována.

Všem spisům bez ohledu na pohlaví či profesi jejich autora je společná strategie utváření vlastní autority založená na utvrzování čtenáře v přesvědčení, že správně bude postupovat jen tehdy, pokud bude jednat v souladu s návody a instrukcemi obsaženými v dané příručce. Každý autor se tak prezentuje jako jediná správná porodnická autorita. Takový přístup naznačuje, že ve zkoumaném období neexistuje jediný druh autoritativního výkladu porodnické problematiky, naopak výkladů je mnoho a soupeří spolu. Mužské praktické porodnictví se v této době zároveň teprve začíná etablovat. Zdá se, že právě taková konstelace umožnila vznik fenoménu píšících porodních bab, které mohly přispět do literárních porodnických debat. Od konce třicátých let 18. století, kdy se výrazně mění koncepce vzdělávání porodních bab a takto produkovaný nový typ pomocnic při porodu začíná postupně vytlačovat tradiční porodní báby, v německojazyčných oblastech nevznikl již žádný další spis, jehož autorkou by byla porodní bába.

Díky analýze německojazyčných porodnických příruček píšících porodních bab, lékařů i chirurgů/porodníků byly nabídnuty odpovědi na

celou řadu otázek. Některé nastíněné problémy však prozatím zůstaly bez uspokojivého vysvětlení. Jednu z nejprovokativnějších otázek představuje vzájemné přejímání některých pasáží v dílech porodních bab, jež je u praktiček přinejmenším pozoruhodné. Stejného fenoménu přejímání celých pasáží z díla Louise Bourgeois do spisu Madame du Coudray si všimli Colette H. Winn a François Rouget při jejich práci na edici díla nejstarší píšící porodní báby.⁴¹⁷ Je proto evidentní, že se nejedná o neobvyklý jev, který by si zasloužil další pozornost, již mu rámec této dizertační práce nemohl věnovat.

Cílem předkládané dizertační práce nebylo a ani nemohlo být vyčerpání veškerých témat a otázek spojených s raně novověkými německojazyčnými porodnickými příručkami. Nabízí se například úvahy o charakteru teoretických znalostí porodních bab a rychlosti jejich reakcí (či spíše reakcí jejich vzdělavatelů) na změny a nové poznatky prezentované v početně narůstající porodnické literatuře. Bez zajímavosti by jistě nebyla ani komparace jednotlivých vydání tisků Justiny Siegemund, Christoha Völtera, Johana von Hoorn a dalších, jež se dočkaly několika reedic, za účelem vysledování případných úprav, k nimž v těchto spisech došlo. Také srovnání originálních textů s jejich německými překlady by mohlo přinést nové poznatky týkající se zásahu překladatelů a s nimi souvisejícího charakteru porodnického diskurzu v německojazyčných oblastech. Tyto a podobné otázky naznačují další směry, kterými by se bádání o literárním žánru raně novověkých

⁴¹⁷ Srov. ROUGET – WINN, *Introduction*, in: Tíž, Louise Bourgeois, épouse Boursier, s. 29.

porodnických příruček mohlo ubírat, a zároveň dokazují, že se rozhodně nejedná o zmapované a uzavřené téma.

9. SEZNAM PRAMENŮ

Staré tisky:

BOURGEOIS Louise, *Ein gantz new nützlich vnd nohtwendig Hebammen Buch*, Oppenheim 1619. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. A: 38.1 Med. (2).

BOURGEOIS Louise, *Hebammen Buch*, Hanau 1652. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 4798 (2).

DEVENTER Henricus a, *Neues Hebammen-Licht*, Jena 1775. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. M: Mr 104.

DU COUDRAY Angélique, *Abrégé de l'art des accouchements*, Paris 1759.

HAGEN Johann Philipp, *Versuch eines allgemeinen Hebammen-Catechismus*, Berlin 1786. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. M: Mr 125.

HERLITZ David, *De cura gravidarum, puerperarum, et infantum*, Stettin 1618. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 7929.

HOORN Johan von, *Die zwo um ihrer Gottesfurcht und Treue willen von Gott wohlbelohnte Weh-muetter Siphra und Pua*, Stockholm und Leipzig 1736. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. M: Mr 143.

HÖRNIGK Ludwig von, *Politia medica*, Franckfurt am Mayn 1638. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. A: 34.3 Med. (1).

HUXHOLTZ Wolrad, *Unterricht der Hebammen*, Kassel 1652. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 7929 (2).

CHAUFEPIÉ Peter Samuel de, *Neuer Hebammen-Wegweiser*, Lübeck und Altona 1758. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. M: Mr 94.

MAURICEAU Francisci, *Tractat von Kranckheiten schwangerer und gebärender Weibspersonen*, Basel 1680. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 7529.

MERCURIO Scipione, *La commare dell Scipione Mercurio. Kindermutter oder Hebammen-Buch*, Leipzig 1653. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 4798.

MURALT Johannes, *Kinder und Hebammen-Büchlein*, Basel 1697. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 2361.

Nothwendig- und nützlicher Unterricht/So wol vor jedermännlichen/als sonderlich vor die bestellten Wehemütter oder Hebamme im Fürstenthumb Gotha, Gotha 1658. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 4798 (3).

PETERMANN Andreas, *Gründliche Deduction vieler Hand-Griffe, die in dem Buche Die Chur- Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter genannt...*, Cölln an der Spree 1692.

RUF Jakob, *Ein schön lustig Trostbüchle*, Zürich 1569. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. A: 26.10 Med.

SCHEID Johann Gottfried, *Herrn de la Motte ... Tractat von Kranckheiten Schwangerer und Gebärender Weibs-persohnen*, Strasburg 1732. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. M: Mr 172.

SIEGEMUND Justina, *Wider Herrn D. Andreæ Peterman*, Cölln an der Spree 1692. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 8148.

SIEGEMUND Justine, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, Cölln an der Spree 1690. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 8483.

SOLINGEN Cornelius, *Hand-Griffe der Wund-Artzney*, Wittemberg 1712. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. M: Mr 233.

SOMMER Georg, *Nohtwendiger Hebammen-Unterricht*, Arnstadt 1676. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 2013.

SOMMER Georg, *Weiber und Kinder Pfleg-Büchlein*, Arnstadt 1676. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 8869.

STORCH Johann, *Unterricht vor Heb-Ammen*, Gotha 1747. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. M: Mr 30.

THEBESIUS Johann Ehrenfried, *Hebammenkunst*, Hirschberg und Liegnitz 1756. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. M: Mr 248.

TIMMIUS Johannes, *Vermehrter und erläuterter Dionis*, Franckfurt und Leipzig 1733. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. M: Mr 107.

Unterricht vor die Heb-Ammen/oder Bade-Mütter In der Stadt Braunschweig/sampt deren Eyde, Braunschweig 1686. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. M: Gn Kapsel 52 (18).

VIARDEL Cosme, *Anmerckungen von der weiblichen Geburt*, Frankfurt 1676. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 1897 (1).

VÖLTER Christoph, *Neu eröffnete Heb-Ammen-Schuhl*, Stuttgart 1679. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 8599.

VÖLTER Christoph, *Neueröffnete Hebammen-Schul*, Stuttgart 1687. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. M: Mr 254.

WIEDEMANN Barbara, *Anweisung Christlicher Hebammen*, Augsburg 1735. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. M: Mr 260.

WIEDEMANN Franz, *Bericht vom Stein, auch Brüche zu schneiden und Staar zu stechen*, Augsburg 1719.

WIEDEMANN Franz, *Collegium chirurgicum über die Bandagen*, Oettingen 1734.

WÜRTZ Felix, *Kinder Büchlein*, Nürnberg 1636. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. A: 148.6 Med. (2).

Prameny vydané edičně:

BOURGEOIS Louise, *Instruction à ma fille*, in: Françoise Rouget – Colette H. Winn (edd.), Louise Bourgeois, épouse Boursier: Récit véritable de la naissance des messeigneurs et dames les enfans de France, *Instruction à ma fille*, Genève 2000, s. 123–144.

DU TERTRE, Marguerite de la Marche, *Instruction Familiere et utile aux sages-femmes pour bien pratiquer les accouchemens, faite par demandes et réponses*, Paris 1710. Reprint Paris 2013.

GUENTER Thomas, *Knížka potěšitelná všem těhotným a rodičím manželkám*, Praha 1567, in: Jana Ratajová – Lucie Storchová (ed.), *Děti roditi je božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*, Praha 2013, s. 131–243.

PHAËTON ŽALANSKÝ Havel, *O ctných manželkách těhotných a rodičkách křesťanských*, Praha 1615, in: Jana Ratajová – Lucie Storchová (ed.), *Děti roditi je božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*, Praha 2013, s. 419–459.

ROEDERER Johann Georg, *Über den hervorragenden Wert der Hebammenkunst, deren Ausübung durchaus die Aufgabe eines Gebildeten ist 1751 (Oratio de artis obstetricae praestantia quae omnino eruditum decet quin imo requirit)*, in: Wilhelm Ebel (Hg.), *Deutsche Universitätsreden aus zwei Jahrhunderten, 1737–1934*, Göttingen 1978, s. 33–43.

RÖSSLIN Eucharius, *Der Schwangern Frauen vnd hebammen Rosegarten*, Straßburg 1513. Faksimile-Druck nach dem Original Straßburg 1513 aus der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Wutöschingen 1993.

WALKMBERSKÝ Z WALKMBERKU Matouš Philomates, *Zahrádka růžová žen plodných*, Praha 1577, in: Jana Ratajová – Lucie Storchová (ed.), *Děti roditi jest božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*, Praha 2013, s. 245–418

Digitalizované prameny:

BANDECO Daniel, *Die Von Gott zu Gott gezogene Kinder Gottes*, Cölln an der Spree 1705. Staatsbibliothek zu Berlin, sign. 7 in: 4" Ee 700-4115 a 19 in: 4" Jb 665.

http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/dms/werkansicht/?PPN=PPN716918226&PHYSID=PHYS_0005

BOURGEOIS Louise, *Observations diverses*, Paris 1652. Bibliothèque Nationale Française, sign. 8- TD122- 3 (B).

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k57339j/f1.image.r=louise%20bourgeois.langEN>

DEVENTER Henricus a, *Neues Hebammen-Licht*, Jena 1704. Bayerische Staatsbibliothek, sign. A. obst. 8.

<http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0007/bsb00075127/images/index.html?id=00075127&groesser=&fip=eayaxsqrsxdsydwwayaxssdaseayaeayaqrs&no=5&seite=7>

HORENBURG Anna Elisabeth, *Wohlmeynender und nöhtiger Unterricht der Heeb-Ammen*, Hannover und Wolfenbüttel 1700. Bayerische Staatsbibliothek, sign. A. obst. 18 m.

<http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10248153.html>

PAULLINI Christian Franz, *Hoch- und Wohl-gelahrtes teutsches Frauenzimmer*, Frankfurt und Leipzig 1712. Bayerische Staatsbibliothek, sign. H. lit. p. 290.

http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10734361_00001.html

Encyklopedická díla (dostupná na internetu):

ZEDLER Johann Heinrich, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, svazek 1, Halle und Leipzig 1732.

<http://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=9456&bandnummer=01&seitenzahl=0759&supplement=0&dateiformat=1%27%29>

ZEDLER Johann Heinrich, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, svazek 12, Halle und Leipzig 1735.

<http://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=120360&bandnummer=12&seitenzahl=0501&supplement=0&dateiformat=1%27%29>

ZEDLER Johann Heinrich, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, svazek 15, Halle und Leipzig 1737.

<http://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=144748&bandnummer=15&seitenzahl=0341&supplement=0&dateiformat=1%27%29>

10. SEZNAM LITERATURY

- AIKIN Judith P., *Gendered theologies of childbirth in early modern Germany*, *Journal of women's history*, 15, 2003, s. 40–67.
- BASTL Beatrix, *Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau in der Frühen Neuzeit*, Wien – Köln – Weimar 2000.
- BENZENHÖFER Udo, *Die medizinisch-politischen Lehrromane des Dichterarztes Johann Christoph Ettner (1654–1724)*, in: Udo Benzenhöfer – Wilhelm Kühlmann (Hrsg.), *Heilkunde und Krankheitserfahrung in der Frühen Neuzeit*, Tübingen 1992, s. 283–298.
- BERTHIAUD Emmanuelle, *Enceinte. Une histoire de la grossesse entre art et société*, Paris 2013.
- BERTRAND Pierre, *Graver la naissance au XVIIe siècle*, *Ethnologie française* 26, 2 (1996), s. 329–339.
- BICKS Caroline, *Midwiving subjects in Shakespeare's England*, Burlington 2003.
- BIRKELBACH Dagmar – EIFERT Christiane – LUEKEN Sabine, *Zur Entwicklung des Hebammenwesens vom 14. bis zum 16. Jahrhundert am Beispiel der Regensburger Hebammenordnungen*, in: *Frauengeschichte. Beiträge zur feministischen Theorie und Praxis*, 5, 1981, s. 83–98.
- BÖHME Gernot, *Wissenschaftliches und lebensweltliches Wissen am Beispiel der Verwissenschaftlichung der Geburtshilfe*, in: Týž (Hrsg.), *Alternativen der Wissenschaft*, Frankfurt 1980, s. 27–53.
- BOSS Bernice – BOSS Jeffrey, *Ignorant Midwives – A Further Rejoinder*, *Society for Social History of Medicine Bulletin* 33 (1983), s. 71.
- BURCKHARD Georg, *Die deutschen Hebammenordnungen von ihren ersten Anfängen bis auf die Neuzeit*, 1. Teil, Leipzig 1912.

BURKE Peter, *Žebráci, šarlatáni, papežové. Historická antropologie raně novověké Itálie. Eseje o vnímání a komunikaci*, Jinočany 2007.

BŮŽEK Václav – HRDLIČKA Josef – KRÁL Pavel – VYBÍRAL Zdeněk, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha – Litomyšl 2002.

BŮŽEK Václav, „Tý naděje budou každý čtyři neděle“. *Těhotenství očima šlechty na prahu novověku*, *Dějiny a současnost* 3, 2001, s. 8–13.

BŮŽEK Václav, *Muž, žena a děti v aristokratické rodině na prahu novověku*, in: Milena Lenderová a kol., *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 45–66.

DEETERS Joachim, *Der Fall Arnold. Eine missglückte Enbindung in Köln (1786) und ihre juristischen Folgen*, in: Daniel Schäfer (Hg.), *Rheinische Hebammengeschichte im Kontext*, Kassel 2010, s. 29–48.

DEGGINGER Marianne, *Zur Geschichte der Hebammen im alten St. Gallen*, St. Gallen 1988.

DIETRICH Susanne, *Hebamme, Hexe und Doktorin. Zur Kulturgeschichte der weiblichen Heilkunst*, Leinfelden-Echterdingen 2001.

DOLEŽAL Antonín – KUŽELKA Vítězslav – ZVĚŘINA Jaroslav, *Evropa, kolébka vědeckého porodnictví*, Praha 2009.

DOLEŽAL Antonín, *Od babictví k porodnictví*, Praha 2001.

DONNISON Jean, *Midwives and Medical Men. A History of Inter-Professional Rivalries and Women's Rights*, London 1977.

DUDEN Barbara – SCHLUMBOHM Jürgen – VEIT Patrice (Hrsg), *Geschichte des Ungeborenen. Zur Erfahrungs- und Wissenschaftsgeschichte der Schwangerschaft 17.–20. Jahrhundert*, Göttingen 2002.

DUDEN Barbara, *Der Frauenleib als öffentlicher Ort. Vom Mißbrauch des Begriffs Leben*, Hamburg 1991.

DUDEN Barbara, *Die Gene im Kopf – der Fötus im Bauch. Historisches zum Frauenkörper*, Hannover 2002.

DUDEN Barbara, *Geschichte unter der Haut. Ein Eisenacher Arzt und seine Patientinnen um 1730*, Stuttgart 1987.

DÜLMEN Richard van, *Frauen vor Gericht. Kindsmord in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1991.

ECKART Wolfgang U. – GRADMANN Christoph (Hrsg.), *Ärztelexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, Heidelberg 2006.

ERICKSON Robert A., *Mother midnight. Birth, sex, and fate in the eighteenth-century fiction (Defoe, Richardson, and Sterne)*, New York 1986.

EVENDEN Doreen, *The midwives of seventeenth-century London*, Cambridge 2000.

FASBENDER Heinrich, *Geschichte der Geburtshilfe*, Hildesheim 1964.

FISCHER-HOMBERGER Esther, *Krankheit Frau und andere Arbeiten zur Medizingeschichte der Frau*, Bern – Stuttgart – Wien 1979.

FLÜGGE Sibylla, *Hebammen und heilkundige Frauen. Recht und Rechtswirklichkeit im 15. und 16. Jahrhundert*, Basel – Frankfurt am Main 1998.

FREVERT Ute, *Frauen und Ärzte im späten 18. und frühen 19. Jahrhundert – zur Sozialgeschichte eines Gewaltverhältnisses*, In: Annette Kuhn – Jörn Rüsen (Hrsg.), *Frauen in der Geschichte II. Fachwissenschaftliche und fachdidaktische Beiträge zur Sozialgeschichte der Frauen vom frühen Mittelalter bis zur Gegenwart*, Düsseldorf 1982, s. 177–210.

GARGAM Adeline, *Les Femmes savantes, lettrées et cultivées dans la littérature française des Lumières ou la conquête d'une légitimité (1690–1804)*, Paris 2013.

GELBART Nina, *Midwife to a nation. Mme du Coudray serves France*, in: Hilary Marland (ed.), *The Art of Midwifery*, s. 131–151.

GÉLIS Jacques – Jürgen SCHLUMBOHM – Barbara DUDEN – Patrice VEIT (Hrsg.), *Rituale der Geburt. Eine Kulturgeschichte*, München 1998.

GÉLIS Jacques – LAGET Mireille – MOREL Marie-France (ed.), *Der Weg ins Leben. Geburt und Kindheit in früherer Zeit*, München 1980.

GÉLIS Jacques, *Die Geburt. Volksglaube, Rituale und Praktiken von 1500–1900*, München 1989.

GÉLIS Jacques, *L'accouchement au XVIIIe siècle. Pratiques traditionnelles et contrôle médical*, in: *Ethnologie française*, T. 6, No. 3/4, *Languages et images du corps*, 1976, s. 325–340.

GÉLIS Jacques, *L'Arbre et le Fruit. La Naissance dans l'Occident moderne (XVIe–XIXe siècle)*, Paris 1984.

GÉLIS Jacques, *Louise Bourgeois (1563–1636). Une sage-femme entre deux mondes*, in: *Historie des sciences médicales*, Tome XLIII, No. 1, 2009, s. 27–38.

GÉLIS Jacques, *Regarde sur l'Europe médicale des Lumières : La collaboration internationale des accoucheurs et la formation des sages-femmes au XVIIIe siècle*, in: Arthur E. Imhof (Hg.), *Mensch und Gesundheit in der Geschichte*, Husum 1980, s. 279–300.

GÉLIS Jacques, *Regarde sur l'Europe médicale des Lumières: la collaboration internationale des accoucheurs et la formations des sages-femmes au XVIIIe siècle*, in: Arthur E. Imhof (Hg.), *Mensch und Gesundheit in der Geschichte / Les hommes et la santé dans l'histoire (Abhandlungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften, Heft 39)*, Husum 1980, s. 279–300.

GÉLIS Jacques, *Sages-femmes et accoucheurs. L'obstétrique populaire aux XVIIe et XVIIIe siècles*, in: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 32e année, N. 5, 1977, s. 927–957.

GLEIXNER Ulrike, *Die „Gute“ und die „Böse“. Hebammen als Amtsfrauen auf dem Land (Altmark/Brandenburg, 18. Jahrhundert)*, in: Heide Wunder –

Christina Vanja (Hrsg.), *Weiber, Menscher, Frauenzimmer. Frauen in der ländlichen Gesellschaft 1500–1800*, Göttingen 1996, s. 96–122.

GMEINER Raphaela, *Lernen am „ledernen Kind“*. *Die Hebammenausbildung im Erzstift Köln und in angrenzenden Gebieten von 1740 bis zur französischen Besetzung*, in: Schäfer (Hg.), *Rheinische Hebamengeschichte im Kontext*, s. 49–64.

GRAVES Roland, *Born to Procreate. Women and Childbirth in France from the Middle Ages to the Eighteenth Century*, Baltimore 2001.

GRAVES Rolande, *Born to Procreate. Women and Childbirth in France from the Middle Ages to the Eighteenth Century*, Baltimore 2001.

GREEN Monica H., *Making Women's Medicine Masculine. The Rise of Male Authority in Pre-Modern Gynaecology*, Oxford 2008.

HABERLING Elseuise, *Der Hebammenstand in Deutschland von seinen Anfängen bis zum Dreißigjährigen Krieg*, Berlin 1940.

HAMPE Henrike, *Zwischen Tradition und Instruktion. Hebammen im 18. und 19. Jahrhundert in der Universitätsstadt Göttingen*, Göttingen 1998.

HARLEY David, *Ignorant Midwives – A Persistent Stereotype*, *Society for the Social History of Medicine Bulletin* 28 (1981), s. 6–9.

HEINSOHN Gunnar – STEIGER Otto, *Die Vernichtung der weisen Frauen*, Herstein 1985.

HELLMANN Birgitt – SCHMUCKER Eva, *Hebamme oder Entbindungsanstalt? Zur Geschichte der Geburtshilfe in Jena seit 1664*, Rudolstadt – Jena 2002.

HILPERT Claudia, *Wehemütter. Amtshebammen, Accoucheure und die Akademisierung der Geburtshilfe im kurfürstlichen Mainz 1550-1800*, Frankfurt am Main 2000.

JADRNÁ MATĚJKOVÁ Hana, *„A tak mají báby rodícím ženám katazelkyně býti.“ Duchovní rozměr v úloze porodních bab v českojazyčné babické literatuře*

raného novověku, in: Antonín Kalous – Jan Stejskal – Josef Šrámek (eds.), *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století*, Olomouc 2014, s. 311–328.

JADRNÁ MATĚJKOVÁ Hana, „*Ob es hier um des Kindleins Seele geht?*“ *Nottaufe und die Rolle der Hebammen in tschechischsprachigen Quellen der frühen Neuzeit*, *Czech and Slovak Journal in the Humanities*, řada *Historica*, 2 (2014), s. 58–70.

JADRNÁ MATĚJKOVÁ Hana, „*Vzdávej lékaři patřičnou úctu, neboť i jeho stvořil Hospodin.*“ *Tolerance v rámci kompetenčního sporu mezi porodními bábami a lékaři-porodníky v raném novověku?* *Theatrum historiae* 13/2013, s. 93–106.

JADRNÁ MATĚJKOVÁ Hana, *Těhotenství a porod v raném novověku: mezi porodní bábou a lékařem*. In: Hutečka, Jiří - Kohoutová, Jitka - Pavlíčková, Radmila - Švaříčková Slabáková, Radmila (eds.): *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Metody, koncepty, perspektivy*, Praha 2013, s. 167–173.

JEROUSCHEK Günter, *Zur Geschichte des Abtreibungsverbots*, in: Gisela Staube – Lisa Vieth (Hrsg.), *Unter anderen Umständen. Zur Geschichte der Abtreibung*, Berlin 1993, s. 11–26.

JORDANOVA Ludmilla, *Sexual Visions. Images of Gender in Science and Medicine between the Eighteenth and Twentieth Centuries*, New York 1990.

JÜTTE Robert, *Ärzte, Heiler und Patienten. Medizinischer Alltag in der Frühen Neuzeit*, München – Zürich 1991.

JÜTTE Robert, *Bader, Barbieri und Hebammen. Heilkundige als Randgruppen?*, in: Bernd-Ulrich Hergemöller (Hg.), *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft*, Warendorf 2001, s. 90–121.

JÜTTE Robert, *Der anstößige Körper. Anmerkungen zu einer Semiotik der Nacktheit*, in: Klaus Schreiner – Norbert Schnitzler (Hrsg.), *Gepeinigt, begehrt, vergessen. Symbolik und Sozialbezug des Körpers im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, München 1992, s. 109–129.

KARENBERG Axel, *Lernen am Bett der Kranken. Die frühen Universitätskliniken in Deutschland (1760–1840)*, Hürtgenwald 1997.

KELLER Eve, *The Subject of Touch: Medical Authority in Early Modern Midwifery*, in: Elizabeth D. Harvey (ed.), *Sensible Flesh. On Touch in Early Modern Culture*, Philadelphia 2003, s. 62–80.

KELLER Hildegard Elisabeth – STEINKE Hubert, *Der Doctor fragt, die Hebamm antwortet. Zur Zürcher Hebammenausbildung im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Hildegard Elisabeth Keller (Hrsg.), *Die Anfänge der Menschwerdung. Perspektiven zur Medien-, Medizin- und Theatergeschichte des 16. Jahrhunderts*, Zürich 2008, s. 214–230.

KELLER Hildegard Elisabeth, *Doctores, steinschnyder und warbirer. Überlegungen zu einer Literaturgeschichte der Ärzte*, in: Táž, *Die Anfänge der Menschwerdung. Perspektiven zur Medien-, Medizin- und Theatergeschichte des 16. Jahrhunderts*, Zürich 2008, s. 22–55.

KING Helen, *Hippocrates' Woman: Reading the Female Body in Ancient Greece*, London 1998.

KING Helen, *Midwifery, Obstetrics and the Rise of Gynaecology. The Uses of a Sixteenth-Century Compendium*, Aldershot 2007.

KING Helen: „As if None Understood the Art that Cannot Understand Greek“. *The Education of Midwives in Seventeenth-Century England*, in: Vivian Nutton – Roy Porter (ed.), *The History of Medical Education in Britain*, Amsterdam 1995, s. 184–198.

KOBELT-GROCH Marion, *Selig auch ohne Taufe? Gedruckte lutherische Leichenpredigten für ungetauft verstorbene Kinder des 16. und 17. Jahrhunderts*,

in: Marion Kobelt-Groch – Cornelia Niekus Moore (Hrsg.), *Tod und Jenseits in der Schriftkultur der Frühen Neuzeit*, Wiesbaden 2008, s. 63–78.

KOLDINSKÁ Marie, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha – Litomyšl 2004.

KUHN Walter – TRÖHLER Ulrich (Hrsg.), *Armamentarium obstetricium Gottingense. Eine historische Sammlung zur Geburtsmedizin*, Göttingen 1987.

LABOUVIE Eva, *Andere Umstände. Eine Kulturgeschichte der Geburt*, Köln – Weimar – Wien 1998.

LABOUVIE Eva, *Beistand in Kindsnöten. Hebammen und weibliche Kultur auf dem Land (1550–1910)*, Frankfurt am Main 1999.

LABOUVIE Eva, *Der Leib als Medium, Raum, Zeichen und Zustand. Zur kulturellen Erfahrung und Selbstwahrnehmung des schwangeren Körpers*, in: Paul Münch (Hrsg.), „Erfahrung“ als Kategorie der Frühneuzeitgeschichte, München 2001, s. 115–126.

LABOUVIE Eva, *Frauenberuf ohne Vorbildung? Hebammen in den Städten und auf dem Land*, in: Eva Kleinau – Claudia Opitz (Hrsg.), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung. Band I. Vom Mittelalter bis zur Aufklärung*, Frankfurt – New York 1996, s. 218–233.

LABOUVIE Eva, *Frauenkörper – Tabu und Schamkonzepte in der Vormoderne*, in: Anja Hesse – Hans-Joachim Behr – Alexander Schwarz – Anette Boldt-Stülzebach (Hrsg.), *TABU. Über den gesellschaftlichen Umgang mit Ekel und Scham*, Berlin 2009, s. 201–218.

LABOUVIE Eva, *Unter Schmerzen gebären. Gedanken zur weiblichen Empfindung um die Geburt*, in: *Medizin, Gesellschaft und Geschichte. Jahrbuch des Instituts für Geschichte der Medizin der Robert Bosch Stiftung*, 15/1996, s. 79–99.

LABOUVIE Eva, *Weibliche Festkultur um die Geburt. Bräuche, Feiern und Riten aus dem Saar- und Moselraum der Pfalz und Lothringen vom 16.–19.*

Jahrhundert, in: Eckstein, *Journal für Geschichte*, Bd. 8/1998. Saarbrücken, s. 4–16.

LABOUVIE Eva, *Weibliche Hilfgemeinschaften. Zur Selbstwahrnehmung der Geburt durch Gebärende und ihre Hebammen in der ländlichen Gesellschaft der Vormoderne (16.-19. Jahrhundert)*, in: Ulrike Jekutsch (Hrsg.), *Selbstentwurf und Geschlecht*, Würzburg 2001, s. 13–32.

LABOUVIE Eva, *Zauberei und Hexenwerk. Ländlicher Hexenglaube in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1991.

LAGET Mireille, *La naissance aux siècles classiques. Pratiques des accouchements et attitudes collectives en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, in: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 32e année, N. 5, 1977, s. 958–992.

LACHMUND Jens –STOLLBERG Gunnar, *Patientenwelten. Krankheit und Medizin vom späten 18. Jahrhundert bis zum frühen 20. Jahrhundert im Spiegel von Autobiographien*, Opladen 1995.

LENDEROVÁ Milena – HANULÍK Vladan – TINKOVÁ Daniela (eds.), *Dějiny těla – prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2014.

LENDEROVÁ Milena – HANULÍK Vladan – TINKOVÁ Daniela, *Tělo mezi medicínou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*, Praha 2014.

LENDEROVÁ Milena – RÝDL Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století*, Praha – Litomyšl 2006.

LENDEROVÁ Milena, *Od magie k porodnici: Porod a porodnictví v období novověku*, in: *Mezioborové přehledy. Supplementum: Gynekologie - Perinatologie 2*, 2003, s. 26–31.

LENDEROVÁ Milena, *Od porodní báby k porodní asistentce*, *Theatrum Historiae* 1/2006, s. 129–154.

LENDEROVÁ Milena, *Osmnácté století: porodní báby versus akušéri*, *Gynekolog*, časopis ženských lékařů 5, 1996, s. 235–238.

LENDEROVÁ Milena, *Porodní bába, akušér, lékař*, *Gynekolog*, časopis ženských lékařů 14, 2005, s. 228–234; TÁŽ, *Porodní bába: od poslání k profesi*, in: Eva Broklová – Marie L. Neudorfllová (ed.), *Věře Olivové ad honorem*. Sborník příspěvků k novodobým československým dějinám, Praha 2006, s. 227–242.

LINDEMANN Mary, *Professionals? Sisters? Rivals? Midwives in Braunschweig 1750–1800*, in: Hilary Marland (ed.), *The Art of Midwifery. Early Modern Midwives in Europe*, London – New York 1993, s. 176–191.

LOYTVED Christine (Hg.), *Von der Wehemutter zur Hebamme. Die Gründung von Hebammenschulen mit Blick auf ihren politischen Stellenwert und praktischen Nutzen*, Osnabrück 2001.

LOYTVED Christine, „*Es mehret die Milch.*“ *Zum Kräuterwissen in Hebammenbüchern*, in: Bettina Wahrig (Hg.), *Arzneien für das „schöne Geschlecht“*. Geschlechterverhältnisse in Phytoterapie und Pharmazie vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert, Stuttgart 2004, s. 51–59.

LOYTVED Christine, *Einmischung wider Willen und gezielte Übernahme. Geschichte der Lübecker Hebammenausbildung im 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts*, in: Bettina Wahrig – Werner Sohn (Hrsg.), *Zwischen Aufklärung, Polizey und Verwaltung. Zur Genese des Medizinalwesens 1750–1850*, Wiesbaden 2003, s. 131–145.

LOYTVED Christine, *Hebammen und ihre Lehrer. Wendepunkte in Ausbildung und Amt Lübecker Hebammen (1730-1850)*, Osnabrück 2002.

LOYTVED Christine, *Lehrtochter oder Hebammenschülerin? Zur Verschulung der Hebammenausbildung an Beispielen aus Lübeck, Altona, Flensburg und Kiel im ausgehenden 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts*, *NTM*, 14, 2006, s. 93–106.

MARKOVÁ Radka, *Porodní příručky jako pramen poznání těhotenství a porodu v raném novověku*, in: Jiří Kubeš – Radmila Pavlíčková (edd.), *Šlechtic mezi realitou a normou. Miscellanea ze studentských prací k dějinám raného novověku*, Olomouc – Pardubice 2008, s. 37–62.

MARLAND Hilary, *„Mother and Child were saved“. The memoirs (1693–1740) of the Frisian midwife Catharina Schrader*, Amsterdam 1987.

MATĚJKOVÁ Hana, *„Slovou a jsou ony nás všech veliké matky.“ Porodní báby a jejich role v raně novověké společnosti*. *Historica Olomucensia* 39-2011, s. 51–62.

MATĚJKOVÁ Hana, *„Svět k skonání táhne.“ Reflexe monstrózních porodů v raně novověkých naučných, homiletických a církevně normativních pramenech*. *Dějiny-teorie-kritika* 2/2011, s. 203–218.

MATĚJKOVÁ Hana, *Role a postavení porodní báby v raně novověké společnosti ve světle naučných, lékařských a církevně normativních pramenů*, Olomouc 2009.

McTAVISH Lianne, *Childbirth and the Display of Authority in Early Modern France*, Burlington 2005.

MELKESOVÁ Miroslava, *„... ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní...“ Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století*, *Historický obzor* 10, 1999, s. 122–128.

MELKESOVÁ Miroslava, *„...skrze něž Pán Bůh svět, církve i nebe množí...“ Raněnovověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry*, in: Kateřina Čadková –Lenderová – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie (Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006)*, Pardubice 2006, s. 263–291.

MELKESOVÁ Miroslava, *Křtiny a úvod ve venkovském prostředí raného novověku*, *Historický obzor* 14, 2003, s. 262–276.

METZ-BECKER Marita, *Der verwaltete Körper. Die Medikalisierung schwangerer Frauen in den Gebärhäusern des frühen 19. Jahrhunderts*, Frankfurt 1997.

METZ-BECKER Marita, *Von der „Weiberkunst“ zur Kunsthilfe. Zur Medikalisierung und Pathologisierung der Geburt im 19. Jahrhundert*, in: Kornelia Grundmann – Irmtraut Sahmland (Hrsg.), *Consertino. Ensemble aus Kultur- und Medizingeschichte. Festschrift zum 65. Geburtstag von Prof. Dr. Gerhard Aumüller (Schriften der Universitätsbibliothek Marburg 131)*, Marburg 2008, s. 138–148.

MOREL Marie-France, *Iconographie des embryons et des fœtus dans les traités d'accouchement et d'anatomie du XVIème au XVIIIème siècle*, *Histoire des sciences médicales*, tome XLIII, N° 1, 2009, s. 15–26.

MYERS William David, *Death and a Maiden. Infanticide and the Tragical Story of Grethe Schmidt*, Illinois 2011.

OAKLEY Ann, *Wisewoman and Medicine Man: Changes in the Management of Childbirth*, in: Juliet Mitchell – Ann Oakley (ed.), *The Rights and Wrongs of Woman*, Harmondsworth 1976, s. 17–58.

PERKINS Wendy, *Midwifery and medicine in early modern France: Louise Bourgeois*, Exeter 1996.

PLACET Émile, *L'obstétrique aux XVIIe & XVIIIe siècles: Viardel, Portal & Mauquest de la Motte*, Paris 1892.

PSCHYREMBEL Willibald, *Praktische Geburtshilfe für Studierende und Ärzte*, Berlin 1953.

PULZ Waltraud, *„Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben.“ Das Hebammenanleitungsbuch von Justina Siegemund*, München 1994.

PULZ Waltraud, *Gewaltsame Hilfe? Die Arbeit der Hebamme im Spiegel eines Gerichtskonflikts (1680–1685)*, in: Jürgen Schlumbohm – Barbara Duden –

Jacques Gélis – Patrice Veit (Hrsg.), *Rituale der Geburt. Eine Kulturgeschichte*, München 1998, s. 68–83.

RAMSAUER Lina, *Johann Georg Roederer: der Begründer der wissenschaftlichen Geburtshilfe*, in: *Vorarbeiten zur Geschichte der Göttinger Universität und Bibliothek 22*, Göttingen 1937, s. 5–30.

RATTNER GELBART Nina, *The King's Midwife. A History and Mystery of Madame du Coudray*, Berkeley – Los Angeles – London 1998.

READ Kirk D., *Birthing Bodies in Early Modern France. Stories of Gender and Reproduction*, Burlington 2011.

REGENSPURGER Katja, *Die Frau als Gegenstand der Geburtshilfe: Accouchierhauspolitik und weibliches Selbstverständnis um 1800*, in: Julia Frindte – Siegfried Westphal (Hrsg.), *Handlungsspielräume von Frauen um 1800*, Heidelberg 2005, s. 77–90.

RIHA Ortrun – TRÖHLER Ulrich, *Nachwort zu Eucharius Rößlin: Der schwangeren Frauen und Hebammen Rosengarten*, in: Eucharius Rößlin, *Der Schwangern Frauwen vnd hebammen Rosegarten*, Faksimile-Druck nach dem Original Straßburg 1513 aus der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Wutöschingen 1993.

RITZMANN Iris, *Zürcher Landhebammen als Sittenwächterinnen im ausgehenden 18. Jahrhundert*, in: Christoph Meinel – Monika Renneberg, *Geschlechterverhältnisse in Medizin, Naturwissenschaft und Technik*, Stuttgart 1996, s. 199–208.

RUBLACK Ulinka, *The Crimes of Women in Early Modern Germany*, Oxford 1999.

RUISINGER Marion Maria (Hg.), *Auf Leben und Tod. Zur Geschichte der Entbindungskunst*, Ingolstadt 2009.

RUMMLER Siegbert, *Die Medikalisierung von Geburt und Geburtshilfe in Brandenburg-Preussen. Ein Beleg für die Effektivität der Administration?*,

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte, Band 23, Heft 1, 2013, s. 91–107.

SACKS Elisabeth, *Shakespeare's Images of Pregnancy*, London 1980.

SEIDEL Hans-Christoph, *Eine neue „Kultur des Gebärens“*. Die Medikalisierung von Geburt im 18. und 19. Jahrhundert in Deutschland, Stuttgart 1998.

SHORTER Edward, *A History of Women's Bodies*, New York 1982.

SCHÄFER Daniel (Hrsg.), *Rheinische Hebammengeschichte im Kontext*, Kassel 2010.

SCHÄFER Daniel, *Embryulkie zwischen Mythos, Recht und Medizin. Zur Überlieferungsgeschichte von Sectio in mortua und Embryotomie in Spätantike und Mittelalter*, *Medizinhistorisches Journal*, Bd. 31, Heft 3/4 (1996), s. 275–297.

SCHÄFER Daniel, *Geburt aus dem Tod. Der Kaiserschnitt an Verstorbenen in der abendländischen Kultur*, Hürtgenwald 1999.

SCHÄFER Daniel, *Zwischen Disziplinierung und Belehrung. Reformversuche der akademischen Hebammenausbildung in der „aufgeklärten“ Reichsstadt Köln*, in: Týž (Hrsg.), *Rheinische Hebammengeschichte im Kontext*, Kassel 2010, s. 13–28.

SCHIEBINGER Londa, *Schöne Geister. Frauen in den Anfängen der modernen Wissenschaft*, Stuttgart 1993.

SCHLUMBOHM Jürgen – Claudia WIESEMANN, *Die Entstehung der Geburtsklinik in Deutschland 1751-1850*, Göttingen – Kassel – Braunschweig – Göttingen 2004.

SCHLUMBOHM Jürgen, *„Verheiratete und Unverheiratete, Inländerin und Ausländerin, Christin und Jüdin, Weiße und Negerin.“ Die Patientinnen des Entbindungshospitals der Universität Göttingen um 1800*, in: Hans-Jürgen Gerhard (Hg.), *Struktur und Dimension*, Stuttgart 1997, s. 324–344.

SCHLUMBOHM Jürgen, *Als ledige Magd in der akademischen Entbindungsanstalt*, Journal Geschichte, Dezember 1988, s. 34–43.

SCHLUMBOHM Jürgen, *Einleitung*, in: Týž (Hrsg.), *Rituale der Geburt. Eine Kulturgeschichte*, München 1998, s. 11–28.

SCHLUMBOHM Jürgen, *Lebendige Phantome. Ein Entbindungshospital und seine Patientinnen 1751–1830*, Göttingen 2012.

SCHMITZ Britta, *Hebammen in Münster. Historische Entwicklung, Lebens- und Arbeitsumfeld, berufliches Selbstverständnis*, Münster 1994.

SCHNEIDER Hannelore, „Unter Mühen sollst du Kinder gebären...“ *Aus der Geschichte der Hebammen in Sachsen-Meiningen*, in: Andrea Jakon (red.), *Hexen und Hexenverfolgung in Thüringen. (Begleitbuch zur Ausstellung Hexen in Thüringen im Schloß Elisabethenbug Meiningen vom November 2003 bis April 2004)*, Meiningen 2003, s. 212–239.

SCHÖNFELD Walther, *Frauen in der abendländischen Heilkunde vom klassischen Altertum bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts*, Stuttgart 1947.

SCHRADER Katharina – MAYER Gerda – FREDEBOLD Helga – FRÜNDET Irene (Hrsg.), *Vorehelich, außerehelich, unehelich. ... wegen der großen Schande. Kindstötung im 17. und 18. Jahrhundert in den Hildesheimer Ämtern Marienburg, Ruthe, Steinbrück und Steuerwald*, Hildesheim 2006.

SCHUBERT Sonja, *Justine Siegemund – Hebamme und Hofwehemutter*, in: Antje Flüchter-Sheryari – Maria Perrefort (Hrsg.), *Die Vergessene Geschichte. 775 Jahre Frauenleben in Hamm*, Hamm 2001, s. 223–225.

STAUPE Gisela – VIETH Lisa. *Unter anderen Umständen. Zur Geschichte der Abtreibung*, Berlin 1993.

STENZEL Oliver, *Moderne Hebammen, traditionelle Wirklichkeiten: Probleme auf der Mikroebene*, in: Loytved (Hg.), *Von der Wehemutter zur Hebamme*, s. 35–52.

STORCHOVÁ Lucie, *Genderování těla v českojazyčných příručkách o těhotenství a porodu 16.–17. století*, in: Jana Ratajová – Lucie Storchová (ed.), *Děti roditi jest božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*, Praha 2013, s. 614–656.

STRUCKMEIER Eckhard, *„Vom Glauben der Kinder im Mutter-Leibe.“ Eine historisch-anthropologische Untersuchung frühneuzeitlicher lutherischer Seelsorge und Frömmigkeit im Zusammenhang mit der Geburt*, Frankfurt am Main 2000.

TATLOCK Lynne (ed.), *Justine Siegemund. The Court Midwife*, Chicago – London 2005.

TATLOCK Lynne, *Speculum Feminarum: Gendered Perspectives on Obstetrics and Gynecology in Early Modern Germany*, *Signs*, Vol. 17, No. 4 (Summer 1992), s. 725–760.

TATLOCK Lynne, *Volume Editor's Introduction*, in: Táž (ed.), *Justine Siegemund: The Court Midwife*, Chicago 2005, s. 1–26.

TEMKIN Owsein, *Soranus' Gynecology*, Baltimore 1991.

TINKOVÁ Daniela, *Biomoc a „politická anatomie lidského a společenského těla“*. Foucaultův koncept „biomoci“ ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století, in: Lucie Storchová (ed.), *Conditio humana – konstanta (č) i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007, s. 115–135.

TINKOVÁ Daniela, *La (re)naissance de l'obstétricien(ne). Une nouvelle profession dans l'Europe des Lumières? L'exemple de deux régions habsbourgeoises – a Toscane et la Bohème (1750-1820)*, in: Maria Pia Paoli (ed.), *Saperi a confronto. Trasmissione dei saperi nell'Europa dal XIII al XIX secolo*, Pisa, 2009, s. 395–412.

TINKOVÁ Daniela, *Předcházet či trestat? Problém infanticidia v osvícenské společnosti*, ČČH 101, 2003, č. 1, s. 27–76.

TINKOVÁ Daniela, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha 2010.

TINKOVÁ Daniela, *Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby*, Dějiny a současnost 1, 2004, s. 7–11.

TUCKER Holly, *Pregnant Fictions. Childbirth and the Fairy Tale in Early Modern France*, Detroit 2003.

WIESNER Merry E., *The midwives of south Germany and the public/private dichotomy*, in: Hilary Marland (ed.), *The Art of Midwifery. Early Modern Midwives in Europe*, London – New York 1993, s. 77–94.

WILLE Friedrich Carl, *Über Stand und Ausbildung der Hebammen im 17. und 18. Jahrhundert in Chur-Brandenburg*, Berlin 1934.

WILSON Adrian, *A memorial of Eleanor Willughby, a seventeenth-century midwife*, in: Lynette Hunter – Sarah Hutton, *Women, science and medicine 1500–1700, Mothers and sisters of the Royal Society*. Stroud 1997, s. 138–177.

WILSON Adrian, *Ignorant Midwives – A Rejoinder*, *Social History of Medicine Bulletin* 32 (1983), s. 46–49.

WILSON Adrian, *The Making of Man-Midwifery. Childbirth in England 1660–1770*, London 1995.

WOLTER Stefan, „... zwinget mich nicht dahin zu gehen, wo ich aller Schamhaftigkeit vergeßen sein soll.“ *Aus den Anfängen der Jenaer Entbindungsanstalt*, in: Christina Loytved (Hg.), *Von der Wehemutter zur Hebamme. Die Gründung von Hebammenschulen mit Blick auf ihren politischen Stellenwert und praktischen Nutzen*, Osnabrück 2001, s. 79–96.

WORTH-STYLIANOU Valerie, *Pregnancy and Birth in Early Modern France: Treatises by Caring Physicians and Surgeons (1581–1625)*, Toronto 2013.

WUNDER Heide, *Er ist die Sonn', sie ist der Mond. Frauen in der Frühen Neuzeit*, München 1992.

ZEMON DAVISOVÁ Natalie, *Ženy na okraji. Tři životy 17. století*, Praha 2013.

ZGLINICKI Friedrich von, *Geburt und Kindbett in Spiegel der Kunst und Geschichte*, Aachen 1990.

Nevydané diplomové práce:

JADRNÁ MATĚJKOVÁ Hana, *Role a postavení porodní báby v raně novověké společnosti ve světle naučných, lékařských a církevně normativních pramenů*, Olomouc 2009.

11. ANOTACE

Jméno a příjmení autorky: Hana Jadrná Matějková

Katedra a fakulta: Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Název dizertační práce: Neznalé báby a vzdělání lékaři. Konstrukce (ideální) porodní báby a strategie vytváření autority ve spisech autorek a autorů raně novověkých porodnických příruček z německojazyčných oblastí

Název dizertační práce v angličtině: Ignorant Midwives and Learned Doctors. Construction of an (Ideal) Midwife and Strategies of Creating Authority in Works Written by Female and Male Authors of Early Modern Obstetrical Manuals from German Speaking Regions

Školitelka: doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.

Rozsah práce: 235 stran

Počet příloh: 12 stran

Klíčová slova: raný novověk, porodní báby, porodnická příručka, lékař, porodník, německojazyčné oblasti, autorita

Charakteristika dizertační práce: Dizertační práce se zabývá analýzou spisů německých raně novověkých píšících porodních bab (Justine Siegemund – 1690, Anna Elisabeth Horenburg – 1700 a Barbara Wiedemann – 1735), jejich vzájemnou komparací a komparací s díly německých lékařů a chirurgů vzniklými v téže době a určenými pro porodní báby jako učebnice. Díky skutečnosti, že jednotlivá díla uvedených autorek vznikala s určitým časovým rozestupem, nabízí se možnost sledování vývoje „zápasu o autoritu“ a změn, k nimž v průběhu

tzv. kompetenčního sporu mezi porodními bábami a lékaři-porodníky docházelo. Zohledněny přitom jsou také částečně rozdílné přístupy raně novověkých chirurgů a akademicky vzdělaných lékařů, neboť v průběhu tohoto období docházelo rovněž k vymezování pole působnosti a kompetencí mezi těmito skupinami. Časový rámec tvoří převážně období od druhé poloviny 17. století do poloviny století následujícího. Cílem práce je vysledovat strategie při vytváření obrazu porodní báby, jejím etablování na poli „vědeckého“ oboru a při ukotvování vlastní autority na půdě raně novověkého porodnictví, jež se projevují v příručkách porodních bab, chirurgů a lékařů. Práce metodologicky vychází především z konceptů gender history.

12. ZUSAMMENFASSUNG

Die vorliegende Dissertation ist auf die aus dem Zeitraum zwischen der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts und der Mitte des 18. Jahrhunderts überlieferten Anleitungsbücher für Hebammen aus deutschsprachigen Gebieten fokussiert. Die gewählte Periode wird als Umbruchszeit für den sog. Kompetenzstreit aufgefasst. Zu dieser Zeit wurden die Schriften von den drei literarisch tätigen deutschen Hebammen herausgegeben (Justina Siegemund – 1690, Anna Elisabeth Horenburg – 1700 und Barbara Wiedemann – 1735), die einzigartige Belege für die Kenntnisse und Fähigkeiten der frühneuzeitigen Hebammen darstellen.

Den Kern der Dissertation bilden die Analyse der Schriften der drei erwähnten deutschen „schreibenden“ Hebammen, die bisher fast gar nicht im Mittelpunkt des Forschungsinteresses standen, und deren gegenseitige Komparation. Es werden nicht nur die Texte selbst verfolgt, sondern (wenn es möglich ist) auch die Art und Weise, auf welche sich darin die Lebensgeschichten der Verfasserinnen spiegeln. Die Werke werden auch in den Kontext der zeitgenössischen geburtshilflichen literarischen Produktion eingegliedert und mit Werken von deutschsprachigen Ärzten und Chirurgen kompariert, die in derselben Zeit verfasst wurden und als Lehrtexte für Hebammen bestimmt waren. Dank der Tatsache, dass die einzelnen Schriften der Hebammen mit einem gewissen Zeitabstand entstanden sind, bietet sich die Möglichkeit, die Entwicklung des „Kampfes um Autorität“ und die Veränderungen zu verfolgen, zu denen es im Laufe des sog. Kompetenzstreites zwischen den Hebammen und den Geburtshelfern gekommen war. Dabei werden auch die teilweise unterschiedlichen Einstellungen der frühneuzeitlichen Chirurgen und

akademisch gebildeten Ärzten berücksichtigt, denn zu dieser Zeit kam es auch zur Bestimmung des Wirkungsfeldes und der Kompetenzen zwischen diesen Gruppen. Das Ziel der Arbeit war es, die Strategien bei der Herausbildung des Bildes der Hebamme, bei deren Etablierung im „wissenschaftlichen“ Fach und bei der Verankerung der eigenen Autorität in der Geburtshilfe der Frühen Neuzeit festzustellen, die sich in den Anleitungsbüchern von Hebammen, Chirurgen und Ärzten äußern.

13. PŘÍLOHY

Seznam příloh

Příloha 1:

Titulní list spisu Justiny Siegemund *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, Cölln an der Spree 1690.

Příloha 2:

Titulní list spisu Anny Elisabeth Horenburg *Wohlmeynender und nöhtiger Unterricht der Heeb-Ammen*, Hannover und Wolfenbüttel 1700.

Příloha 3:

Titulní list spisu Barbary Wiedemann *Anweisung Christlicher Hebammen*. Augsburg 1735.

Příloha 4:

Portrét porodní báby Justiny Siegemund. In: *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, Cölln an der Spree 1690.

Příloha 5:

Portrét porodní báby Louise Bourgeois. In: *Hebammen-Buch*, Oppenheim 1619.

Příloha 6:

Mědiryt znázorňující polohu plodu v děloze podle Reiniera de Graafa. In: Justina SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, Cölln an der Spree 1690, předmluva, nepag.

Příloha 7:

Mědiryt č. 17 znázorňující obrat dítěte porodní bábou. In: Justina SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, Cölln an der Spree 1690.

Příloha 8:

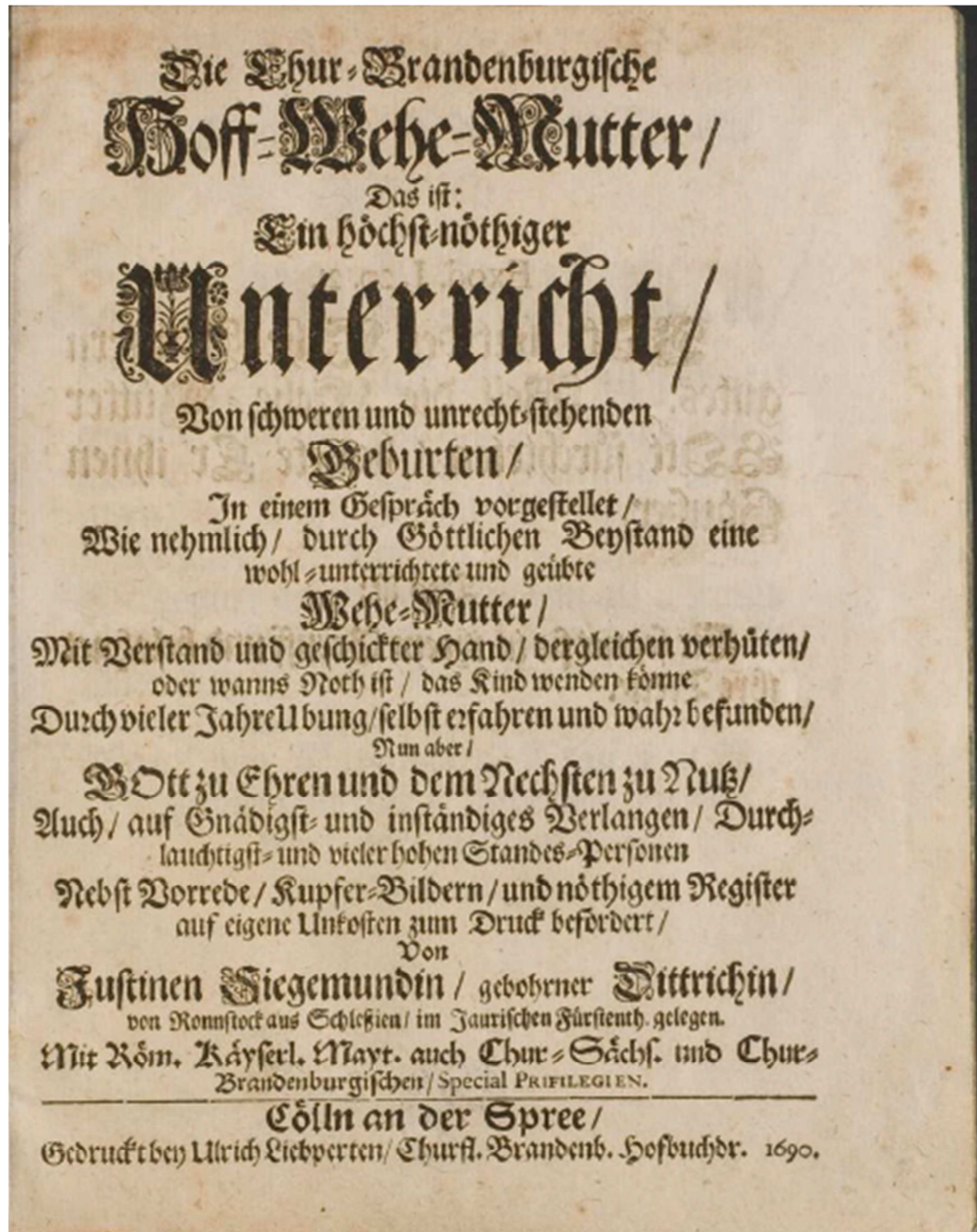
Mědiryt s vyobrazením práce porodní báby při obratech dítěte. In: Barbara WIEDEMANN, *Anweisung Christlicher Hebammen*, Augsburg 1735.

Příloha 9:

Dřevoryt s vyobrazením těhotné ženy. In: Jakob RUF, *Trostbüchlein*, Zürich 1554.

Příloha 10:

Vyobrazení těhotné ženy. In: Cosme VIARDEL, *Observation sur la pratique des accouchements*, Paris 1674.

Wohlmeynender und nöhtiger
Unterricht der
Weib- Ammen/
So wohl in natürlichen und
glücklichen / als auch in unnatürlichen/
unglücklichen / schweren und unrecht-
stehenden Gebuhrten/
In einer Einfältigen und kurzen
Unterredung einer Wehe- Mutter und ihrer
Schwester / vorgestellt/
Wie
Nemlich eine Christliche Wehe- Mutter
sich bey Kreysfenden Frauen in natürlichen und glücklichen
Gebuhrten / und in übelgewandten / durch Göttlichen
Beystand und geschickten Handgriffen zu
verhalten habe.
R ^{alles}
Durch vieljährige Erfahrung
selbst gelernet /
und
Gott zu Ehren / dem Neben- Christen zu Nutz/
auff Begehren vieler vornehmen Persohnen in zwey
Theile abgefasset/
Nebst einer Vorrede und Bericht / wie sich eine Wehe- Mutter
zu Seiten der Noth- Lauffe bedienen könne / zum Druck befördert/
Von
Anna Elisabeth Horenburgen / gebohr-
nen gülden- Apffelns / aus Wolffenbüttel / der löblichen
Stadt Braunschweig geschwohrnen
Wehe- Mutter.
Hannover und Wolffenbüttel/
Zu finden bey Gottfried Frentag / 1700.

Kurze/
jedoch hinlängliche und gründliche
Anweisung
Schriftlicher Hebammen/

Wie

So wohl bey ordentlichen / als allen außerordentlichen schwehren Geburten denen kreissenden Frauen Hülffe leisten / den Handgriff gewiß und sicher verrichten / die unrecht zur Geburt stehende Kinder ohne und mit Instrumenten in ihre gebührende Stellung bringen / und durch Gottes Gnade unschadhaft zur Geburt befördern / denen aber auch noch schwanger-gehenden Frauen / auch denen Kindbetterinnen / und deren Kindlein in allen ihnen zustossenden Unpäßlichkeiten sicheren Rath und Hülffe / auch bewährte Arzney-Mittel verhasffen sollen;

Nebst einem Anhang/

Wie eine zu diesem Beruff sich angehende Hebamme Obrigkeitlich zu examiniren / Nicht weniger wie die kreissende Frauen selbst durch einige Fragen an ihre zu Hülffe geruffene Hebammen wegen ihrer Wissenschaft und Geschäftlichkeit sicher sich stellen mögen;

Deme noch beygefüget seynd

Erklärungen über die Kupffer-Stücke schwehrer Geburten /

beschrieben von

Barbara Wenmannin/

Geschworne Hebamme, und der Zeit Führerin bey uns in des Heil. Röm. Reichs Stadt Augspurg.

AUGSPURG / druckt und beylegt Johann Jacob Lotter, 1735.

Příloha 4:

Příloha 5:

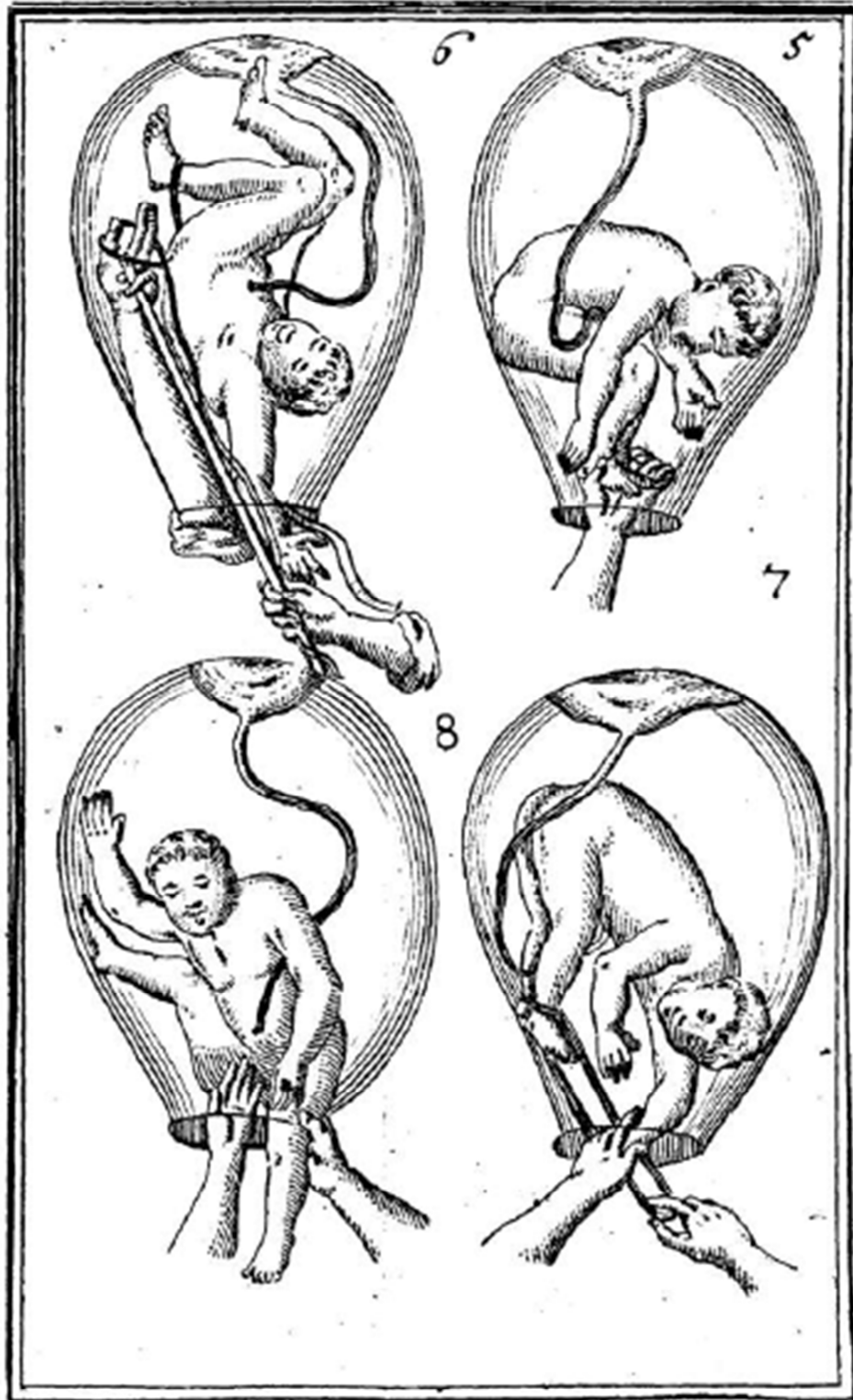
Příloha 6:

Příloha 7:

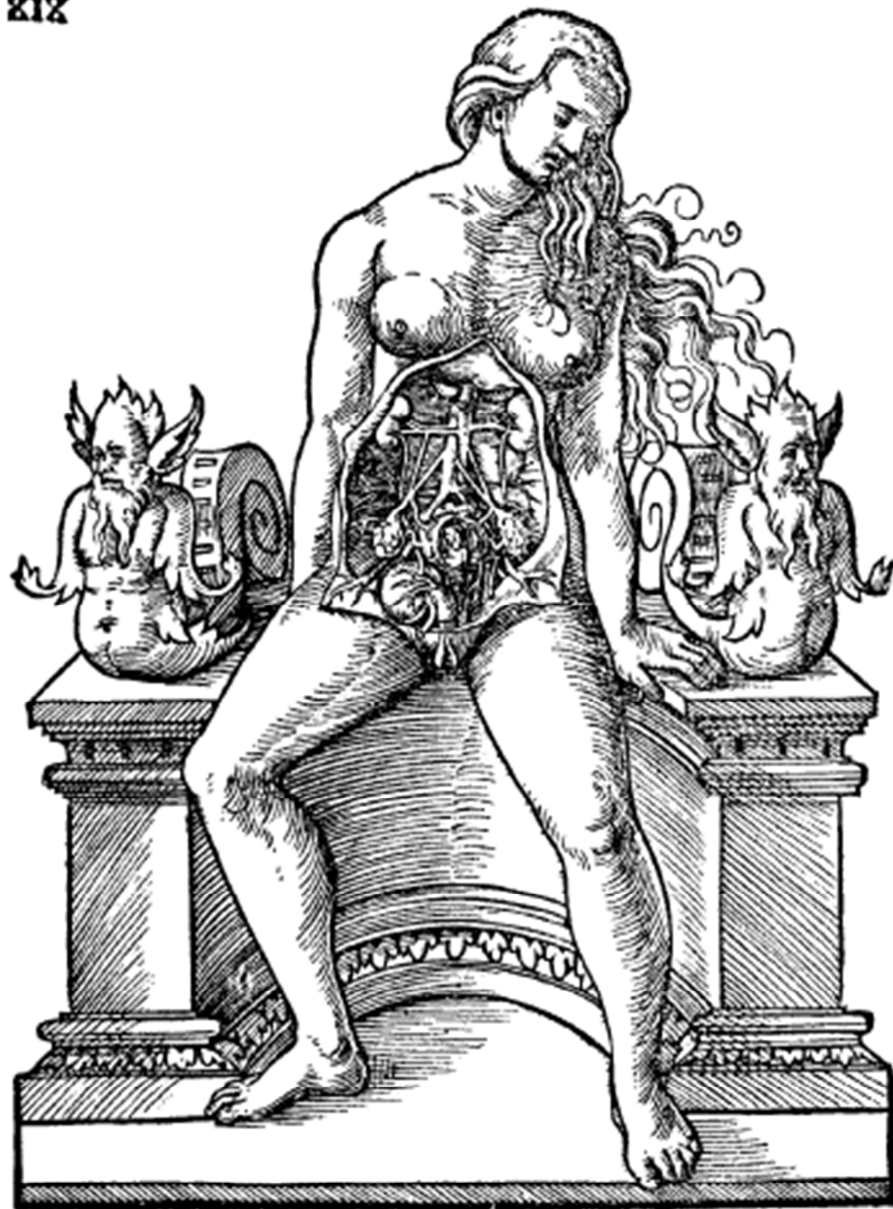

Tab: 2.

Příloha 9:

XIX

Příloha 10:

